

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

SAİT FAİK ABASIYANIK'IN SEMAVER ADLI ÖYKÜ
KİTABINDA UZAM
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Canan KÜÇÜKAVCI

BURSA- 2020

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ BİLİM DALI

SAİT FAİK ABASIYANIK'IN SEMAVER ADLI ÖYKÜ

KİTABINDA UZAM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Canan KÜÇÜKAVCI

Danışman:

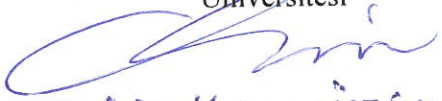
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA

BURSA- 2020

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim / ~~Ana sanat~~ Dalı,
..... Türk Dili Bilim Dalı'nda 701441002 numaralı
..... Canan Küçükavcı'nın hazırladığı
"..... Sait Faik Abasıyanık'ın Semaver Akli Öykü Kitabında Uzam
" konulu Yüksek Lisans (Yüksek Lisans / ~~Doktora~~ / ~~Sanatta Yeterlik Tezi~~ /
Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 09.10. / 2020 günü 10.00 - 11.00 saatleri arasında
yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
..... başarılı (başarılı / ~~başarısız~~) olduğuna ..oybirliği (oybirliği /
~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Hafice ŞAHİN

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nevin Akaylıoğlu

09.10.2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 20/12/2019

Tez Başlığı / Konusu: SAİT FAİK ABASIYANIK'IN SEMAVER ADLI ÖYKÜ KİTABINDA UZAM

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 93 sayfalık kısmına ilişkin, 20/12/2019 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 14'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

20/12/2019

Adı Soyadı: Canan KÜÇÜKAVCI
Öğrenci No: 701441002
Ana Bilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
20/12/2019

Yemin Metni

Yüksek Lisans / ~~Doktora~~ tezi olarak sunduğum
"Sait Faik Abasıyanık'ın 'Semaver Adlı Öykü'" başlıklı çalışmanın bilimsel
araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan
bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü
cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

09.01.2020

Adı Soyadı : Capan Küçükaveli
Öğrenci No : 701441002
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Programı : Türk Dili
Statüsü : Yüksek Lisans Doktora

TEŐEKKÜR

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca desteklerini bir an olsun benden esirgemeyen, kendisini her daim örnek aldđđım, yolumu aydınlatan değerli hocam ve tez danıőmanım Prof. Dr. Kerime Üstünova'ya sonsuz teőekkürlerimi sunuyorum.

Lisans eğitimim boyunca beni destekleyen, akademik birikimleriyle bana katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Hatice şahin'e, Arő. Gör. Dr. Hasene Aydın'a ve Arő. Gör. İbrahim Karahancı'ya teőekkürlerimi sunuyorum.

Bana güven aőılayan, her zorlukta yanımda olan, bu günlere gelebilmemde büyük pay sahibi kıymetli annem Gülüzar Küçükavcı ile babam Hüseyin Cengiz Küçükavcı'ya çok teőekkür ediyorum. Varlığıyla her daim bana destek olan kardeőim Pınar Küçükavcı'ya ve Burak Tepe'ye de teőekkürlerimi sunuyorum.

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Canan Küçükavcı
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı	: Yeni Türk Dili
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: VI + 83
Mezuniyet Tarihi	: / / 20.....
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Kerime Üstünova

SAİT FAİK ABASIYANIK'IN SEMAVER ADLI ÖYKÜ KİTABINDA UZAM

Çalışmanın amacı, Sait Faik Abasıyanık'ın Semaver adlı öykü kitabı içerisinde yer alıp uzam bildiren dil birimlerinin ortaya konması, bu dil birimleri arasında meydana gelen uzamsal ilişkilerin betimlenmesi ve uzamın verilmiş biçimlerinin irdelenerek ortaya çıkan sonuçların bildirilmesidir. “Uzam nedir?” sorusunun cevabı aranarak çalışmanın giriş bölümünde, uzamın çeşitli bilim dallarınca yapılan tanımları üzerinde durulmuştur. Dilbilim, felsefe, coğrafya, antropoloji gibi pek çok bilimin çalışma konusu olan uzamın, ilişkili olduğu sözlüksel dil birimleri saptanarak bu dil birimlerinin tanımları yapılmıştır. Sonraki bölümlerde eser içerisinde yer alan uzam bildiren sözcükler saptanarak bu sözcükler arasındaki uzamsal ilişkiler betimlenmiştir. Uzamı betimlemeye yardımcı dil birimleri tespit edilerek uzamın genel özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise eser içerisindeki uzam bildiren sözcükler esas alınarak uzamın verilmiş biçimleri, uzam belirten dil birimleri ve bu dil birimleri arasındaki ilişkilere dair sonuçlar ortaya konmuştur. Araştırma yöntemi olarak kaynak taramasına başvurulmuştur. Öykü kitabı içerisinde yer alan uzam bildiren sözcükler esas alınarak uzamın genel özellikleri ile ilgili belirli bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın evreni, Semaver adlı öykü kitabıdır. Örnekleme ise öykü kitabı içerisinde yer alan uzam bildiren dil birimleridir.

Anahtar Sözcükler: Uzam, Uzam Belirten Dil Birimleri, Uzamsal İlişkiler.

ABSTRACT

Name and Surname : Canan Küçükavcı
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Turkish Language and Literature
Branch : New Turkish Language
Degree Awarded : Master
Page Number : VI + 83
Degree Date : / / 20.....
Supervisor (s) : Prof. Dr. Kerime Üstünova

SPACE IN SAIT FAİK ABASIYANIK'S STORY BOOK OF SEMAVER

The aim of this study is to reveal the units of language which are included in the story book of Sait Faik Abasıyanık and named Semaver. The aim of this course is to describe the spatial relations between these language units and to explain the results of spatial relations. In the introductory part of the study, the definitions of space made by various disciplines are emphasized by searching the answer of the question "What is space?". The lexical language units related to space, which is the subject of study of many sciences such as linguistics, philosophy, geography and anthropology, were identified and their definitions were made. In the following chapters, the spatial relationships between these words are described by identifying the words that indicate the space in the work. Language characteristics that help to describe space are determined and general characteristics of space are tried to be determined. In the conclusion part, on the basis of the words declaring the space in the work, the ways of giving space, the language units indicating the space and the relations between these language units are presented. Research method was used as a research method. It is tried to reach a certain conclusion about the general characteristics of space based on the words in the story book. The universe of the study is the story book called Semaver. The sample is the units of language in the story book.

Keywords: Space, Spelling Language Units, Spatial Relations.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	2
I. UZAMSAL İLİŞKİLER.....	5
1.1. Durağan Uzamsal İlişkiler	5
1.2. Devingen Uzamsal İlişkiler.....	7
II. UZAM SÖZCÜKLERİNDE DİLBİLİMSEL UZATIM.....	10
II.1. Uzatımın Nedenleri	10
II.2. Uzatım-Totoloji İlişkisi	10
II.3. Uzatım Türleri	11
II.3.1. Biçimsel Uzatım	11
II.3.2. Anlamsal Uzatım.....	13
III. UZAMDA ZITLIK	16
IV. KONUM SÖZCÜKLERİ / YERLEŞTİRME SÖZCÜKLERİ	19
IV.1. İçsel Yerleştirme Sözcükleri.....	20
IV.2. Dışsal Yerleştirme Sözcükleri	26
V. UZAM KODLAYICILARI	28
V.1. Uzam Ekleri	28
V.1.1. {-A}.....	28
V.1.2. {-DA}.....	20
V.1.3. {-DAn}	32
V.1.4. {-DAki}.....	35
V.2 Uzam Belirten Eylemler.....	37
V.2.1. Durağan Eylemler	38
V.2.2. Devingen Eylemler.....	41
V.3. Yer-Yön Zarf Tümleci	43
V.3.1. İçeri	45
V.3.2. Dışarı.....	47
V.3.3. Geri.....	47
V.3.4. Öte.....	48
V.3.4. Beri.....	48
V.3.5. Yukarı.....	49
V.3.6. Aşağı	49

VI. BAŞKA BİLGİLER ARACILIĞIYLA UZAMIN VERİLİŞİ	50
VI.1. {-A}	53
VI. 2. {-DA}	54
VI. 3. {-DAn}	55
VI. 4. {-Ik}.....	55
VII. UZAM ARACILIĞIYLA BAŞKA BİLGİLERİN VERİLİŞİ	57
VII.1. {-II}	57
VII. 2. {-CI}.....	58
VII. 3. {-DAki}.....	58
VII. 3. 1. {-ki}.....	59
VIII. UZAMIN TEKRARLARLA VERİLİŞİ.....	61
VIII.1. Uzamın Eksik Tekrar Yoluyla Verilişi.....	61
VIII.2. Uzamın Sıfır Tekrar Yoluyla Verilişi	67
VIII.3. Uzamın Tam Tekrar Yoluyla Verilişi	77
IX.UZAMIN ÖRTÜK BİR BİÇİMDE VERİLİŞİ	81
XI. SONUÇ.....	87
XII. KAYNAKÇA.....	88

KISALTMALAR

Babamın İkinci Evi	Ba.
Birtakım İnsanlar	Bir.
Bir Vapur	B. V.
Bohça	Boh.
Çocuklar	Ço.
Düğün Gecesi	Dü.
Garson	Gar.
İhtiyar Talebe	İh.
İpekli Mendil	İ.
Kediler	Ke.
Kıskançlık	Kıs.
Louvre'dan Çaldığım Heykel	Lou.
Meserret Oteli	Me.
Orman ve Ev	Or.
Robenson	Ro.
Semaver	Se.
Sevmek Korkusu	Sev.
Stelyanos Hrisopulos Gemisi	Stel.
Soğan Kayığı	So.
Şehri Unutan Adam	Şe.
Üçüncü Mevki	Üç.
Ve benzeri	Vb.
Ve Ölü	Ve.

GİRİŞ

Dilimize yeni yerleşmeye başlayan *uzam* sözcüğü yerine genellikle Arapça kökenli *mekân* sözcüğü tercih edilmektedir. Ancak *mekân* sözcüğünün Türkçeleştirilmesi sonucu ortaya çıkan *uzam* sözcüğünün de son yıllarda kullanımının arttığı gözlemlenmiştir. Türkçeleştirme çabası tam olarak sonuçlanmadığı için bu iki sözcük, pek çok kaynakta aynı kavram ya da kavramlara karşılık gelecek biçimde birbiri yerine kullanılmaktadır. Her ikisi de Türkçe kaynaklarda yer almaktadır. **TDK Türkçe Sözlük**'te *mekân*; “yer, bulunulan yer”, “ev, yurt”, “gök”, “uzay” biçiminde (2011: 1645); *uzam* ise **TDK Türkçe Sözlük**'te “algılanan nesnelere temel niteliği”, “bir nesnenin uzayda kapladığı yer, vüsat” olarak tanımlanmaktadır (2011: 2434).

Tanımlara bakıldığında *uzam*, canlı ve cansız bütün varlıkların içerisinde konumlandığı, yerleştiği, uzamsal ilişkilerde bulunduğu sonsuz boşluk, alan olarak tanımlanabilir.

Felsefe Terimleri Sözlüğü'nde ise *uzam*, “zaman içinde var olup fizikî mekânda yer işgal etme. Elle tutulabilir, değiştirilebilir, bölünebilir, hareket ettirilebilir olup, şekli ve büyüklüğü olan maddenin yer kaplama özelliği” olarak karşımıza çıkmaktadır (Cevizci, 2003: 403). *Mekân* ise **Felsefe Terimleri Sözlüğü**'nde “varolanların içinde yer aldığı, tüm sınırlı büyüklükleri içine alan uçsuz- bucaksız büyüklük. Sınırlı ortam, sonsuz büyük kap ya da hazne. Üç boyutu, yani eni, boyu ve derinliği olan hacim. Yer kaplama” olarak belirtilmiştir (Cevizci, 2003: 261). **Felsefe Terimleri Sözlüğü**'ne bakıldığında *uzam*, “maddelerin yer işgal etme”, “yer kaplama” özelliği ön plana çıkarılarak tanımlanırken *mekân*, “varlıkların içerisinde yer aldığı uçsuz bucaksız, büyüklük” olarak tanımlanmıştır. Her iki sözcük de farklı kavramlara karşılık gelecek biçimde açıklanmıştır. **Antropoloji Sözlüğü**'nde ise *uzam* şu biçimde tanımlanmıştır:

İnsanların kullanımı ve sahiplenmesi ile anlam ve kültürel olarak insanların birbirleri ve çevreleriyle olan ilişkilerinde önem kazanan yer, mekana verilen addır. Etnografların kullandığı anlamla uzam, incelenen toplumun coğrafyası, ekonoşisi veya yaşam alanıdır. Coğrafyacıların uzam üstünde ona atfedilen değerle birlikte durmalarına karşılık çoğunlukla toplulukla uzamı bir arada ele almaları karışıklık yaratırken, toplumsal ve kültürel antropologlar, coğrafya üstüne vurgu yapmadan kültürlerle ilgilenmişlerdir. Uzam üstüne kuramsal tartışmalar ve kültür- ekoloji, toplumsal yapı, iletişim, kozmoloji

vb. üstündeki etkileriyle antropolojinin konusu olmaya yeni başlamıştır (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 833).

Tanıma bakıldığında uzamın antropoloji tarafından daha yeni araştırılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Antropolojide de uzam sözcüğünün mekân sözcüğünün yerini aldığı görülmektedir. Canlı ve cansız tüm varlıkların ve dolayısıyla insanların da içerisinde yer aldığı uzam, insanların kültürel değerlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Yaşadığı, konumlandığı, uzamsal ilişkilerde bulunduğu uzamla duygusal, kültürel bir bağ kuran insan, uzamla birlikte ele alınmış ve antropolojinin çalışma alanlarından biri haline gelmiştir.

Coğrafya Terimleri Sözlüğü'nde ise mekân, “mekân, yer” olarak tanımlanmaktadır. Tanıma bakıldığında *mekân* ve *uzam* kavramlarının beraberinde *yer* kavramını da getirdiği gözlenmektedir (İzbirak, 1975: 236).

TDK Türkçe Sözlük'te yer, “bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân”, “gezinilen, ayakla basılan taban”, “bulunulan, yaşanılan, oturlan bölge”, “durum, konum, vaziyet”, “ülke”, “üzerine yapı kurulmaya elverişli arazi, arsa”, “ekime elverişli toprak parçası, arazi”, “bir olayın geçtiği veya geçeceği bölüm, alan, mahal: Toplantı yeri. Kaza yeri.”, “ülke”, “yerküre” gibi farklı biçimlerde tanımlanmıştır (2011: 2575).

Farklı tanımlarla karşımıza çıkan *yer* sözcüğü, Atak tarafından şu biçimde sınıflandırılmıştır:

İki farklı türde yerden söz edebiliriz: doğal coğrafi yerler ve inşa edilmiş yerler. Bütün bu yerler, varlıklara destek olmaya elverişli uzamsal varlıklar olarak algılanıp kabul edilirler. Temel özellikleri, sabit konumlarının olması, uzamsal ilişkilerde araç olarak kullanılabilmeleri ve uzamsal işaret olarak kullanıldıklarında kendilerine bitişik uzam parçalarını da belirtmeleridir (Atak, 2010: 12).

Canlı ve cansız varlıklar, uzam içerisinde belirli bir konuma sahiptir. Konum, **TDK Türkçe Sözlük**'te “bir kimsenin veya bir şeyin bir yerdeki durumu veya duruş biçimi, pozisyon”, “yeryüzünde bir noktanın, enlem ve boylamların yardımıyla bulunan yeri, konuş” vb. tanımlarla belirtilmiştir (2011: 1476). Cansız varlıklar yani nesnelere de uzamda belirli bir yer kaplar, belirli bir konuma sahiptir. Onların uzamda kapladıkları yer, *mevki* olarak adlandırılmaktadır. Mevki, **TDK Türkçe Sözlük**'te (2011: 1669) “yer, mahal” biçiminde tanımlanmıştır (2011: 1669). Vandeloise (2004: 98) mevkinin onu kaplayan varlıklara bağımlı olduğunu söylemiştir. Atak da bu konudaki görüşlerini şu şekilde belirtmiştir:

Mevkiyi yerden ayıran en önemli özellik, mevkinin var olabilmesi için mutlaka bir varlık gerekir. Örneğin, masanın üstündeki kitap gözden kaybolursa kitabın mevkisi de artık orada var olmaz (Atak, 2010: 13).

Mevki onu kaplayan varlığa bağımlıyken *yer*, bağımlı değildir. Var olabilmek için herhangi bir varlığa gereksinim duymaz. Örneğin *ev* bir yer adıdır. Var olabilmek için başka bir varlığa ihtiyacı yoktur.

Her nesnenin uzamda kapladığı bir yer, yani mevkisi vardır. Bu nesnelere genellikle hareket etmeye elverişli olup devingen uzamsal ilişkilerin meydana gelmesinde rol oynar. Ev, ağaç, duvar gibi nesnelere ise sabit olup durağan uzamsal ilişkileri meydana getirir. Böylece bir varlık / nesne aracılığıyla başka bir varlığın / nesnenin yeri belirgin kılınmış olur. *Hedef* adı verilen uzamda yerleştirilen varlık ile *araç* adı verilen hedefin uzam içerisinde yerleştirilmesine yardımcı varlık arasında uzamsal ilişkiler kurulur, uzam betimlenir. Varlıklar birbirlerine göre uzam içerisinde konumlanır. Budak **Psikoloji Sözlüğü**'nde uzamsal ilişkileri, “nesnelerin mekân içindeki birbirlerine göre mesafeleri, konumları, büyüklükleri, vb. gibi üç boyutlu ilişkileri” olarak adlandırmıştır (2000: 503).

I. UZAMSAL İLİŞKİLER

Uzam içerisinde belirli bir yer kaplayan canlı / cansız varlıkların yerlerinin başka varlıklar aracılığıyla belirlenmesi, Atak'ın belirttiği gibi dil birimleri arasındaki uzamsal ilişkileri gündeme getirir. “*Bir varlığın yerinin başka bir varlık aracılığıyla belirlenmesi sürecinde bu iki varlık arasında uzamsal ilişki gerçekleşir.*” (Atak, 2010: 28)

Uzamsal ilişkilerin belirlenmesinde uzam içerisindeki nesnelere birbirlerine göre yakınlıkları, uzaklıkları, mesafeleri, büyüklükleri, konumları vb. önemli rol oynar. Budak, **Psikoloji Sözlüğü**'nde uzamsal ilişkileri, “nesnelere mekân içindeki birbirlerine göre mesafeleri, konumları, büyüklükleri, vb. gibi üç boyutlu ilişkileri” olarak tanımlamıştır (2000: 503). Uzamsal ilişkiler, yerleri başka varlık / varlıklar aracılığıyla belirlenmeye çalışılan varlıkların sabit veya hareketli olmalarına göre durağan ve devingen olmak üzere iki biçimde gerçekleşir.

1.1. Durağan Uzamsal İlişkiler

Durağan uzamsal ilişkiler, sözün söylendiği sırada sabit olan veya tabiatı gereği sabit bir biçimde duran varlıklar arasında gerçekleşir. Atak da bu durumu şu biçimde belirtir:

Durağan uzamsal ilişkiler, bir varlığın kendinden daha büyük, daha belirgin ya da daha görülebilir başka bir varlık aracılığıyla konumunun belirtilmesidir. Bu varlıklardan biri yerleştirilen varlık, diğeri ise yerleştirmede araç olarak kullanılan varlıktır (Atak, 2010: 29).

Bu varlıkları karşılamak için pek çok kavram kullanılsa da yerleştirilen varlıklar için “hedef”, yerleştirmede kullanılan varlıklar için ise “araç” kavramlarını kullanmak yerinde olacaktır. Hedef ve işaret (araç) arasındaki ilişki Borillo'ya göre dört temele dayanır (Borillo, 1998: 13-14):

1. Büyüklük, görünebilirlik ve belirginlik
2. Sabitlik
3. Yerçekimi kuvveti ve destekleme
4. İçeren- içerilen ilişkisi

Bir varlık, başka bir varlık aracılığıyla yerleştirilirken uzamsal ilişkiyi betimleyen konuşucunun, söz sahibi kişinin de etkisi büyüktür. Bu kişi, varlıkları uzam içerisinde

yerleştirirken bulunduğu konumu, uzamsal bölgeyi esas alır ve ilişki bu sınırlı uzamda gerçekleşir. Bu yönüyle konuşucu; belirleyici, yön gösterici bir unsur olarak karşımıza çıkar. Durağan uzamsal ilişkilerde sözü söyleyen kişi, araç konumunda ya da gözlemci-söz söyleyen konumunda olabilir. Söz sahibi kişi, araç görevini bir başka kişiye de verebilir. Bu durumda bu kişi, yön gösterici unsur olarak bağlam içerisinde kullanıma çıkar.

Hedef olan varlık ile araç konumundaki varlığın uzam içerisinde yerleştirilebilmesi için bu varlıklardan en az birinin alt / üst, ön / arka, sağ / sol gibi yön durumuna sahip olması gerekir. Araç olarak kullanılan varlık, yeri belirlenmek istenen, hedef olan varlığa göre daha kolay algılanır. Bu durum, onun daha belirgin olup göze çarpmasından, daha büyük olmasından kaynaklanır. Hedef olan varlık, araç olana göre daha küçük olup fark edilmesi daha zordur. Araç olan varlığın yeri, hedef olana göre daha iyi bilinir ve hedeften daha önce de orada bulunduğu düşünülerek hareket edilir.

Trifon evin önündeki çınar ağacının dibinde, üstünde otları kuruyan bir sandalyenin yanındaydı. (Abasıyanık, Stel., 2011: 18)

Örnekte *Trifon* hedef; *ev, çınar ağacı, üstünde otları kuruyan bir sandalye* ise araçtır. *Trifon*'un yeri; *ev, çınar ağacı ve sandalye* aracılığıyla belirgin bir hâle getirilmeye çalışılmıştır. Araç olarak bu unsurların seçilmesinin nedeni; evin, çınar ağacının ve sandalyenin ilk bakışta göze çarpacak bir niteliğe sahip olmasıdır. Hedef konumundaki *Trifon*, cümlede hareketsiz bir şekilde ele alınsa da aslında hareket etmeye müsaittir. Bu durum onun sözün söylendiği sırada sabit olmasından kaynaklanır.

Uzamsal ilişkilerde genellikle hedef hareketli veya hareket etmeye müsaittir, araç ise hareketsiz, sabittir. Hedef konumundaki varlık, cümle içerisinde özne görevini üstlenirken araç, nesne görevini üstlenir.

Bir kayanın önünde bir gemi vardı. (Abasıyanık, Stel., 2011: 15)

Bulduğu yer, kaya aracılığıyla gösterilen *gemi*, hedef konumundadır. *Kaya* ise geminin yerinin belirlenmesinde rol oynadığı için araç görevini üstlenmiştir. *Gemi*, hareketlidir; *kaya* ise sabittir. Hedef olan *gemi*, cümle içerisinde özne görevini üstlenirken araç olan *kaya*, nesne görevindedir. Ancak burada dilbilgisel nesneden söz edilmemektedir. Uzam içerisinde yerleştirilen *gemi* ile yerleştirmede araç olarak

kullanılan *kaya* arasında, uzamsal ilişkinin gerçekleşmesinde önünde konum sözcüğü de önemli bir rol oynamıştır.

Taksim 'de saatin altında tramvay bekliyorum.

(Abasıyanık, Bir., 2011: 68)

Özne konumunda olup cümlede derin yapıda bırakılan *ben*, *saat* aracılığıyla uzam içerisinde yerleştirilmiştir. *Ben*, yerleştirilen varlık, hedef; derin yapıda *ben* adlı ile karşılanan konuşucunun yerleştirilmesine yardımcı *saat* ise araçtır. Söz söyleyen kişi, *ben*, hareket etmeye müsait olmasına karşın cümle içerisinde sabit bir biçimde verilmiştir. *Saat* de doğası gereği sabittir. Bu durum, iki varlık arasında durağan uzamsal ilişkiyi meydana getirmiştir.

Evin arkasında üç dört dönümlük bir bahçemiz vardır.

(Abasıyanık, Kıs., 2011: 41)

Uzam içerisinde konumlandığı yer, ev aracılığıyla belirtilen *üç dört dönümlük bahçe*, hedef olarak karşımıza çıkmıştır. Bahçenin yerinin belirlenmesini sağlayan ev ise araç konumundadır. Bahçe; alt / üst, ön / arka, sağ / sol gibi yön durumlarına sahip “ev” in arkasında konumlanmıştır. Bu durum, sabit iki varlık arasında durağan uzamsal ilişkiyi beraberinde getirmiştir.

İhtiyar kadın da minderin üzerinde uyuklamaktaydı.

(Abasıyanık, Ba., 2011: 35)

Hedef konumunda olup uzamda yerleştirilen ihtiyar kadın, araç konumundaki minder aracılığı ile uzamda konumlanmıştır. Hedef, hareket etmeye elverişlidir ancak cümle içerisinde sabit biçimdedir. Araç da hedef gibi sabittir. Bu iki sabit varlık arasında durağan uzamsal ilişki vardır.

1.2. Devingen Uzamsal İlişkiler

Devingen uzamsal ilişkiler, hareket hâlindeki varlıklar ile durağan ya da devingen varlıklar arasında gerçekleşir. Devingen uzamsal ilişkilerde esas olan “hareket” ve “yer değiştirme”dir. Hareket, **TDK Türkçe Sözlük**'te, “bir cismin durumunun ve yerinin değişmesi, devinim, aksiyon”, “vücudu oynatma, kıpırdatma veya kımıldanma”, “yola çıkma”, “devinim”, “kas ve eklemlerin, belli doğal şartlar içerisinde işlemleri sonucu

vücut bölümlerinde düzenli ve olumlu etkilerle oluşturdukları yer değişimi” biçiminde karşımıza çıkmaktadır (TDK, 2011: 1048). Yer değiştirme ise **TDK Türkçe Sözlük**’te “bir yerden başka bir yere gitme, tebdilimekân” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2011: 2578). *Yer değiştirme* sırasında hedefin / yerleştirilen varlığın, uzam içerisinde ya da uzamlar arasında yerini değiştirdiği gözlemlenirken hareket esnasında yerini değiştirmeyip konumunda, yönünde bir değişikliğe gittiği gözlenmiştir.

Dönen kafamı sağa sola salladım. (Abasıyanık, İh., 2011: 84)

Devingen uzamsal ilişkilerde *hareket* ve *yer değiştirme* esastır. Yukarıdaki örnekte, uzamsal ilişkinin temelini oluşturan unsur, harekettir. Örtük bir biçimde verilen hedef konumundaki kişi, uzam içerisinde yer değiştirmeden vücudunun bir bölümünün, kafasının konumunu, yönünü değiştirmiştir. Uzam içerisinde ya da uzamlar arası yer değiştirmemiştir.

Bir siyah koyun pöstekisinin üzerine diz çöktü. Bir müddet sonra da boylu boyunca oraya uzanıverdi. (Abasıyanık, Ba., 2011: 35)

Örtük bir biçimde verilerek hedef olarak karşımıza çıkan *o*; diz çökmek ve uzanıvermek eylemlerini gerçekleştirmiştir. Bu eylemleri gerçekleştirirken konumlandığı uzamdan ayrılmamış, yer değiştirme gerçekleşmemiştir. Yalnızca vücudunun çeşitli bölümleri vasıtasıyla uzam içerisindeki konumunu, yönünü değiştirerek hareket etmiştir. Uzamı veren *oraya* ile kastedilen *pöstekinin üzeridir*. Aralarında eksik tekrar ilişkisi vardır. Pöstekinin üzeri = ora.

Ağır ağır dar bir sokaktan geçerek han avlusuna benzer bir taşlığa geldik. (Abasıyanık, İh., 2011: 95)

Yer değiştirme, uzamlar arasında ve uzam içerisinde olmak üzere iki biçimde gerçekleşir. Örnekte hedef olarak karşımıza çıkıp cümle içerisinde derin yapıda bırakılan *biz*, uzamlar arasında yer değiştirmiştir. Dar bir sokaktan han avlusuna benzer bir taşlığa geçerek bir uzamdan başka bir uzama yer değiştirme eylemini gerçekleştirmiştir.

Otelci ağır ağır odadan çıktı. Birkaç saniye sonra tekrar içeriye girdi. (Abasıyanık, Me., 2011: 26)

Hedef konumundaki otelci, odadan çıkarak farklı bir uzama geçmiş, daha sonra bulunduğu ilk uzama geri dönmüştür. Farklı uzamlar arasında yer değiştirmiştir. Oda = içeri bağlantısı eksik tekrar yoluyla sağlanmıştır.

Sonra rıhtımın cezirle suları çekilmiş kıyısına indi. Oradan bir kaplan hızıyla denize atıldı. (Abasıyanık, Ke., 2011: 29)

Özne konumunda olup derin yapıda bırakılan *o*, yer değiştirme eylemini rıhtımda gerçekleştirerek karadan denize geçmiştir.

Göksel ve Kerslake'in Belirlediği Türkçedeki Yerleştirme Adları

(Göksel& Kerslake, 2005: 250)

ön
arka
iç
dış
üst
alt
yan
karşı
ara
etraf
çevre
öte

TABLO 1

II. UZAM SÖZCÜKLERİNDE DİLBİLİMSEL UZATIM

Geleneksel retorikte daha çok anlatıma dayalı figürler arasında değerlendirilen, kuralcı gramerlerde ise anlatım bozukluğu türlerinden biri olarak ele alınan uzatım (pleonasm), esasında biçimbilgisi, söz dizimi ve anlam bilgisi başta olmak üzere çeşitli dilbilimsel düzeylerde nedenleriyle birlikte tanımlanması ve sınıflandırılması gereken bir olgudur. Uzatımlar, her ne kadar ilk bakışta birer fazlalık, gereksizlik veya anlatım bozukluğu olarak değerlendirilse de, uzatımları ortaya çıkaran pragmatik ve dil-dışı çeşitli sebepler mevcuttur. İletideki bir ögeyi vurgulama, iletinin taşıdığı anlamı pekiştirme, uygun olmayan iletişim ortamlarında anlamın veya işlevin güvenliğini sağlama, anlamsal şeffaflığı artırma, bazı yapıların anlamsal içeriklerinden emin olamama gibi çeşitli durumlar, uzatımların ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerdendir (Sarı, 2015: 1).

Batı'da *pleonasm* kavramı ile karşılanan *uzatım*, Türkçede sözcük fazlalığı, gereksiz sözcük kullanımı, söz uzatımı gibi ifadelerle tanımlanmaktadır. Bu uzatıma neden olan unsurlar ise artık unsur terimi ile karşılanmaktadır. Dilin en az çaba ilkesi sonucu uzatım, geleneksel dil bilgisinde bir anlatım bozukluğu olarak değerlendirilmiştir. Ancak uzatımların birçoğunun dilimize yerleşip kabul gördüğü gözlenmiştir.

Bu bölümde Semaver adlı öykü kitabında yer alan uzam sözcükleri ile konum sözcüklerinin uzatım yoluyla verilmesi, uzatıma neden olan unsurlar ve uzatım türleri üzerinde durulacaktır.

II.1. Uzatımın Nedenleri

Uzatımın pek çok nedeni vardır: ön plana çıkarılmak istenen sözlüksel ögeyi vurgulama, anlamı pekiştirme, kuvvetlendirme, işlevini yitirmiş ya da işlevselliği azalmış kimi dil birimlerini belirgin hâle getirme, iletinin doğru bir biçimde aktarılmasını engelleyen eksiklikleri giderme, anlam belirsizliğini ortadan kaldırma gibi.

II.2. Uzatım-Totoloji İlişkisi

Uzatım ile totoloji birbiri ile yakından ilişkili, kimi kaynaklarda da birbirini karşılayacak biçimde tanımlanan iki terimdir. Ancak bu iki terim arasında önemli bir ayrım vardır. Totolojide sözlüksel unsurlar, tam tekrar yoluyla verilirken uzatımda eksik tekrar yoluyla verilip unsurun aynen tekrarlanmasından kaçınılır, unsurlar aynı anlamsal içeriğe sahip başka dil birimleri ile ifade edilir.

İnsana, içindeki insanların derdini söylemeyen binalardan bir binaydı.

(Abasıyanık, İh., 2011: 102)

Örnek cümlede yer alan *binalardan bir bina* kullanımı totolojiye örnektir. Uzam bildiren *bina* sözcüğü tam tekrar yoluyla yüzey yapıda aynen tekrarlanmıştır.

Burada, bu boş ve kimsesiz kahvede bile kendine bin türlü iş bulur.

(Abasıyanık, Gar., 2011: 63)

Burada ile bu boş ve kimsesiz kahvede biçiminde karşımıza çıkan söz öbeğinin aynı dilsel gerçekliğe gönderme yaptığı görülmektedir. Eksik tekrar yoluyla verilip artık unsur biçiminde karşımıza çıkan bu boş ve kimsesiz kahvede söz öbeği uzatıma sebep olmuştur. Anlam belirsizliğini giderme, uzamı belirgin kılma amacıyla örnekte uzatıma başvurulmuştur.

II.3. Uzatım Türleri

II.3.1. Biçimsel Uzatım

Uzatımı kendi içerisinde birçok bölüme ayırarak sınıflandırmak mümkündür. Ancak bu çalışmada uzatımın, uzam ile yakından ilişkili iki türü üzerinde durulacaktır: Biçimsel uzatım, anlamsal uzatım.

Biçimsel uzatım ekleme sırasında ortaya çıkan bir uzatım türüdür. İşlevini yitirmiş eklerle çekimlenen / türetilen sözcükler, aynı işlev ve anlama sahip türetkenliğini yitirmemiş bir ek aldığı anda bir tür uzatım meydana gelir. Bu uzatımla anlamsal ve işlevsel tekrara düşülür ve eklenen unsur artık konuma düşer.

Bugün Türkiye Türkçesinde bazı zarflarda ve edatlarda eskimiş ad işletme eklerinin yaşamaya devam ettiğini, bir kısmının eski işlevini unutup yeni işlev üstlendiklerini ya da eski işlevine sadık olmakla birlikte yeni oluşumlar içinde görev aldıklarını biliyoruz. Bunun sonucunda da ekin geldiği sözcük başka bir ulama geçmekte, doğal olarak işlev değişikliği ile birlikte sahip olunacak hak değişikliği de gündeme gelmektedir. Bunlardan biri de {-ArI }, {-rA} yer- yön gösterme eklerinin durumudur. Dışarı, geri, içeri, ileri, sonra, taşra, üzre, yukarı vb. (Üstünova, 2008: 265)

Eski Türkçede yer- yön gösterme eki olarak kullanılan {-ArI} ekinin ekleşmesi sonucu ortaya çıkan *içeri, dışarı, yukarı* gibi sözcüklere eklenen çeşitli ekler ve edatlar uzatıma sebep olur. Yer- yön gösterme eklerinin işlevlerini yitirip donarak kalıplaşması sonucu bu eklerin yerini *değın, doğru, kadar, karşı* edatları ile {-A} yönelme durumu eki alır.

Yer- yön gösterme eklerini alan dışarı, yukarı, sonra vb. sözcüklerin dışarı-y-a, yukarı-da, sonra-dan vb. biçiminde ad işletimine girmeleri, bünyelerinde bulunan yer-yön gösterme ekinin işlev değişikliği yaşadığının açık kanıtıdır. Çünkü aynı tabanda iki durum

ekinin üst üste gelmesi bağdaşıklık açısından kabul edilemez bir durumdur (Üstünova, 2008: 267).

Ne ise, ben yukarıya doğru bir hızlanayım, belki geçmişlerdir de sen görmemişsindir, dedi ve hafif hafif serpen karın içine karıştı gitti.

(Abasıyanık, Bir., 2011: 70)

Yukarı konum sözcüğü yapısında yön bildiren {- ArI} ekini barındırmaktadır. Eklenen {-A} durum eki ile doğru edatı artık unsur olarak kullanıma çıkararak uzatıma sebep olmuştur. Yukarı sözcüğü, {-A} ekini ve doğru edatını almadan da yön göstermektedir. {-A} eki ve doğru edatı {- ArI} eki ile aynı işleve sahip olup eylemin yöneldiği yeri işaret etmektedir. Bu durum da işlevsel ve anlamsal tekrara yol açmıştır.

Kendimi dışarıya zor attım.

(Abasıyanık, Lo., 2011: 79)

Örnekte {-A} durum ekini alan dışarı konum sözcüğü dışarı-y-a biçiminde ad işletimine girmiştir. Yönelme anlamını kendi içerisinde barındıran dışarı sözcüğünün üzerine eklenen {-A} durum eki artık konuma düşmüştür.

Nihayet genç ve dinç bir gardiyan, içeriye girdi, ihtiyarın eline bir kâğıt verdi, çekildi.

(Abasıyanık, İh., 2011: 102)

Konum bildiren *içeri* sözcüğü yapısında yer alan {- ArI} ekinden dolayı yönelme anlamını içermektedir. Üzerine eklenen {-A} yönelme durumu eki gereksizdir. Bu ek, örnekte artık unsur olarak karşımıza çıkıp biçimsel uzatım meydana getirmiştir.

Etrafında rüzgâr ve serinlik götüren süratli bir otobüs, bizi dağ köyüne doğru götürdü.

(Abasıyanık, İh., 2011: 99)

{-A} durum ekini alarak ad işletimine giren *dağ köyü* söz öbeği uzam bildirmektedir. Üzerine eklenen {-A} eki, uzama yönelme, yaklaşma anlamı katmıştır. *Doğru* edatı da {-A} yönelme durumu eki ile aynı işleve sahip olup yönelme anlamı içermektedir. Örnek, “Etrafında rüzgâr ve serinlik götüren süratli bir otobüs, bizi dağ köyüne götürdü.” biçiminde ele alınıp bağlam dahilinde değerlendirildiğinde anlamsal içerikte herhangi bir daralma, bozulma olmadığı gözlenmiştir. Bu durum da *doğru* edatı artık unsurdur ve uzatıma sebep olmuştur.

Erkekler sessiz sedasız, ceketlerinin yakalarını kaldırmış, istasyon binasının içine doğru kaçıyorlardı.

(Abasıyanık, Me., 2011: 23)

Uzam belirten *istasyon binasının içi* sözcük grubu, üzerine gelen {-A} ad işletme eki ile yön gösterme, yönelme anlamı kazanmıştır. *Doğru* edatı da {-A} durum eki ile aynı fonksiyona sahiptir. Bu durum bir tür biçimsel uzatımı beraberinde getirmiştir. Sözcük grubunun işletimi sırasında işlevsel tekrara düşülmüştür. *Doğru* edatı artıktır.

II.3.2. Anlamsal Uzatım

Anlamsal içerikler, biçimsel uzatım başta olmak üzere tüm uzatım türlerinde etkin bir rol oynamaktadır. Biçimsel uzatımın da asıl kaynağı, anlamla ilgili unsurlardır. Sözlüksel bir birimin aynı / benzer anlamsal içeriğe sahip farklı bir dil birimi ile aynı bağlam içerisinde verilmesi anlamsal uzatıma sebep olur. Bu uzatım kimi zaman bilinçli kimi zaman da bilinçsiz bir biçimde ortaya çıkar. Bu uzatım türünde eksik tekrara başvurulur. Eksik tekrar yoluyla verilip uzatıma sebep olan artık unsurun sözlüksel unsuru belirgin hâle getirerek anlam belirsizliğini ortadan kaldırma, iletinin doğru bir biçimde aktarılmasını engelleyen eksiklikleri giderme, asıl unsurun anlamını pekiştirme, vurgulama gibi pek çok işlevi vardır.

Burada, bu boş ve kimsesiz kahvede bile kendine bin türlü iş bulur.

(Abasıyanık, Gar., 2011: 63-64)

Burada ile *bu boş ve kimsesiz kahvede* biçiminde karşımıza çıkan söz öbeğinin aynı dilsel gerçekliğe gönderme yaptığı görülmektedir. Eksik tekrar yoluyla verilip artık unsur biçiminde karşımıza çıkan *bu boş ve kimsesiz kahvede* söz öbeği uzatıma sebep olmuştur. Anlam belirsizliğini giderme, uzamı belirgin kılma amacıyla örnekte anlamsal uzatıma başvurulmuştur.

Orada, köye varmadan büyük çınarın dibinde sizinle konuşmak isterim.

(Abasıyanık, İh., 2011: 94)

Örtük bir biçimde uzam belirten *orada* sözcüğü ile kastedilenin *köye varmadan büyük çınarın dibinde* olduğu bağlamdan anlaşılmaktadır. İkisi de aynı cümle içerisinde aynı gerçekliğe gönderme yapmaktadır. Eksik tekrar yoluyla verilen *köye varmadan büyük çınarın dibinde* söz öbeği *orada* ile aynı anlamsal içeriğe sahiptir, bu durum anlamsal uzatıma sebep olmuştur.

Ötede, küçük bir masanın etrafında üç kadın, dört erkek önlerinde şarap şişeleri gülüp eğlenerek, şakalaşarak çorbalarını içiyorlardı.

(Abasıyanık, İh., 2011: 96)

Uzamı işaret yoluyla örtük bir şekilde bildiren *ötede* sözcüğü, *küçük bir masanın etrafında* söz öbeği ile belirgin kılınmıştır. Her iki dil birimi de aynı anlamsal içeriğe sahiptir. Bu durum anlamsal uzatıma sebep olmuştur. Anlamsal belirsizliği gidermek amacıyla uzatıma başvurulmuştur. *Küçük bir masanın etrafında* sözcük öbeği artıktır.

Orada, deniz üstündeki çıkıntının bir köşesinde, denize sırtı dönük, bir tek ses çıkarmadan sigarasını içerek hayalet haliyle otururdu.

(Abasıyanık, Gar., 2011: 65)

Orada sözcüğü cümle içerisinde yer alan *deniz üstündeki çıkıntının bir köşesinde* söz öbeği ile aynı anlamsal gerçekliği işaret etmektedir. Bu durum anlamsal uzatıma yol açmıştır. *Deniz üstündeki çıkıntının bir köşesinde* söz öbeği, artık unsur olarak kullanıma çıkıp uzamı örtük bir biçimde belirten *orada* sözcüğündeki belirsizliği gidermiştir. İletinin doğru, eksiksiz bir biçimde aktarılmasını sağlamıştır.

Ölü, orada yeşil çakılların üzerinde idi. (Abasıyanık, Ve., 2011: 31)

Orada uzam sözcüğü ile *yeşil çakılların üzerinde* sözcük öbeği aynı anlamsal içeriğe sahiptir. *Yeşil çakılların üzerinde* sözcük öbeği artıktır. Artık öge olarak karşımıza çıkan bu söz öbeği, uzamı örtük biçimde karşılayan *orada* sözcüğünün açıklayıcısı konumdadır. Uzamla ilgili anlam belirsizliğini ortadan kaldırmıştır.

“Sözcük fazlalığı”, “gereksiz sözcük kullanımı”, “anlatım bozukluğu” gibi kavramlarla karşılanan uzatımın pek çok türü mevcuttur. Bu çalışmada uzam ile yakından ilişkili iki türü üzerinde durulmuştur: Biçimsel uzatım, anlamsal uzatım. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre gerek anlamsal gerek de biçimsel tüm uzatım türlerinin temelini anlamsal içeriklerin oluşturduğu gözlenmiştir.

Biçimsel uzatım, aynı anlama ve işleve sahip eklerin birlikte kullanılması sırasında ortaya çıkarken anlamsal uzatım, bir sözcüğün aynı anlamsal içeriğe sahip bir başka sözcük ile aynı bağlam içerisinde verilmesi biçiminde ortaya çıkar.

Türkçede aynı işleve sahip eklerin bir arada kullanılması bağdaşıklık ilkesine aykırıdır. Aynı işleve ve anlamsal içeriğe sahip eklerin üst üste gelmesi, eklerde işlev

değişikliği meydana geldiğinin kanıtıdır. Sözcük kök ya da gövdesine eklenen ek işlevselliğini, türetkenliğini yitirerek donmuştur. Onun vazifesini üzerine eklenen bir başka ek ya da edat üstlenmiştir. Ahmet Buran, donuklaşan yön gösterici eklerin, yerini kimi edatların almasının nedenini kökensel ve işlevsel ortaklığa bağlar.

Aslında edatlar ile hâl eklerinin hem köken hem de işlev bakımından aynı olduklarını söylemek de mümkündür. Edatlar vasıtasıyla fiillere bağlanan isimler, hâl ekleri gibi ismin fiile göre içinde bulunduğu durumu gösterirler (Buran, 1999: 268).

III. UZAMDA ZITLİK

Karşıtlık ilişkisi uzam, zaman, kişi, durum vb.de anlamsal ve biçimsel olmak üzere görülebilir. Kimi zaman aynı cümle içerisinde bu karşıtlık ilişkisi görülürken kimi zaman da cümleler arası görülebilir. Bu başlıkta uzam bildiren dil birimleri arasındaki karşıtlık ilişkisi üzerinde durulacaktır. Bu ilişki; farklı biçimlerde, farklı dil birimleri ile ortaya çıkabilir.

Aşağı-yukarı, içeri-dışarı, ön-arka, ileri-geri, iç-dış gibi varlıkların uzam içerisinde yerleşmesini sağlayan yerleştirme / konum sözcükleri bir arada kullanıldıklarında aralarında zıtlık ilişkisi meydana gelir. Bu konum sözcükleri, kimi zaman aynı cümle içerisinde kimi zaman da farklı cümleler içerisinde yer alıp bu zıtlık ilişkisini meydana getirirler.

Ötede; küçük bir masanın etrafında üç kadın, dört erkek önlerinde şarap şişeleri gülüp eğlenerek, şakalaşarak çorbalarını içiyorlardı.

(Abasıyanık, İh., 2011: 96)

Beride, yine dört beş kişilik bir masada yapayalnız sarışın ve sporcu bir genç oturmuş, arkadaşlarını bekliyor, bir taraftan da çorba içiyordu.

(Abasıyanık, İh., 2011: 96)

Örneklere yer- yön zarf tümleci olarak karşımıza çıkan *ötede* ve *beride* sözcükleri arasında zıtlık ilişkisi vardır. Bu cümlelerde yer alan kişiler, bu iki tümleç aracılığıyla uzam içerisinde yerleşmiştir.

Yukarıki iki odasında göçlerin oturduğu, sarı maden toprağı sıvalı küçük evin sahibi Stelyanos Hrisopulos, aşağıda zeminden üç merdivenle inilen bir odada balık ağlarını örmekle meşguldü.

(Abasıyanık, Stel., 2011: 16)

Cümle içerisinde sıfat görevini üstlenen *yukarıki* konum sözcüğü ile *aşağıda* konum sözcüğü arasında zıtlık ilişkisi vardır. *Stelyanos Hrisopulos*, ev içerisinde yukarıki iki odada değil de aşağıda bulunan odada bu ilişkiye bağlı olarak konumlanmıştır.

Ayakkabılarımızı ev kapısının dışında bıraktığımız için yün çoraplarımız evin içinde ufacık bir gürültü bile yapmamış olacağını tahmin ediyordum.

(Abasıyanık, So., 2011: 27-28)

Uzam belirten *ev kapısının dışında* söz öbeği ile uzam bildiren *evin içinde* söz öbeği arasında zıtlık ilişkisi vardır. Ayakkabılar *ev kapısının dışında* konumlandırılırken *yün çoraplar*, örtük bir biçimde özne görevini üstlenen kişi ile birlikte evin içinde yerleştirilmiştir.

Ona şu aşağıya yazacağım cümleyi bir gün, yukarıki hoşuma gidiyor cevabını aldıktan sonra, söylemek istemişim.

(Abasıyanık, Boh., 2011: 45)

Aşağıya ve *yukarıki* konum bildiren sözcükleri, cümle içerisinde bir arada kullanılarak aralarında zıtlık ilişkisi meydana gelmiştir. Örtük bir biçimde derin yapıda bırakılan *cümle*, metin içinde bu zıtlık ilişkisine bağlı olarak yerleştirilmiştir.

Uzamda zıtlık ilişkisi, birbirinin tam tersi anlam içeren eylemler aracılığı ile de meydana gelebilir. Girmek-çıkmaq, inmek-binmek, gelmek-gitmek gibi.

Otelci ağır ağır odadan çıktı. Birkaç saniye sonra tekrar içeriye girdi.

(Abasıyanık, Me., 2011: 26)

İlk cümle içerisinde yer alıp uzam belirten *çıkmaq* devingen eylemi ile ikinci cümledeki *girmek* devingen eylemi arasında zıtlık ilişkisi vardır. Örtük bir biçimde özne görevini üstlenen *ben*, uzam bildiren *odadan* çıkararak ve tekrar içeriye girerek devingen uzamsal ilişki içerisinde zıtlık bildirerek konumlanmıştır.

Kimi zaman da uzam belirten dil birimlerini niteleyip sıfat görevini üstlenen sözcükler aracılığıyla uzamda zıtlık ilişkisi meydana gelebilir.

Güzel olduğu zaman, beni küçük kahvelere götürür. Halbuki çirkin olduğu zaman, büyük kahvelerdedir.

(Abasıyanık, İh., 2011: 89)

Uzam belirten söz öbeği *küçük kahvelere*, ilk cümle içerisinde yer alarak ikinci cümlede uzam bildirip yüklem görevini üstlenen *büyük kahvelerdedir* ile zıtlık ilişkisi meydana getirmiştir. Zıtlık, uzam belirten *kahve* sözcüğünün önüne gelip sözcüğü niteleyen sıfat görevindeki *küçük* ve *büyük* sözcükleri aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Demin geçerken, büyük kahvenin ben bir kapısından girdim; o, öbür kapısından çıktı. Size rastlamadan küçük bir kahvede bir erkekle oturmuştu.

(Abasıyanık, İh., 2011: 88)

İlk cümle ile ardından gelen cümle arasında, uzam bildiren *girmek* ve *çıkılmak* devingen eylemleri ile zıtlık ilişkisi meydana gelmiştir ve aralarında devingen uzamsal ilişki vardır. *Ben* denilen özne, *büyük kahvenin bir kapısından girerken o* denilen özne *büyük kahvenin öbür kapısından çıkmaktadır*. Aynı zamanda birinci cümle içerisinde yer alıp uzam belirten tamlayan görevindeki *kahvenin* sözcüğünün önüne gelen sıfat görevindeki *büyük* ile üçüncü cümlede yer alan *bir kahvede* uzam sözcüğünü niteleyen sıfat görevindeki *küçük* arasında anlamsal bakımdan bir zıtlık vardır.

Kimi zaman da cümle içerisinde yer alan uzam sözcükleri arasında anlamsal açıdan zıtlık meydana gelebilir.

Peki, dedim, imâlathane bu tarafta sen aksi tarafta ne arıyordun?

(Abasıyanık, İ., 2011: 38)

Uzam belirten imâlathane, sözü söyleyen kişinin bulunduğu yere göre göreceli bir biçimde *bu tarafta* uzam öbeği ile konumlandırılmıştır. Örtük bir biçimde özne görevini üstlenen *sen* ise *aksi tarafta* konumlandırılmıştır. Örnekte, *bu tarafta* uzam öbeği ile uzam bildiren *aksi tarafta* söz öbeği arasında anlamsal açıdan bir zıtlık meydana gelmiştir.

Kadının birisi, bizden tarafa dönmüş olanı fevkalade güzel bir kadındı.

Yağmur, saç, muşamba, tül, şapka ve kırmızılık bir kadın üzerinde bu kadar imtizaç edebilirdi. Diğer kadının arkası bize dönüktü. Öteki kadın kadar uzun, ince zarif, gösterişli idi.

(Abasıyanık, İh., 2011: 96)

Örtük bir biçimde özne görevini üstlenen *kadının birisi*, sözü söyleyen kişinin bulunduğu tarafa göreceli bir biçimde konumlanmıştır. *Diğer kadın* olarak cümle içerisinde örtük biçimde verilen kişinin ise arkası sözü söyleyen kişilere dönüktür. Cümle içerisinde *kadının birisi* olarak geçen kişi ile *diğer kadın* olarak anılan kişinin konumlandığı yer sözü söyleyen kişinin bulunduğu yere göre göreceli bit biçimde zıtlık meydana getirmiştir. Bir kadının yüzü, sözü söyleyen kişiye dönük diğer kadının ise arkası bu kişiye dönüktür.

IV. KONUM SÖZCÜKLERİ / YERLEŞTİRME SÖZCÜKLERİ

Uzam ile yakından ilişkili bir kavram olan konum, **TDK Türkçe Sözlük**'te "bir kimsenin veya bir şeyin bir yerdeki durumu veya duruş biçimi, pozisyon", "yeryüzünde bir noktanın, enlem ve boylamların yardımıyla bulunan yeri, konuş", "bir şehrin uzak ve yakın çevresiyle her türlü ilişkisini sağlayan ve şehrin gelişmesini etkileyen coğrafi şartlarının bütünü" olarak geçmektedir (TDK, 2011: 1476). Bu kavramı karşılayan sözcükler ile canlı ve cansız varlıklar, uzam içerisinde birbirlerine göre konumlanabildikleri gibi buldukları yere de çeşitli şekillerde yerleşir. Varlıkların yeri, konum bildiren sözcüklerle belirgin bir hâle getirilir.

Nesneler uzamda belirli bir yer kaplar, her nesnenin uzam içerisinde belirli bir konumu vardır. Ata Atak, nesnelerin uzamda kapladığı yerleri "mevki" olarak adlandırmıştır. (Atak, 2010: 13) Konum sözcüğü ile birlikte anılan ve kimi zaman da bu sözcüğün yerine kullanılan mevki, **TDK Türkçe Sözlük**'te, "yer, mahal" olarak geçmektedir (TDK, 2011: 1669). Vandeloise (2004: 98)'e göre mevki, onu kaplayan somut varlıklara bağımlıdır. Mevkiyi yerden ayıran en önemli özellik, mevkinin var olabilmesi için mutlaka bir varlık gerekir. Varlık ortadan kaybolursa, onun mevkisi de yok olur. Yer için ise böyle bir durum söz konusu değildir. Örneğin, defterin üzerinde duran bir kalem, orada belirli bir yer işgal eder. Bu kalemin defter üzerinde belirli bir mevkisi vardır; kalem, burada konuşlanmıştır. Kalem ortadan kalktığında onun mevkisi de yok olur. Bu yönüyle mevkinin varlığı, onu kaplayan varlığa bağlıdır.

Varlıkların uzam içerisinde yerleşmelerini sağlayan konum sözcükleri / yerleştirme sözcükleri aracılığıyla canlı ve cansız varlıklar arasındaki uzamsal ilişkiler belirlenir. Uzamdaki konumu belirgin kılınmaya çalışılan varlık / varlıklar ile bu varlığın / varlıkların konumunu belirlemeye yardımcı diğer varlık veya varlıklar arasındaki ilişkinin ortaya konulmasında yerleştirme sözcükleri önemli bir rol üstlenir. "*Yerleştirme ad ve sıfatları uzamsal ilişkiler çerçevesinde hedef, işaret ya da konuşucu konumunda olan varlıklar ile onları ayıran ya da çevreleyen uzamı betimlerler.*" (Atak, 2010: 46)

Yerleştirme sözcükleri, içsel yerleştirme sözcükleri ve dışsal yerleştirme sözcükleri olmak üzere iki bölümde incelenir. Öykü kitabında, her iki bölümdeki yerleştirme sözcüklerine de örnek teşkil edecek cümleler yer almaktadır.

IV.1. İçsel Yerleştirme Sözcükleri

Varlıklar; biçim, yüzey, bölüm, hacim, boyut, yön vb. özellikleri dikkate alınarak *içsel yerleştirme sözcükleri* ile uzam içerisinde konumlanır. Bu sözcüklerin sayısı dışsal yerleştirme sözcüklerine kıyasla bir hayli fazladır. Eserde, varlıklar çoğunlukla yön durumları göz önünde bulundurularak uzama yerleştirilmiştir. Konumsal yakınlık bildiren *içinde, altında, üzerinde, üstünde, yanında, aşağısında, karşısında* sözcükleri ile ev, fabrika gibi ön ve arka yüze sahip nesnelere diğer varlıklar arasında uzamsal ilişki kurmayı sağlayan *arasında, ortasında, önünde, arkasında* sözcükleri birincil plandadır. *Kenar, uç, sırt, köşe* gibi varlıkların bölümlerini, sınırlarını gösteren sözcükler ikincil plandadır. *Etraf, çevre, civar, öte* gibi varlık ya da uzamla ilgili bölgeleri betimleyip uzaklığı belirten dışsal yerleştirme sözcükleri ise arka planda yer almaktadır.

Johnston ve Slobin içsel yerleştirme sözcüklerini şu şekilde açıklamıştır (1979: 529- 545) :

1. İçinde, üzerinde, altında: Bu sözcükler içirme, destek ve kazanma anlamında kullanılan ilk uzamsal kavramlardır.
2. Yanında: Konuşucunun bakış açısına bağlı olmayan uzamsal yakınlık ilişkisi için kullanılan sözcüktür.
3. Ön- arka: İçsel özelliğinde doğal ön ve arka yüzü olan ev vb. nesnelere ifade etmekte kullanılan kavramlardır.
4. Arasında: İki nesne arasındaki yakınlık ilişkisini düzenleyici kavramdır.
5. Göreceli ön, arka: Doğal ön ve arka yüzü bulunmayan top vb. nesnelere konumsal özelliklerini ifade etmekte kullanılan kavramlardır. Konumlanmış nesnenin, gönderim nesnesinin ve konuşucunun göreceli yakınlığının düzenlenmesinde kullanılan kavramlardır.

Gökmen, bu çalışma doğrultusunda konum sözcükleri / yerleştirme sözcüklerinin Gökmen'in deyimiyle “uzamsal sözcükler”in edinim sırasının aşağıdaki gibi olduğunu söyler ve bu sıralamanın göreceli bir biçimde değişebileceğini vurgular (2007: 8- 9):

İçinde> üzerinde> altında> yanında> arasında> arkasında> önünde> göreceli arkasında> göreceli önünde

Evin küçük bahçesindeki saksıların içinde fesleğenler vardı.

(Abasıyanık, Se., 2011: 10)

Örnek cümlede fesleğenlerin bulunduğu yer, evin küçük bahçesindeki saksılardır. Konumsal yakınlık bildiren içinde sözcüğü ile fesleğenlerin saksı içerisindeki konumu belirgin kılınmıştır. Bu içsel yerleştirme sözcüğü ile fesleğenler, saksı içerisine yerleştirilmiştir.

Yerdeki Kocaeli kilimi ıslak bir kırmızı renkle, gaz lambasının altında, acayip bir reçel gibi kaynıyordu.

(Abasıyanık, Stel., 2011: 14)

Yerde bulunan Kocaeli kilimi, gaz lambasının altında konuşlanmıştır ancak kilim ile lamba arasında temas yoktur. Yerdeki kilimin gaz lambasına göre konumu, altında yerleştirme sözcüğü ile betimlenmiştir.

İhtiyar kadın da minderin üzerinde uyuklamaktaydı.

(Abasıyanık, Ba., 2011: 35)

Örnekte, “ihtiyar kadın”ın mindere göre konumu, üzerinde içsel yerleştirme sözcüğü ile belirtilmiştir. Uzam içindeki yeri belirlenmeye çalışılan kadının mindere olan konumsal yakınlığı, üzerinde olmasıdır. Bu durumda aralarında temas vardır.

Onları ören genç gözünü bozacak kadar ince ve sanatkârane dantellerle süslü bir masa örtüsünün üstünde, kırmızı boyaları dökülmüş minyatür bir raki sürahisinin yanında Trifon'un günlerce çalışarak yaptığı bir gemi duruyordu.

(Abasıyanık, Stel., 2011: 17)

Geminin uzamdaki konumu, üstünde ve yanında içsel yerleştirme sözcükleri ile belirli hâle getirilmiştir. Gemi, masa örtüsünün üstüne temas edecek bir şekilde konumlanmıştır. Bu gemi, aynı zamanda sürahinin yanında yer almaktadır.

Adanın kedileri zaten çoktu. Sonra, yazlığa gelenler küçük sepetlerin içinde, bazan torbalarla daha güzellerini, daha tombullarını getiriyorlardı. (Abasıyanık, Ço., 2011: 30)

Kedilerin konumu, *içinde* sözcüğü ile belirgin kılınmıştır. Konumsal yakınlık bildiren bu sözcük ile sepetin içine yerleştirilen kedinin yeri betimlenmiştir.

Şimdi benim evin karşısında oda tutmuş (Abasıyanık, İh., 2011: 88)

Karşısında konum sözcüğü ile sözü edilen kişinin tuttuğu oda, uzam içerisinde eve göre yerleştirilmiştir.

Sabahleyin Ali'nin bir semaver, bir de fabrikanın önünde bekleyen salep güğümü hoşuna giderdi.

(Abasıyanık, Se., 2011: 9)

Ön ve arka yüze sahip nesnelere diğer varlıklar arasında uzamsal ilişki kurmayı sağlayan önünde konum sözcüğü ile salep güğümü, fabrikanın önüne yerleştirilmiştir.

Evin arkasında üç dört dönümlük bir bahçemiz vardır.

(Abasıyanık, Kıs., 2011: 41)

Arkasında içsel yerleştirme sözcüğü ile bahçe, ön ve arka yüze sahip evin arka bölümünde konumlanmıştır.

Pencerenin önünde dışarıya, karanlığa ve yağmura bakan kadın görünmüyordu.

(Abasıyanık, Dü., 2011: 52)

Cümle içerisindeki *kadın*, *önünde* konum sözcüğü aracılığıyla pencerenin ön bölümünde yerleştirilmiştir.

Aynanın önüne giderek kızarmış yüzüne baktı.

(Abasıyanık, Dü., 2011: 52)

Örtük bir biçimde derin yapıda bırakılan *o* öznesi, *önüne* konum sözcüğü ile aynanın ön bölümünde yerleştirilmiştir.

Kadın pencerenin önünde oturmuştu. (Abasıyanık, Dü., 2011: 52)

Cümle içinde örtük bir biçimde verilen *kadın*, *önünde* içsel yerleştirme sözcüğü ile pencerenin ön bölümünde konumlandırılmıştır.

Küçük odanın tavanı insan boyundan yüksek olmasına rağmen, insanı eğilmeye mecbur bırakan bir karanlık; kilise önlerinde, deniz kenarlarında, balık ağlarının arasında, sandalın içinde çıkmış sarı alaminüt fotoğrafları hayal meyal fark ettirdi.

(Abasıyanık, Stel., 2011: 16)

Sarı alaminüt fotoğrafların çekildiği uzam belirten yerler, konumsal yakınlık anlatan içinde, ön ve arka yüzeye sahip nesnelere diğer varlıklar arasında uzamsal ilişki kurmayı sağlayan önlerinde, arasında ve varlıkların sınırlarını, uçlarını gösteren kenarlarında sözcüğü ile belirgin kılınmıştır.

Geminin bayrağı kırmızıydı, bayrağın ortasına bir istifham işareti konulmuştu.

(Abasıyanık, Stel., 2011: 21)

Yukarıdaki örnekte istifham işaretinin bayrak üzerinde konumlanmasını sağlayan ortasına sözcüğüdür. Bu sözcük ile işaret, bayrağın ortasına yerleştirilmiştir.

Bazı dalgalı gecelerin sabahları, medle yükselmiş ve şimdi sakinleşmiş suyun kenarında kedi leşleri buldum.

(Abasıyanık, Ço., 2011: 30)

Varlıkların bölümlerini, sınırlarını gösteren yerleştirme sözcükleri ile de varlıkların yeri, uzam içerisinde belirgin bir hâle getirilebilir. Örnekte kedi leşlerinin sudaki-denizdeki- konumunu belirleyen kenarında sözcüğüdür. Kedi leşleri suyun bitiş sınırına, kenarına yerleşmiştir.

Sabaha karşı uyandıği zaman kadını; sedirin öbür köşesinde adeta şalvarının içinde uyumuş buldu.

(Abasıyanık, Dü., 2011: 52)

Kadının sedirde konumlanmasını sağlayan sözcük köşesindedir. Kadın, sözü söyleyen kişinin göreceli yakınlığına bağlı olarak sedirin öbür köşesine yerleşmiştir.

Onu balıklar o kadar alakadar etmişti ki, yüzü, oltadan kurtulan balıklara asabiyetle buruşuyordu; sonra oltanın ucunda çarpınan balığa gülümsüyordu.

(Abasıyanık, So., 2011: 28)

Örnekte, balığın oltanın uç bölümüne yerleşmesini sağlayan sözcük, ucundadır. Bu içsel yerleştirme sözcüğü ile balık, oltada konuşlanmıştır.

Halicioğlu'ndaki fabrikanın bacası kafasını kaldırmış, bir horoz vekarıyla sabaha, Kâğıthane sırtlarında beliren fecri-kâzibe bakıyordu.

(Abasıyanık, Se., 2011: 9)

Kâğıthane, İstanbul'un bir ilçesidir ve uzam belirtir. Örnekte, gökyüzünün aydınlanması anlamına gelen fecri-kazibin Kâğıthane'nin tam olarak neresinde belirdiği sırtlarında yerleştirme sözcüğü ile verilmiştir.

Parnas dağının güneşle altın ve karlı ebedi zirvesini, Stromboli'nin eteklerindeki beyaz kasabaları, Vezüv'ün kızılığı altında gülen beyaz şehri, mavi Misina'yı, vahşi Korsika'yı, ve nihayet kahpe Marsilya'yı batı seyri ve ağır vücuduyla, bize gösteren 'Tadla' olmadı mı?

(Abasıyanık, Bir., 2011: 103)

Stromboli, İtalya'da bulunan ve üzerinde bir de yanardağın yer aldığı küçük bir adadır ve bu ada uzam bildirmektedir. Örnekte, Stromboli'de yer alan beyaz kasabaların konumu, eteklerinde sözcüğü ile belirgin kılınmıştır. Beyaz şehir biçiminde örtük olarak verilen şehrin konumu ise altında yerleştirme sözcüğü ile belirginlik kazanmıştır. İlk cümlede geçen ve dağın bir bölümünü betimleyen zirve içsel yerleştirme sözcüğü ise bir varlığın yerini belirtmek üzere nesne görevini üstlenmiştir.

On sekizinci bardaktan sonra Kıztaşı'ndaki eve döndüğü zaman, annesini merdivenin üst basamağında uyumuş bulmuştu.

(Abasıyanık, Gar., 2011: 66)

Cümle içerisinde kime ait olduğu belirtilmeyip örtük bir biçimde verilen *anne*, merdivenin basamaklarına sıfat görevini üstlenen *üst* konum sözcüğü ile yerleştirilmiştir.

Yemekten sonra evin üst katında ocaklı bir odaya çıktık.

(Abasıyanık, Ba., 2011: 35)

Özne konumunda olup yüzey yapıda yer almayan *biz* ile onların yer aldığı *ocaklı bir oda*, sıfat görevindeki *üst* yerleştirme sözcüğü ile evin bir katında konumlandırılmıştır.

Akşam olunca yine arka bahçede mahalle çocuklarıyla toplanmıştık."

(Abasıyanık, Boh., 2011: 46)

Derin yapıda bırakılıp yüzey yapıda yer almayan *biz* ile *mahalle çocukları*, sıfat konumundaki *arka* yerleştirme sözcüğü ile bahçe içerisinde konumlandırılmıştır.

"Pêcheur Napolitaine" e alt salonlarda rastladık.

(Abasıyanık, Lo., 2011: 79)

Öykü içerisinde ‘*Pêcheur Napolitaine*’ olarak adı geçen heykel, sıfat görevindeki *alt* içsel yerleştirme sözcüğü ile salonda yerleştirilmiştir.

Kayığın önüne yüzükoyun yatar.

(Abasıyanık, So., 2011: 27-28)

Örtük bir biçimde derin yapıda bırakılan özne konumundaki *ben*, *önüne* konum sözcüğü ile kayığın ön kısmında yerleştirilmiştir.

Yön belirten içsel yerleştirme sözcükleri de varlıkların uzam içerisindeki konumlarının belirlenmesinde önemli rol oynar.

Dönen kafamı sağa sola salladım. (Abasıyanık, İh., 2011: 84)

Yukarıdaki cümlede kişinin vücudunun bir bölümü olan kafasının uzam içerisindeki konumu yön bildiren sağa sola sözcükleri ile belirlilik kazanmıştır.

Sağ elinde ayakkabı bezini tutuyordu. (Abasıyanık, Boh., 2011: 45)

Örnekte, ayakkabı bezinin kişinin hangi elinde konumlandığını belirten sözcük *sağdır*. Bu yön bildiren içsel yerleştirme sözcüğü aracılığıyla bezin eldeki yeri betimlenmiştir.

Kadının sağ tarafında olduğumuz için ilk selam verişinde bizi gördü.

(Abasıyanık, Ba., 2011: 34)

Sözün söylendiği esnada göreceli bir biçimde *kadının* bulunduğu yerin betimlenmesinde yararlanılan içsel yerleştirme sözcüğü *sağdır*. Sıfat görevini üstlenen bu sözcük aracılığıyla *kadın* ile sözü söyleyip örtük bir biçimde derin yapıda bırakılan *biz* uzam içerisinde konumlandırılmıştır.

Kadın başını salladı, biz karşı odaya yollandık.

(Abasıyanık, Ba., 2011: 34)

Özne konumunda olup derin yapıda bırakılan *biz* sözcüğünün yeri, sıfat görevindeki *karşı* konum sözcüğü ile belirgin kılınmıştır.

Oradan yüz metre kadar yürüdüktan sonra solunuza rastlayan ahşap kitleye dikkatle bakmalıdır.

(Abasıyanık, Or., 2011: 48)

Cümledeki ahşap kitlenin yeri, yön bildiren solunuza sözcüğü ile belirgin bir hâl almıştır. Bu sözcükle ahşap kitle, hitap edilen kişinin bulunduğu yöne bağlı olarak göreceli bir biçimde kişinin sol tarafında konumlanmıştır.

IV.2. Dışsal Yerleştirme Sözcükleri

İçsel yerleştirme sözcükleri ile karşılaştırıldığında sayıları pek fazla olmasa da uzamsal bölgeleri betimleyen dışsal yerleştirme sözcüklerinin örnekleri eserde mevcuttur. Eserde ağırlıklı olarak *etraf*, *civar*, *öte* gibi varlık ya da uzamla ilgili bölgeleri betimleyip uzaklığı, mesafeyi belirten sözcükler yer almaktadır.

Köyün civarını, çiçek açmış şeftalilerin dibinde derileri pul pul çobanlarla dinlenerek, ekseriya, bahar güneşine sarılıp yürüyerek dolaştım.

(Abasıyanık, Kıs., 2011: 40)

Civar dışsal yerleştirme sözcüğü ile örtük bir biçimde uzam belirten köyün çevresindeki bölge betimlenmiştir.

Biraz sonra aynı taşlığın etrafına çöreklenmiş köhne evlerden başka bir evin ikinci katında, hafif hafif radyo çalan temiz bir salondaydık.”

(Abasıyanık, İh., 2011: 96)

Örnekte, *etraf* dışsal yerleştirme sözcüğü ile taşlığın çevresindeki köhne evlerin bulunduğu alan betimlenmiştir.

Sonra tahtaları birer birer arabacı ardiyeye taşırken kafanızı kaldırıp ardiye damlarının ötesinde beyaz bir konak görürsünüz.

(Abasıyanık, Or., 2011: 48)

Öte dışsal yerleştirme sözcüğü, ardiye damlarının uzağında bulunan, içerisinde beyaz bir konağın da yer aldığı uzamsal bir bölgeyi betimlemektedir.

Öbür sokağın başında sarı bir otomobilden tebessümler ediyor.

(Abasıyanık, İh., 2011: 88)

Sarı bir otomobil içerisinde yer alıp derin yapıda bırakılan *o* öznesi, sıfat görevini üstlenen *öbür* dışsal yerleştirme sözcüğü ile *sokağın başında* konumlandırılmıştır ve özne ile otomobilin bulunduğu uzam betimlenmiştir.

Uzamdaki konumu belirgin kılınmaya çalışılan varlık / varlıklar ile bu varlığın / varlıkların konumunu belirlemeye yardımcı diğer varlık veya varlıklar arasındaki ilişkinin ortaya konulmasında yerleştirme sözcükleri önemli bir rol üstlenir. İçsel ve

dışsal olmak üzere iki bölümde incelenen bu yerleştirme sözcükleri aracılığıyla hem varlıklar; biçim, yüzey, bölüm, hacim, boyut, yön vb. özellikleri dikkate alınarak uzam içerisinde konumlanır hem de bu varlıkların bulunduğu bölge; mesafe, uzaklık, yakınlık vb. özellikleri göz önünde bulundurularak betimlenir.

V. UZAM KODLAYICILARI

V.1. Uzam Ekleri

Devingen ve durağan uzamsal ilişkilerin meydana gelmesinde etkili dil birimlerinden biri de uzam ekleridir. Bu ekler, geldiği adla / zamirle bağlandığı eylem / yüklem arasında yer ilgisi kurar. Uzam içerisinde yerleştirilen varlık / varlıklar (hedef) ile yerleştirmeye yardımcı varlık / varlıklar (araç) arasındaki uzamsal ilişkinin betimlenmesinde bu eklerden yararlanır. Uzamsal ilişkilerin belirlenmesinde rol oynayan, ad işletiminde kullanılan uzam ekleri şunlardır: {-A}, {-DA}, {-DAn}, {-DAki}. Bu eklerin yer ilgisi kurmasının dışında farklı anlamsal işlevleri vardır. Ancak bu çalışmada bu eklerin yalnızca uzamla ilgili işlevi üzerinde durulacaktır.

V.1.1. {-A}

{-A} ad işletme eki; eklendiği adı / zamiri, eyleme / yükleme yönelme, yaklaşma ilgisiyle bağlar. Genellikle hedef ile araç arasındaki devingen uzamsal ilişkilerin betimlenmesinde kullanılır. Eylemin / yüklem yöneldiği yeri gösterir.

Hatice Şahin, bu ekin eski Anadolu Türkçesindeki – (y)A biçiminden ve Eski Türkçedeki -GA ekinden geldiğini söyler (Şahin, 2009: 52). Zeynep Korkmaz da g ünsüzünün erimesi ve sonraki yüzyıllarda -GA’ dan -A’ya dönüşen yönelme durumu eki ile Eski Türkçedeki -A eki arasında bağlantı kurulabileceğini söyler (Korkmaz, 2013: 48).

Ad işletme eklerinden {-A} yer-yön gösterme ekini alan ad görevindeki dil birimleri, uzam bildirirlerse yer-yön zarfı / yer-yön zarf tümleci görevini üstlenirler. Uzam bildiren sözcükler de üzerlerine eklenen {-A} eki ile eylemin/ yüklem yöneldiği yeri, yönü gösterip *nereye* sorusuna cevap verirler.

Bir siyah koyun pöstekisinin üzerine diz çöktü. Bir müddet sonra da boylu boyunca oraya uzaniverdi.

(Abasıyanık, Ba., 2011: 35)

Örtük bir biçimde verilerek hedef olarak karşımıza çıkan *o*; *diz çökmek* ve *uzanivermek* eylemlerini gerçekleştirmiştir. Hedef konumundaki *o* ile hedefin uzam içerisinde yerleştirilmesine yardımcı araç konumundaki *ora* arasında devingen uzamsal ilişki vardır. Bu devingen uzamsal ilişkinin gerçekleşmesinde araç konumundaki *oranın*

üzerine gelen {-A} eki etkilidir. Cümlede uzamı veren *oraya* ile kastedilen *pöstekinin* üzeridir. Aralarında eksik tekrar ilişkisi vardır. *Pöstekinin üzeri = ora*.

Ağır ağır dar bir sokaktan geçerek han avlusuna benzer bir taşlığa geldik.

(Abasıyanık, İh., 2011: 95)

Derin yapıda bırakılıp hedef olarak karşımıza çıkan *biz* ile araç konumundaki *taşlık* arasındaki devingen uzamsal ilişki, aracın üzerine gelen {-A} ile sağlanmıştır. Bu ek, *gelmek* eyleminin yöneldiği yeri göstermektedir.

Birkaç saniye sonra tekrar içeriye girdi. (Abasıyanık, Me., 2011: 26)

Örtük bir biçimde verilen hedef konumundaki *o* ile araç görevindeki *içeri* arasındaki devingen uzamsal ilişki, *içerinin* aldığı {-A} eki ile sağlanmıştır. Bu ek, eyleme yönelme, yer bildirme anlamıyla beraber içe doğru anlamını da katmıştır.

Sonra rıhtımın cezirle suları çekilmiş kıyısına indi.

(Abasıyanık, Ke., 2011: 29)

Derin yapıda bırakılıp özne görevini üstlenen *o*, cümlede hedef durumundadır. Hedef durumundaki *o* ile araç durumundaki *rıhtımın cezirle suları çekilmiş kıyısı* arasındaki devingen uzamsal ilişki, aracın üzerine {-A} eki getirilerek sağlanmıştır.

Bir haftadır fabrikaya gidiyordu. (Abasıyanık, Se., 2011: 9)

Örtük biçimde kullanıma çıkan *o* hedef sözcüğü ile araç durumundaki *fabrika* uzam sözcüğü arasındaki devingen uzamsal ilişki, aracın üzerine gelen {-A} eki ile meydana gelmiştir. Ek, *gitmek* eyleminin yöneldiği yeri işaret etmektedir.

O da Kayseri'ye gidecekti. (Abasıyanık, Üç., 2011: 60)

Hedef konumundaki *o* ile araç konumundaki *Kayseri* arasındaki devingen uzamsal ilişki, uzam bildiren *Kayseri'nin* üzerine gelen {-A} eki ile gerçekleşmiştir. Bu ek, *gitmek* eyleminin yöneldiği yeri gösterip uzam bilgisi vermektedir.

Çırac iskeleye koşardı. (Abasıyanık, Gar., 2011: 65)

Araç durumundaki *iskele* ile uzam içerisinde yerleştirilen hedef konumundaki *çırak* arasında devingen uzamsal ilişki vardır. Bu ilişki, araç olarak kullanıma çıkan *iskelenin* üzerine gelen {-A} eki aracılığı ile gerçekleşmiştir.

Adanın çocukları akşamları etrafıma toplanıyorlar.

(Abasıyanık, Ço., 2011: 30)

Cümlede hedef olarak kullanıma çıkan *adanın çocukları*, sözü söylenen kişinin yakınlığına bağlı olarak göreceli bir biçimde uzamda yerleştirilmiştir. Araç olarak kullanılan *etraf* ile hedef konumundaki *adanın çocukları* arasındaki devingen uzamsal ilişki, araca eklenen {-A} eki ile gerçekleşmiştir. Ek, devingen uzamsal ilişkinin betimlenmesinde rol oynamıştır.

Oradan kaplan hızıyla denize atıldı. (Abasıyanık, Ke., 2011: 29)

Uzam belirten *deniz*, cümle içerisinde {-A} eki aracılığıyla yer-yön zarf tümleci durumuna girerek *atılmak* eyleminin hangi yöne doğru gerçekleştiğini göstermiştir.

— *Otomobiline bindi, gidiyor, dedi.* (Abasıyanık, İh., 2011: 89)

Otomobil sözcüğü {-A} yer-yön gösterme ekini alarak *binmek* eyleminin yöneldiği yeri işaret etmektedir. Bu yönüyle yer-yön zarfı / yer-yön zarf tümleci olarak kullanıma çıkıp uzam bildirmektedir.

V.1.2. {-DA}

{-DA} eki; eklendiği adı / zamiri, eyleme / yükleme kalma, bulunma, içinde olma ilgisiyle bağlar. Genellikle hedef ve araç arasındaki durağan uzamsal ilişkilerin gerçekleşmesini sağlar. Eylemin / yüklem bulduğu, kaldığı yeri, uzamı belirtir.

{-DA} ekini alan ad / zamir görevindeki dil birimleri cümle içerisinde eylemin bulunduğu, kaldığı yeri, uzamı göstererek yer-yön zarfı / yer-yön zarf tümleci durumuna girerler. Bu dil birimleri *nerede* sorusuna cevap verirler.

Taksim'de saatin altında tramvay bekliyorum.

(Abasıyanık, Bir., 2011: 68)

Derin yapıda bırakılan özne görevindeki *ben* zamiri, araç görevindeki *Taksim* ve *saatin altı* ile uzam içerisinde yerleştirilmiştir. Aralarında durağan uzamsal ilişki vardır. Bu ilişkinin gerçekleşmesini sağlayan araç konumundaki sözcüklerin üzerine gelen {-DA} ekidir. Bu ek, *beklemek* eyleminin bulunduğu, kaldığı uzamı belirtmektedir.

İhtiyar kadın da minderin üzerinde uyulamaktaydı.

(Abasıyanık, Ba., 2011: 35)

Hedef konumundaki *ihtiyar kadın*, araç durumundaki *minder* aracılığıyla uzam içerisinde yerleştirilmiştir. Hedef ile araç arasındaki durağan uzamsal ilişkinin gerçekleşmesinde aracın üzerine gelen {-DA} eki etkili olmuştur. Bu ek, *uyuklamak* eyleminin bulunduğu, kaldığı uzamı belirtmiştir.

Adada kala kala miskin kasap kedileri ve pamuklar kaldı.

(Abasıyanık, Ke., 2011: 30)

Hedef konumundaki *miskın kasap kedileri ve pamuklar*, araç konumundaki *ada* aracılığıyla uzamda yerleştirilmiştir. Uzamda yerleştirilen ve yerleştirmeye yardımcı bu iki dil birimi arasında durağan uzamsal ilişki vardır. Bu ilişki, aracın üzerine eklenen {-DA} eki ile gerçekleşmiştir. Ek aracılığıyla *kalmak* eyleminin bulunduğu yer betimlenmiştir.

Orada masrafi ben yaparım.

(Abasıyanık, İh., 2011: 89)

Cümlede hedef olarak kullanıma çıkan *ben*, araç konumundaki *ora* ile uzam içerisinde örtük bir biçimde yerleştirilmiştir. *Oranın* üzerine aldığı {-DA} eki ile hedef ve araç arasında durağan uzamsal ilişki gerçekleşmiştir. {-DA} eki, cümle içerisinde *yapmak* eyleminin bulunduğu, kaldığı uzamı işaret etmiştir.

Evin arkasında üç dört dönümlük bir bahçemiz vardır.

(Abasıyanık, Kıs., 2011: 41)

Cümle içerisinde hedef konumundaki *üç dört dönümlük bir bahçemiz*, araç görevini üstlenen *ev* aracılığıyla uzam içerisinde yerleştirilmiştir. Bu iki dil birimi arasındaki durağan uzamsal ilişki, araç konumundaki *evin arkasının* üzerine eklenen {-DA} eki ile gerçekleşmiştir. Ek aracılığıyla *var* yüklemının bulunduğu uzam betimlenmiştir.

Bir kayanın önünde bir gemi vardı.

(Abasıyanık, Stel., 2011: 15)

Hedef konumundaki *bir gemi* ile araç görevini üstlenen *bir kayanın önü* arasındaki durağan uzamsal ilişki {-DA} eki ile sağlanmıştır. Bu ek, *var* yüklemının kaldığı uzamı belirtmektedir.

Orada, deniz üstündeki çıkıntının bir köşesinde, denize sırtı dönük, bir tek ses çikarmadan cıgarasını içerek hayalet haliyle otururdu.

(Abasıyanık, Gar., 2011: 65)

Derin yapıda bırakılan özne görevindeki *o*, cümle içinde hedef konumundadır. Araç durumundaki *ora* ile *deniz üstündeki çıkıntının bir köşesi*, aynı dilsel gerçekliğe gönderme yapıp hedefin uzam içerisinde yerleştirilmesini sağlamıştır. İki dil birimi, eksik tekrar ilişkisi ile birbirine bağlanmıştır. Hedef ile araç arasındaki durağan uzamsal ilişkinin meydana gelmesini sağlayan dil birimi ise {-DA} ekidir.

Köylü, Eskişehir’de indi.

(Abasıyanık, Üç., 2011: 61)

Hedef konumundaki *köylü* ile araç konumundaki uzam belirten *Eskişehir* arasındaki devingen uzamsal ilişkinin gerçekleşmesini sağlayan {-DA} ekidir. {-DA} eki, genellikle hedef ile araç arasındaki durağan uzamsal ilişkileri betimlerken örnekte devingen uzamsal ilişkinin gerçekleşmesini sağlamıştır. *İnmek* eyleminin gerçekleştiği, bulunduğu uzamı belirtmiştir.

Sabahleyin Ali’nin bir semaver, bir de fabrikanın önünde bekleyen salep güğümü hoşuna giderdi.

(Abasıyanık, Se., 2011: 9)

{-DA} ekiyle çekimlenen *fabrikanın önü* belirtili ad tamlaması, *bekleyen* ortacına bağlanarak eylemin bulunduğu yeri belirtmiştir. Dolayısıyla cümle içerisinde yer-yön zarf tümleci görevi üstlenip uzam bildirmiştir.

V.1.3. {-DAn}

{-DAn} eki; eklendiği adı / zamiri, eyleme / yükleme ayrılma, çıkma ilgisiyle bağlar. Genellikle devingen uzamsal ilişkilerde kullanılır. Eylemin / yüklem ayrıldığı / ayrılmadığı, çıktığı / çıkmadığı uzamı belirtir.

{-DAn} ekinin yer, cins, zaman, yokluk, sebep, kaynak, tarz, miktar, ölçü, bütün, parça, nitelik gösterme gibi pek çok anlamsal işlevi vardır (Üstünova, 2008: 272).

Bu çalışmada, {-DAn} ekinin uzamla ilgili “yer” anlamsal ilişkisi üzerinde durulacaktır. {-DAn} ekini alan ad görevindeki dil birimleri, eylemin / yüklem ayrıldığı / ayrılmadığı, çıktığı / çıkmadığı yeri göstererek cümle içerisinde yer-yön zarfı / yer-yön zarf tümleci görevi üstlenir. *Nereden* sorusuna cevap verir.

Otelci ağır ağır odadan çıktı.

(Abasıyanık, Me., 2011: 26)

Hedef konumundaki *otelci* ile araç konumundaki *oda* arasındaki devingen uzamsal ilişki, aracın üzerine eklenen {-DAn} eki ile gerçekleşmiştir. Bu ek, eylemin ayrıldığı, çıktığı yeri göstermektedir.

Oradan bir kaplan hızıyla denize atıldı. (Abasıyanık, Ke., 2011: 29)

Derin yapıda bırakılan özne görevindeki *o*, cümlede hedef durumundadır. Araç konumundaki *ora* aracılığı ile uzam içerisinde örtük bir biçimde yerleştirilmiştir. Görevsel dil birimi olan *oranın* neresi olduğu ancak bağlam dahilinde incelendiğinde anlaşılacaktır. İki dil birimi arasında devingen uzamsal ilişki vardır. Uzamsal ilişkinin belirlenmesi {-DAn} eki ile sağlanmıştır. Ek, eylemin ayrıldığı, uzaklaştığı uzamı betimlemektedir.

Ben, bahçe kapısından sokağa fırlayıp su kenarına kaçmış, akşama kadar ilk sudan çıkmamıştım.

(Abasıyanık, Boh., 2011: 46)

Hedef konumundaki *ben*, araç durumundaki *bahçe kapısı* ve *su* aracılığıyla uzam içerisinde yerleşmiştir. Hedef ile araç arasında devingen uzamsal ilişki vardır. Bu ilişki, araç konumundaki sözcüklerin üzerine gelen {-DAn} eki ile gerçekleşmiştir.

Lûtfi evde yoktu, mektepten daha dönmemişti.

(Abasıyanık, Or., 2011: 49)

Hedef olarak kullanıma çıkan *Lûtfi*, araç görevindeki *mektep* yardımıyla uzam içinde yerleşmiştir. Hedef ve araç konumundaki bu sözcükler arasında devingen uzamsal ilişki vardır. Bu ilişkinin gerçekleşmesi {-DAn} eki sayesinde. {-DAn} eki *dönmek* eyleminin ayrılmadığı, çıkmadığı noktayı işaret ederek yer bildirmektedir.

Fakat camlar o kadar buz tutmuştu ki göremeyince tramvaydan atladım.

(Abasıyanık, Bir., 2011: 70)

Derin yapıda bırakılan özne görevindeki *ben* hedef sözcüğü, araç konumundaki *tramvay* aracılığıyla uzamda yerleşmiştir. İki dil birimi arasındaki devingen uzamsal ilişki, aracın üzerine eklenen {-DAn} eki ile gerçekleşmiştir. Bu ek, *atlamak* eyleminin çıkış noktasını gösterip uzamı betimlemektedir.

Oradan oraya aç ve çıplak gözleri ile dolaştı.

(Abasıyanık, So., 2011: 27)

Derin yapıdaki *o* hedef sözcüğü ile araç konumundaki *ora* arasındaki devingen uzamsal ilişki, araca eklenen {-DAn} eki ile sağlanmıştır. Ek, *dolaşmak* eyleminin çıkış yerini işaret etmektedir.

Kapının önünden birkaç kişi acele acele geçtiler.

(Abasıyanık, İ., 2011: 37)

Cümlede hedef olarak kullanıma çıkan *birkaç kişi*, araç konumundaki *kapı* ile uzam içerisinde konumlanıp yerleştirilmiştir. İki dil birimi arasında devingen uzamsal ilişki vardır. Bu ilişki, aracın üzerine aldığı {-DAn} eki ile gerçekleşmiştir. {-DAn} eki *geçmek* eyleminin ayrıldığı, uzaklaştığı yeri gösterip uzamı betimlemiştir.

Kapıcı söylene söylene odadan içeri giriyordu.

(Abasıyanık, İ., 2011: 38)

Hedef durumundaki *kapıcı*, araç görevini üstlenen *oda* aracılığıyla uzam içerisinde konumlanmıştır. *Kapıcı* ile yerleştirmede araç olarak kullanılan *oda* arasında devingen uzamsal ilişki vardır. Devingen uzamsal ilişkinin gerçekleşmesinde aracın üzerine eklenen {-DAn} eki etkili olmuştur.

Yataktan bir hamlede fırlayan oğluyla beraber tekrar yatağa düştükleri zaman bir genç kız kahkahasıyla gülen kadın mesut sayılabilirdi.

(Abasıyanık, Se., 2011: 9)

{-DAn} ekiyle çekimlenen *yatak* sözcüğü, *fırlayan* ortacına bağlanarak durum zarfı görevindeki yan önermenin içinde iç öge olarak yer-yön zarf tümleci olmuştur.

Meydandan geçerken ağalar el ettiler. (Abasıyanık, Kıs., 2011: 40)

Uzam belirten *meydan* sözcüğü, {-DAn} ekiyle *geçerken* ulacına bağlanıp örnekte zaman zarfı görevindeki yan önermenin içinde iç öge olarak yer-yön zarf tümleci durumuyla kullanılmıştır. *Nereden geçerken? Meydandan.*

Camdan geçen sabah ışıkları, tavandan sarkan üzüm salkımlarını buğuluyordu. (Abasıyanık, Dü., 2011: 53)

Cam sözcüğü {-DAn} ekini alarak *geçen* ortacına bağlanıp yan önermenin içinde iç öge olarak yer-yön zarfı / yer-yön zarf tümleci görevini üstlenmiştir. *Tavan* sözcüğü

de {-DAn} ekiyle *sarkan* ortacına bağlanıp cümlede iç öge olarak yer-yön zarfı / yer-yön zarf tümleci olarak kullanılmıştır.

V.1.4. {-DAki}

{-DAki} birleşik eki; adı / zamiri, eyleme / yükleme kalma, bulunma ilgisiyle bağlayan {-DA} ad işletme ekiyle bir uzamda, bir nesnede bulunanı ifade eden {-ki} ekinin bir araya gelerek kalıplaşmasıyla oluşan bir birleşik ektir. Korkmaz, {-DA} ekiyle {-ki} aitlik ekinin birleşmesinden oluşan bu ekin, ad kök ve gövdelerinden niteleme sıfatları yaptığını söyler (Korkmaz, 2009: 45).

{-DAki}; geldiği ada bir yerde, bir nesnede, kimsede olan / bulunan anlamı katan {-DA} ekiyle orada olan / bulunan anlamı katan {-ki} ekinin birleşerek kalıplaşmasından oluşmuş bir ektir: ({-DAki} < {-DA} + {-ki}) Kimi zaman {-DAki}, kimi zaman {-DA} biçiminde kullanıma çıkar. {-DAki}, sahiplik- aitlik ilgisiyle adları birbirine bağlar. Kimi zaman bu ilişki bulunma, olma anlamlarını da beraberinde getirir (Üstünova, 2008: 114).

Muharrem Ergin de bu birleşik ek içerisindeki {-ki} eki ile ilgili görüşlerini şu biçimde belirtir:

Başlıca fonksiyonu, içinde bulunma, bağlılık ve âitlik ifade etmektir. Bir nesneyi bağlı ve âit olduğu başka bir nesneye göre veya zaman ve mekân içindeki yerine işaret etmek suretiyle belirtir: şimdi- ki, demin- ki, önce- ki, sonra- ki, öte- ki, beri- ki, karşı- ki, akşam- ki, yarın- ki, dün- kü, bugün- kü, o zaman- ki, evvel- ki, aşağı- ki, yukarı- ki, aşağı- ki, yukarı- ki, aşağıda- ki, yukarıda- ki, bende- ki, yerde- ki, gökte- ki, altta- ki, üstte- ki, benim- ki, senin- ki, onun- ki, köylünün- ki, komşunun- ki, misallerinde olduğu gibi (Ergin, 2007: 161).

Halıcıoğlundaki fabrikanın bacası kafasını kaldırmış, bir horoz vekarıyla sabaha, Kâğıthane sırtlarında beliren fecri- kâzibe bakıyordu.

(Abasıyanık, Se., 2011: 9)

Hedef konumundaki *fabrikanın bacası*, araç konumundaki *Halıcıoğlu* aracılığıyla uzamda yerleştirilmiştir. Aracın üzerine eklenen {-DAki} eki ile hedef ve araç arasında uzamsal ilişki gerçekleşmiştir. Bu ek, eylemin içinde bulunduğu, gerçekleştiği yeri işaret etmenin yanı sıra bulunduğu yere aitlik anlamını da içermektedir.

İhtiyar elindeki iği dantelalarla süslü masanın üzerine bırakmış, katıla katıla gülüyor ve kendi ismi konacak geminin ismini tekrarlıyordu.

(Abasıyanık, Stel., 2011: 19)

Hedef konumundaki *iğ*, araç durumundaki *el* aracılığıyla uzamda yerleştirilmiştir. Aralarındaki uzamsal ilişki, {-DAki} eki ile gerçekleşmiştir. Bu ek ile *iğ*in içinde bulunduğu, ait olduğu yer belirtilmiştir.

Bu sırada on altı çocuk, aralarında motorlu sandallara, altın yaldızlı güvertelerinde yalancı insanlar bulunan kotralara sahip çocuklar da bulunan on altı çocuk, ellerindeki ve ceplerindeki taşlarla beraber fırladılar.

(Abasıyanık, Stel., 2011: 22)

Cümle içerisinde hedef olarak kullanıma çıkan *taşlar*, araç konumundaki *el* ve *cep* aracılığıyla uzam içerisinde yerleşmiştir. Hedef ve araç konumundaki bu dil birimleri arasındaki uzamsal ilişkinin gerçekleşmesi ise {-DAki} eki ile sağlanmıştır. Ek aracılığıyla eylemin gerçekleşip *taşların* bulunduğu, ait olduğu uzam betimlenmiştir.

Adanın muhtekir ve obur esnafı, bu kocaman kayıktaki bütün malı kaldıramayacaklarına müteessir kayığın demirlediği limanda kocaman adımlarla dolaşıp duruyorlardı.

(Abasıyanık, Stel., 2011: 22)

Cümlede hedef olan *bütün mal*, araç görevini üstlenen *kayık* ile uzam içerisinde yerleşmiştir. İki dil birimi arasındaki uzamsal ilişkiyi sağlayan {-DAki} birleşik ekidir. Ek ile hedefin bulunduğu, ait olduğu uzam betimlenmiştir.

Yerdeki Kocaeli kilimi ıslak bir kırmızı renkle, gaz lambasının altında, acayip bir reçel gibi kaynıyordu.

(Abasıyanık, Ba., 2011: 34)

Cümle içinde hedef olarak kullanılan Kocaeli kilimi, araç konumundaki *yer* aracılığıyla uzam içerisinde konumlanmıştır. Mekân adı olup uzam bildiren *Kocaeli*, kullanıma çıktığı *Kocaeli kilimi* yapısıyla dolaylı olarak uzam bildirmektedir. Araç ile hedef arasındaki uzamsal ilişkinin betimlenmesinde {-DAki} ekinden yararlanılmıştır. Ek, hedefin bulunduğu, ait olduğu uzamı betimlemektedir.

Ne etsem dedim, kalktım, kapıcı odasındaki çivili bastonu aldım, fabrikayı dolaşmaya çıktım.

(Abasıyanık, İ., 2011: 37)

Örnekte hedef konumundaki çivili baston, araç görevindeki kapıcı odası aracılığıyla uzam içerisinde konumlanmıştır. Araç ve hedef arasındaki uzamsal ilişkinin gerçekleşmesini {-DAki} eki sağlamıştır. Ek ile hedefin bulunduğu uzam, aitlik ilgisiyle betimlenmiştir.

Evin önüne vardıkları zaman içerdeki kadınlar, telaş içinde kapıyı açtılar.

(Abasıyanık, Şe., 2011: 51)

Cümle içerisinde özne görevini üstlenip hedef olan *kadınlar*, araç konumundaki *içeri* ile uzam içerisinde yerleşmiştir. İki dil birimi arasındaki uzamsal ilişki, {-DAki} eki ile sağlanmıştır. Ek, hedefin bulunduğu, kaldığı yeri belirtmiştir.

Ahmet sessizce yürüyerek kadının karşısındaki sedire oturdu.

(Abasıyanık, Dü., 2011: 52)

Cümle içerisinde hedef olarak kullanılan *sedir*, araç konumundaki *kadının karşısı* ile uzam içerisinde konumlanmıştır. Kadının bulunduğu yere göre göreceli bir biçimde uzam içinde yerleştirilmiştir. Aracın üzerine aldığı {-DAki} eki, hedefin bulunduğu yeri, göreceli bir biçimde betimlemektedir.

Uzam Ekleri

{-A}
{-DA}
{-DAn}
{-DAki}

Tablo 2

V.2 Uzam Belirten Eylemler

Hedef ve araç arasındaki uzamsal ilişkilerin gerçekleşmesinde etkili dil birimlerinden biri de eylemlerdir. Eylemler; varlıkların hareketlerini, yer değiştirmelerini,

durumlarını ve oluşlarını bildirirken durağan ve devingen ilişkilerin ortaya çıkmasında büyük rol oynar.

Eylemler, sistem içinde önerme kurmak üzere kodlanırlar. Her eylem, nitelikleri doğrultusunda kendine hizmet edecek öğelerini dil kuralları doğrultusunda seçer ve yönetir. Ortaya hepsi birer sözcük öbeği sayılabilecek cümlemsi, cümlecik, tümcemi, tümcecik, yan cümle, yan tümce terimleriyle anılan yan önerme ve cümle, tümce terimleriyle anılan temel önerme çıkar. Öyleyse önermelerin oluşumunda eylemin anlamsal özellikleri etken olmalıdır (Üstünova, 2016: 2).

Varlıklar arasındaki uzamsal ilişkilerin betimlenmesinde önemli görev üstlenen eylemler, anlam özellikleri göz önünde bulundurularak durağan eylemler ve devingen eylemler olmak üzere kendi içerisinde ikiye ayrılır.

Durağan eylemler, uzam içerisinde yerleştirilmek istenen varlık ile yerleştirilmeye araç olarak kullanılan varlık arasındaki durağan uzamsal ilişkilerin gerçekleşmesine katkı sağlar. Hedef ve araç arasındaki durağan uzamsal ilişkileri betimler. Devingen eylemler ise hedef ile araç arasındaki devingen uzamsal ilişkilerin meydana gelmesine katkıda bulunur. Hedefin araç aracılığıyla uzam içinde yerleşmesi, yer değiştirmesi, hareket etmesi vb. devingen eylemlerce betimlenir.

Durağan eylemler, hedef ile işaret arasında kurulan durağan uzamsal ilişkide hedefin işaret aracılığıyla geçici ya da kesin olarak bir yerde yerleştirilmesine yardımcı olur. Devingen eylemler ise hedef ile işaret arasında kurulan devingen uzamsal ilişkinin temelini oluşturan hedefin yer değiştirmesi ya da hedef ile işaretin eş zamanlı yer değiştirmesi özelliklerinin ifade edilmesine katkıda bulunur (Atak, 2010: 78).

V.2.1. Durağan Eylemler

Durağan uzamsal ilişkiler, sözün söylendiği sırada sabit olan veya tabiatı gereği sabit bir biçimde duran varlıklar arasında gerçekleşir. Durağan uzamsal ilişkilerin gerçekleşmesine yardımcı olup hedefin araç aracılığıyla uzamda yerleştirilmesini sağlayan eylemler, durağan eylemlerdir. Durağan eylemlerin katıldığı durağan uzamsal ilişkilerde araç, hedefe göre daha belirgin, büyük ve göze çarpar niteliktedir. Bu durum, hedefin araç aracılığıyla uzamda konumlanmasını sağlar.

Taksim 'de saatin altında tramvay bekliyorum.

(Abasıyanık, Bir., 2011: 68)

Özne konumunda olup cümlede derin yapıda bırakılan *ben*, *saat* aracılığıyla uzam içerisinde yerleştirilmiştir. *Ben*, yerleştirilen varlık, hedef; derin yapıda *ben* adılı ile karşılanan konuşucunun yerleştirilmesine yardımcı *saat* ise araçtır. Söz söyleyen kişi,

ben, hareket etmeye müsait olmasına karşın cümle içerisinde sabit bir biçimde verilmiştir. Saat de doğası gereği sabittir. Bu durum, iki varlık arasında durağan uzamsal ilişkiyi meydana getirmiştir. *Beklemek* durağan eylemi, durağan uzamsal ilişkiye katılarak bu ilişkinin betimlenmesine yardımcı olmuştur.

İhtiyar kadın da minderin üzerinde uyuklamaktaydı.

(Abasıyanık, Ba., 2011: 35)

Hedef konumunda olup uzamda yerleştirilen *ihtiyar kadın*, araç konumundaki *minder* aracılığı ile uzamda konumlanmıştır. Hedef, hareket etmeye elverişlidir ancak cümle içerisinde sabit biçimdedir. Araç da hedef gibi sabittir. Durağan uzamsal ilişkiye katılan *uyuklamak* eylemi, bu iki sabit varlık arasındaki durağan uzamsal ilişkiyi belirtmektedir.

“Joconde” un önünde bir şeyler görmeye çalışarak iki dakika durduk.

(Abasıyanık, Lo., 2011: 78)

Örtük bir biçimde verilip derin yapıda bırakılan *biz*, cümlede hedef olarak kullanıma çıkmıştır. Hedefin yerini belirgin kılan, araç konumundaki *Joconde*, yani Mona Lisa tablosudur. Araç konumundaki tablo sabittir, hedef ise sözü söylediği sırada sabittir, tablonun önünde konumlanmıştır. Bu durum aralarında durağan uzamsal ilişkiyi meydana getirmiştir. *Durmak* durağan eylemi de bu ilişkiye katılarak hedefin uzam içerisinde konumlanmasını sağlamıştır.

Türk arkadaş kaçıp gitmemden korkuyor gibi beni yanına oturttu.

(Abasıyanık, İh., 2011:87)

Yüzey yapıda *ben* ile karşılanan, sözü söyleyen konuşucunun yeri, sözün söylendiği sırada durağan olan Türk arkadaş aracılığı ile belirgin kılınmıştır. *Ben*, hedefken Türk arkadaş, araçtır. Aralarında durağan bir uzamsal ilişki vardır. Cümle içerisinde yer alan *oturmak* durağan eylemi bu ilişkiyi doğrular niteliktedir.

Adada kala kala miskin kasap kedileri ve pamuklar kaldı.

(Abasıyanık, Ke., 2011: 30)

Cümlede, hedef olarak karşımıza çıkan *miskin kasap kedileri ve pamukların* yeri, uzam belirten *ada* ile uzamda belirlenmiştir. *Ada* kedilerin konumlanmasına yardımcı olup araç konumundadır. *Ada* ile *miskin kasap kedileri ve pamuklar* arasında durağan

uzamsal ilişki vardır. *Kalmak* durağan eylemi, bu ilişkinin gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur.

Orada, deniz üstündeki çıkıntının bir köşesinde, denize sırtı dönük, bir tek ses çıkarmadan cıgarasını içerek hayalet haliyle otururdu.

(Abasıyanık, Gar., 2011: 65)

Örtük bir biçimde derin yapıda bırakılan “o” nun yeri, *deniz* aracılığı ile belirli hâle getirilmiştir. *O*, hedef; deniz ise araçtır. Hedef ile araç arasında *oturmak* durağan eyleminin de katıldığı durağan uzamsal ilişki vardır.

Yatağımın üstüne boylu boyunca uzanıp, bir sıtım gibi titreye titreye saatlerce kaldım.

(Abasıyanık, Lo., 2011: 79)

Derin yapıda bırakılıp hedef olan *ben*, araç konumundaki *yatak* aracılığıyla uzamda yerleştirilmiştir. Hedef, hareket etmeye elverişli olduğu hâlde sözün söylendiği sırada sabittir. Araç da hedef gibi durağandır. Bu durum, iki varlık arasında durağan uzamsal ilişkiyi meydana getirmiştir. Bu ilişkiye katılan durağan *kalmak* eylemi, uzamsal ilişkinin betimlenmesine katkı sağlamıştır. Durağan *uzanıp* ulacının da bu ilişkiye katkısı vardır.

Sabaha karşı uyandığı zaman kadını; sedirin öbür köşesinde adeta şalvarının içinde uyumuş buldu.

(Abasıyanık, Dü., 2011: 52)

Hedef konumundaki *kadın*, araç konumundaki *sedir* aracılığı ile uzamda yerleştirilmiştir. *Sedir*, doğası gereği durağandır; *kadın* ise sözün söylendiği sırada hareketsizdir. Biri hedef diğeri araç görevini üstenen iki varlık arasında durağan uzamsal ilişki vardır. Durağan *bulmak* eylemi de bu ilişkiye katılarak ilişkinin gerçekleşmesine katkı sağlamıştır.

Sağ elinde ayakkabı bezini tutuyordu.

(Abasıyanık, Boh., 2011: 45)

Hedef olarak karşımıza çıkan *ayakkabı bezinin* konumu, sağ el aracılığı ile belirtilmiştir. *Ayakkabı bezi* hedef konumundayken sağ el araç konumundadır. Her ikisi de konuşma sırasında sabit bir biçimde tutuldukları için aralarında durağan uzamsal ilişki vardır. Bu ilişkinin gerçekleşmesinde önemli rol oynayan bir diğer unsur ise *tutmak* durağan eylemidir.

Oradan yüz metre kadar yürüdüktan sonra solunuza rastlayan ahşap kitleye dikkatle bakmalıdır.

(Abasıyanık, Or., 2011: 48)

Sabit bir biçimde duran *ahşap kitle*, hitap edilen kişinin bulunduğu yöne bağlı olarak göreceli bir biçimde kişinin sol tarafında konumlanmıştır. *Ahşap kitle*, hedefken sözü edilen kişi, araçtır. Aralarında durağan bir uzamsal ilişki gerçekleşmiştir. *Bakmak* durağan eylemi de bu ilişkinin meydana gelmesinde etkilidir.

Eserde Yer Alan Durağan Eylemler

Beklemek	Kalmak
Uyuklamak	Bulmak
Durmak	Tutmak
Oturmak	Bakmak

Tablo 3

V.2.2. Devingen Eylemler

Devingen uzamsal ilişkiler, hareket hâlindeki varlıklar ile durağan ya da devingen varlıklar arasında gerçekleşir. Devingen uzamsal ilişkilerde esas olan “hareket” ve “yer değiştirme” dir. Hedef ile araç arasındaki devingen uzamsal ilişkiyi betimleyip bu ilişkiye katılan eylemler, devingen eylemlerdir.

Temelini hareket ve yer değiştirmenin oluşturduğu devingen uzamsal ilişkiler (fr. Relation spatiale dynamique), hareketli varlıklar ile doğası gereği sabit ya da hareketli olan varlıklar arasında gerçekleşir. Bu ilişkilerin betimlenmesinde ise sıklıkla devingen eylemler kullanılır (Atak, 2010: 86).

Otelci ağır ağır odadan çıktı. Birkaç saniye sonra tekrar içeriye girdi.

(Abasıyanık, Me., 2011: 26)

Hedef konumundaki *otelci*, odadan çıkarak farklı bir uzama geçmiş, daha sonra bulunduğu ilk uzama geri dönmüştür. Farklı uzamlar arasında yer değiştirmiştir. Bu durum, devingen uzamsal ilişkiyi beraberinde getirmiştir. *Çıkmak* ve *girmek* devingen

eylemleri bu ilişkiyi betimlemiştir. Oda = içeri bağlantısı ise eksik tekrar yoluyla sağlanmıştır.

Sonra rıhtımın cezirle suları çekilmiş kıyısına indi. Oradan bir kaplan hızıyla denize atıldı.

(Abasıyanık, Ke., 2011: 29)

Özne konumunda olup derin yapıda bırakılan *o*, yer değiştirme eylemini rıhtımda gerçekleştirmiştir. Rıhtımdan denize, yani karadan denize geçmiştir. Örnekte *kara, kıyı* göstergesiyle verilmiş, rıhtımın kıyısına inilerek denize geçilmiştir. Uzamlar arası geçiş yapılmıştır. *İnmek* ve *atılmak* devingen eylemleri, devingen uzamsal ilişkinin gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur.

Ağır ağır dar bir sokaktan geçerek han avlusuna benzer bir taşlığa geldik.

(Abasıyanık, İh., 2011: 95)

Yer değiştirme, uzamlar arasında ve uzam içerisinde olmak üzere iki biçimde gerçekleşir. Örnekte hedef olarak karşımıza çıkıp cümle içerisinde derin yapıda bırakılan *biz*, uzamlar arasında yer değiştirmiştir. Dar bir sokaktan han avlusuna benzer bir taşlığa geçerek bir uzamdan başka bir uzama yer değiştirme eylemini gerçekleştirmiştir. Bu durum, *gelmek* devingen eyleminin katıldığı devingen uzamsal ilişkiyi meydana getirmiştir.

Dönen kafamı sağa sola salladım.

(Abasıyanık, İh., 2011: 84)

Devingen uzamsal ilişkilerde *hareket* ve *yer değiştirme* esastır. Örnekte, uzamsal ilişkinin temelini oluşturan unsur, harekettir. Örtük bir biçimde verilen hedef konumundaki kişi, uzam içerisinde yer değiştirmeden vücudunun bir bölümünün, kafasının konumunu, yönünü değiştirmiştir. Uzam içerisinde ya da uzamlar arası yer değiştirmemiştir. Varlıklar arasında harekete dayalı devingen uzamsal ilişki vardır. *Sallamak* devingen eylemi de bu ilişkinin gerçekleşmesinde rol oynamıştır.

Bir siyah koyun pöstekisinin üzerine diz çöktü. Bir müddet sonra da boylu boyunca oraya uzanıverdi.

(Abasıyanık, Ba., 2011: 35)

Örtük bir biçimde verilerek hedef olarak karşımıza çıkan *o*; *diz çökmek* devingen eylemi ile *uzanıvermek* durağan eylemini gerçekleştirmiştir. Bu eylemleri gerçekleştirirken konumlandığı uzamdan ayrılmamış, yer değiştirme gerçekleşmemiştir. Yalnızca vücudunun çeşitli bölümleri vasıtasıyla uzam içerisindeki konumunu, yönünü

değiştirerek hareket etmiştir. Bu durum, harekete dayalı devingen uzamsal ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Örnekte uzamı veren, *ora* sözcüğü ile *pöstekinin üzerine* gönderme yapılmaktadır. Pöstekinin üzeri = ora biçimindedir. Aralarında eksik tekrar ilişkisi vardır.

İşte bu cins kahvelerden birine doğru yollanmıştım. Bir kilise geçtim. Bir meydan atlardım. Nihayet kahvenin önündeydim. İçerisi bu akşam ne kadar tenhaydı.
(Abasıyanık, İh., 2011: 87)

Derin yapıda bırakılıp örtük bir biçimde verilen hedef konumundaki *ben; yollanmak, geçmek ve atlamak* devingen eylemlerini gerçekleştirmiştir. Bu eylemleri gerçekleştirirken uzamlar arası geçiş yapıp yer değiştirmiştir. Bir kiliseden geçip meydan atlayarak kahvenin önüne gelmiştir. Bu durum, yer değiştirmeye dayalı devingen uzamsal ilişkiyi meydana getirmiştir. Diğer yandan *kahvenin önü X kahvenin içerisi* kodlayıcıları, dış uzam X iç uzam karşıtlığını düşündürecek alıcıya.

Eserde Yer Alan Devingen Eylemler

Çıkmak	Girmek
İnmek	Atılmak
Gelmek	Sallamak
Diz çökmek	Yollanmak
Geçmek	Atlamak

Tablo 4

V.3. Yer-Yön Zarf Tümleci

Uzam içerisinde yerleştirilen varlık / varlıklar (hedef) ile yerleştirmeye yardımcı varlık / varlıklar (araç) arasındaki uzamsal ilişkinin belirlenmesinde yararlanılan bir başka dil birimi de yer-yön zarf tümleçleridir. Bu tümleçler, eylemin / eylemsinin önüne gelerek eylemi / eylemsiyi yer ve yön bakımından betimler.

Ad işletme eklerinin bir kısmı, geldiği adla bağlandığı eylem arasında yer ilgisi kurar. Nereye, nerede, nereden sorularının cevabı olan bu dil birimleri, cümlede yer- yön zarfı / yer- yön zarf tümleci görevini üstlenirler (Üstünova, 2008: 265).

Tahsin Banguoğlu yer- yön zarf tümleci ile ilgili görüşlerini şu biçimde belirtir:

Bir oluş veya kılışın mekân içinde yerini ve yönünü belirten zarflara yer yön zarfları adını veriyoruz. Bunlar —Nerede? —Nereye? —Nereden sorularını cevaplamaya yararlar. Bunların çoğu eski ve yeni yer yön hallerindeki adlar ve zamirlerle bazı zarfıillerdir:

aşağı bakmak dışarı çıkmak ortada dolaşmak

önden gitmek yana düşmek yukarı ileri geri

şuraya nerede karşıdan öte beri gibi (Banguoğlu, 2007: 373).

Muharrem Ergin de yer-yön zarfları ile ilgili şu sözleri söylemiştir:

Bunlar boşlukta bir yer ifade eden yer isimleridir. Sayıları çok değildir. Aşağı yukarı hepsinde bir yön ifadesi olduğu için zarf olarak fiilin yönünü gösterirler. Zaten çoğu yön eki ile zarf yapılmıştır. Eskiden beri en çok kullanılan ileri, geri, aşağı, yukarı, içeri, dışarı, beri kelimeleridir. Eski Anadolu Türkçesinde bunları ilerü, girü, aşağı, yukaru, içerü, dışaru(tışaru), berü şeklinde görürüz (Ergin, 2007: 259).

Zeynep Korkmaz da bu gruba girip yer-yön zarfı olarak kullanıma çıkan zarfların, fiildeki oluş ve kılışın yerini ve yönünü belirleyen zarflar olduğunu söyler ve nereye, nerede, nereden, nereye doğru ve nereye kadar sorularına karşılık olduğunu belirtir. Ya yer ve yön gösteren adların zarf olarak kullanılmalarından yahut da yer ve yön gösteren kelimelerin bazı ad çekimi ekleri olarak zarflaşmalarından oluştuğunu bildirir (Korkmaz, 2009: 498).

Ad işletme eklerinden {-A}, {-DA}, {-DAn} yer- yön gösterme eklerini alan kimi dil birimleri de yer- yön bildirerek yer-yön zarfı / yer-yön zarf tümleci olarak kullanıma çıkıp uzam bildirirler. Kimi zaman da herhangi bir ad işletme ekine gereksinim duymadan yer-yön zarfı / yer-yön zarf tümleci olarak kullanıma çıkma yetkisi olduğu halde uzama dair anlam ayırtısı katmak için {-A}, {-DA}, {-DAn} ekleriyle yer-yön gösterip ve yer-yön zarfı / yer-yön zarf tümleci olarak kullanılırlar. Bu durum onların zarf / zarf tümleci olma durumlarını etkilemez. Yüklem yerini bildirdiği sürece bu dil birimleri, yer-yön zarfı / yer-yön zarf tümleci görevi üstlenir.

Bugün Türkiye Türkçesinde bazı zarflarda ve edatlarda eskimiş ad işletme eklerinin yaşamaya devam ettiğini, bir kısmının eski işlevini unutup yeni işlev üstlendiklerini ya da eski işlevine sadık olmakla birlikte yeni oluşumlar içinde görev aldıklarını biliyoruz. Bunun sonucunda ekin geldiği sözcük başka bir ulama geçmekte, doğal olarak işlev değişikliği ile birlikte sahip olunacak hak değişikliği de gündeme gelmektedir. Bunlardan biri de {-ArI}, {-rA} yer- yön gösterme eklerinin durumudur. Dışarı, geri, içeri, ileri, sonra, taşra, üzre, yukarı vb. (Üstünova, 2008: 265)

Yer-yön gösterme eklerini alan dışarı, yukarı, sonra vb. sözcüklerin dışarı- y- a, yukarıda, sonra- dan vb. biçiminde ad işletimine girmeleri, bünyelerinde bulunan yer- yön gösterme ekinin işlev değişikliği yaşadığının açık kanıtıdır. Çünkü aynı tabanda iki durum ekinin üst üste gelmesi bağdaşıklık açısından kabul edilemez bir durumdur (Üstünova, 2008: 267).

Öner, Türkçede ad çekiminin hem eklerle (morfolojik çekim) hem edatlarla (sentaktik çekim) yapıldığını, durum ekleriyle edatların işlevlerinin çok yakın olduğunu, bunun sonucunda da yer-yön eklerinin işlevlerini yitirip kalıplaşmasıyla bu eklerin yerine Eski Anadolu Türkçesinden itibaren bazı edatların kullanıldığını ve bunun rastlantısal olmadığını belirtir. -aru / -erü > Ø >> doğru, karşı vb. (Öner, 1999: 10-18)

Yer- yön zarf tümleci ile ilgili farklı görüşler vardır. Kimi araştırmacılar *dışarıya*, *aşağıya*, *yukarıda*, *ileriye*, *geriye* gibi ad işletimdeki sözcüklerin zarf görevi üstlendiğini kimileri ise ad görevi üstlendiğini söyler. Muharrem Ergin ile Hikmet Dizdaroğlu, *aşağı*, *yukarı*, *ileri*, *geri*, *içeri*, *dışarı* gibi sözcüklerin ad işletme eki aldığında yer-yön zarf tümleci olmadığını, ad görevini üstlendiğini söyler (Ergin, 1998: 261 / Dizdaroğlu 1974: 142-143). Haydar Ediskun ise ad işletme ekini almış *ileriye*, *geriye*, *aşağıda*, *yukarıya*, *içeriye*, *dışarıda* gibi sözcüklerin yer-yön zarf tümleci olduğunu belirtir (Ediskun, 2003: 277). Neşe Atabay da ad işletme ekini alan bu sözcüklerin yer-yön zarf tümleci olduğunu belirtir (Atabay, 1983: 101). Bu çalışmada da bu sözcükler, yer-yön zarf tümleci olarak kabul edilip eser içerisinde yer alan yer-yön tümleçleri aşağıdaki başlıklarda yer almaktadır.

V.3.1. İçeri

Suzan Duran {-ArI}, {-rA} ekinin normal biçiminin Orhun Yazıtları'nda görülen -garu / -gerü olduğunu ama Batılı Türkologların eserlerinden yararlanarak -garu / -gerü / -karu / -kerü biçimlerinden söz edilebileceğini, zaman içinde birtakım ses değişiklikleri yaşadığı için ekin -karu / -kerü halini aldığını, daha Uygurlar zamanında mekân bildiren zarflarla kalıplaşma gerçekleştiğini ve 13. yüzyıldan itibaren de -aru / -erü biçimine dönüştüğünü bildirir. İçgerü > içerü > içeri, yokkaru > yokaru > yokarı > yukarı vb. (Duran, 1998: 3-4)

Bu rüya böylece devam ederken Stelyanos içeri girdi.

(Abasıyanık, Me., 2011: 26)

Cümle içerisinde yer alan *içeri* yer-yön zarf tümleci, *nereye* sorusuna cevap verip Stelyanos'un uzam içerisinde yerleşmesini sağlamıştır.

Biz evden içeri girerken; çocuk etrafımızda ağır ağır atları gezdiriyordu.

(Abasıyanık, Ba., 2011: 34)

İçeri yer-yön zarf tümleci ile yan cümle içerisinde yer alıp örtük bir biçimde özne görevini üstlenen *biz*, uzam içinde konumlanmıştır.

Riyaziyeye çalışanların perişan saçları, miyop gözleri, tatlı ve derin tebessümüyle bizi içeri aldı. (Abasıyanık, İh., 2011: 95)

İçeri yer-yön zarf tümleci aracılığıyla cümle içinde nesne görevini üstlenen *biz*, belirsiz bir biçimde bilinmeyen uzamda yerleşmiştir.

Kapıcı söylene söylene kapıdan içeri giriyordu.

(Abasıyanık, İ., 2011:38)

Kapıcı, uzamda *içeri* yer-yön zarf tümleci aracılığıyla yerleşmiştir.

Birkaç saniye sonra tekrar içeriye girdi.

(Abasıyanık, Me., 2011: 26)

İçeri, *dışarı*, *aşağı*, *yukarı* gibi konum bildiren sözcüklerin, eylemin yöneldiği yeri gösterip cümle içinde yer-yön zarfı / yer-yön zarf tümleci olmaları için {-A} ekine gereksinimleri yoktur. Yapılarında barındırdıkları {-ArI}, {-rA} yer- yön gösterme ekleri, bu sözcüklerin eylemle / yüklemle yer- yön ilişkisi kurmalarını sağlar.

İçeri üzerine aldığı {-A} zarf tümleci durumu ekiyle *girmek* eyleminin yöneldiği yeri göstermektedir. Eylemi yer ve yön bakımından betimleyip eyleme yönelme anlamı katmaktadır. Yönelme, yer bildirme anlamıyla beraber içe doğru anlamını da içerisinde barındırmaktadır. Bu yönüyle *içeriye* cümle içerisinde yer-yön zarfı / yer-yön zarf tümleci olmuştur.

“İstakozların en büyüğü” meyhanecinin hayalini genişletmek için hususi suretle tanzim edilmiş kocaman aynaları ve içeriye dört beş kişilik bir grup girince her tarafı doluveren esrarengiz bir meyhanedir.

(Abasıyanık, Ro., 2011: 81)

İçeri yer-yön zarfı, üzerine eklenen {-A} eki ile dört beş kişilik bir grup olarak belirtilen kişilerin meyhane içinde yerleşmesini sağlamıştır.

Üç kişi kapıdan içeriye yağmur ve rüzgârla, bir muşamba kokusuyla beraber girdiler. (Abasıyanık, İh., 2011: 96)

{-A} ekini alan *içeri* yer-yön zarf tümleci, eylemi yer-yön bakımından betimleyip *üç kişinin* yöneldiği uzamı belirtmiştir.

Nihayet genç ve dinç bir gardiyan, içeriye girdi, ihtiyarın eline bir kâğıt verdi, çekildi. (Abasıyanık, İh., 2011: 102)

Üzerine aldığı {-A} eki ile birlikte *içeri* yer-yön zarfı, *genç ve dinç bir gardiyan* olarak anılan kişinin yöneldiği yeri betimleyip bu kişiyi uzam içinde yerleştirmiştir.

Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan {-A} eki, geldiği sözcüklerde donuklaşan yer- yön gösterme ekleri {-ArI}, {-rA} ile aynı işleve sahip değildir. 'Okula gitti.' örneğinde yer-yön zarf tümleci durumuna giren zarf (okula), eylemin ulaştığı, vardığı yeri gösterir. Oysa 'İçeri gitti.' örneğinde hareketin yöneldiği yer bildirmekle birlikte içe doğru anlamı vardır (Üstünova, 2008: 271).

Fatma içerde, girsenize. (Abasıyanık, Ba., 2011: 34)

{-DA} ekini alan *içeri*, *Fatma*'nın bulunduğu yeri işaret ederek cümle içinde yer-yön zarf tümleci görevi üstlenmiştir.

V.3.2. Dışarı

Sıklıkla kullanılan yer-yön zarf tümleçlerinden biri olan dışarı, öyküde yer alan örneklerde ad işletme eklerini alarak kullanıma çıkmıştır.

Pencerenin önünde dışarıya, karanlığa ve yağmura bakan kadın görünmüyordu. (Abasıyanık, Dü., 2011: 52)

{-A} ekini alan *dışarı* yer-yön zarfı, *kadının* yöneldiği uzamı betimlemiştir.

Kendimi dışarıya zor attım. (Abasıyanık, Lo., 2011: 79)

Dışarıya yer-yön zarf tümleci, cümle içerisinde yer alan *kendi* kişinin uzamda konumlanmasını sağlayıp eylemin yönünü belirtmiştir.

Dışardan bir gürültü geliyordu. (Abasıyanık, İ., 2011: 39)

Dışarı yer-yön zarf tümleci üzerine eklenen {-DAn} ekiyle gürültünün geldiği uzamı yön bakımından betimlemiştir.

V.3.3. Geri

Eser içerisinde yer alan cümleler incelendiğinde *geri* yer-yön zarf tümlecinin hem eksiz hem de üzerine ad işletme eklerini alarak karşımıza çıktığı görülmüştür.

Trifon şaşırmış, gemiyi geri çekmeye imkân bulamamıştı.

(Abasıyanık, Stel., 2011: 22)

Geri yer-yön tümleci ile *gemi* uzam içinde konumlanmış, eylemin hareketi betimlenmiştir.

Geri dönmüş, kaçmak üzereydim. (Abasıyanık, Şe., 2011: 57)

Örtük bir biçimde özne görevini üstlenen *o*, geri yer-yön zarf tümleci ile uzamda yerleşmiştir.

Birden geriye dönüp hamala:

—*Çocuğum, dedi. Daha iyisi bize bir araba bulsan...*

(Abasıyanık, Me., 2011: 23)

{-A} ekini alan *geri* yer- yön zarf tümleci aracılığıyla *o*, örtük öznesi uzamda konumlanmıştır.

V.3.4. Öte

Yer-yön bildiren *öte* yer-yön zarf tümleci, ad işletme eklerini alarak eser içinde yer almıştır.

Üç adım öteye düşmesiyle zıplaması bir oldu.

(Abasıyanık, Ke., 2011: 29)

Özne görevini üstlenip derin yapıda bırakılan *o*, {-A} ekini alan *öteye* yer-yön zarf tümleci ile uzamda yerleştirilmiştir.

Arkadaşlardan biraz öteye çekiliyorlar. (Abasıyanık, İh., 2011: 100)

Derin yapıda bırakılan *onlar* öznesinin yöneldiği yer, *öteye* yer-yön zarf tümleci ile betimlenmiştir.

Ötede; küçük bir masanın etrafında üç kadın, dört erkek önlerinde şarap şişeleri gülüp eğlenerek, şakalaşarak çorbalarını içiyorlardı.

(Abasıyanık, İh., 2011: 96)

{-DA} ekini alan *öte* yer-yön zarf tümleci, cümle içinde yer alan kişilerin buldukları masanın etrafında yerleşmesini sağlamıştır.

V.3.4. Beri

Beride, yine dört beş kişilik bir masada yapayalnız sarışın ve sporcu bir genç oturmuş, arkadaşlarını bekliyor, bir taraftan da çorba içiyordu.

(Abasıyanık, İh., 2011: 96)

Beri yer-yön zarf tümleci, cümle içerisinde yer alıp üzerine eklenen {-DA} ekiyle masa etrafında bulunan kişilerin bulunduğu yeri belirtmiştir.

V.3.5. Yukarı

Geyve istasyonunda bir aşağı bir yukarı dolaşıyor; yazın, korkunç sıtmasının gökyüzüne ve gökyüzünün yıldızlarına kadar sirayet eden bu küçük kasabayı terke hazırlanıyordu.

(Abasıyanık, Üç.,2011: 60)

Ne ise, ben yukarıya doğru bir hızlanayım, belki geçmişlerdir de sen görmemişsindir, dedi ve hafif hafif serpen karın içine karıştı gitti.

(Abasıyanık, Bir., 2011: 70)

Ta yukarıda yanan bir yirmi beş mumluk lambanın ışığı ancak arkadaşımı seçmeme yardım ediyor; fakat, apartmanların üstündeki kartvizitleri, kibrit çaka çaka okuyoruz.

(Abasıyanık, İh., 2011: 95)

Örnekler incelendiğinde *yukarı* yer-yön zarf tümlecinin hem eksiz hem de üzerine {-A} ve {-DA} eklerini alarak kullanıma çıktığı ve eylemin yöneldiği, bulunduğu yeri betimlediği gözlenmiştir.

V.3.6. Aşağı

Geyve istasyonunda bir aşağı bir yukarı dolaşıyor; yazın, korkunç sıtmasının gökyüzüne ve gökyüzünün yıldızlarına kadar sirayet eden bu küçük kasabayı terke hazırlanıyordu.

(Abasıyanık, Üç.,2011: 60)

İlk cümle içerisinde yer alan *aşağı* yer-yön zarf tümlecini, eylemin yönünü göstererek uzamı betimlemiştir.

VI. BAŞKA BİLGİLER ARACILIĞIYLA UZAMIN VERİLİŞİ

Uzam içerisinde birbirleriyle uzamsal ilişkilerde bulunan canlı-cansız varlıklar ve uzam bildirmeyen birtakım sözcükler, aldıkları ek(ler)le yer adı hâline gelip uzam kavramını karşılayabilir. Böylece başka bilgiler aracılığıyla dolaylı olarak uzam verilmiş olur.

Dil göstergelerinin, gösteren ve gösterilen olmak üzere iki yanı vardır. Gösteren, gösterenin sese, yazıya dökülmüş; duyu organları ile algılanabilen somut yanıdır. Gösterilen ise gösterenin çağrışım yoluyla zihinde canlandırılan, soyut, anlamsal yanıdır. Türkçede gösterenleri aynı gösterilenleri farklı pek çok sözcük vardır.

Bir gösterenin birden fazla gösterilene olabilir. Bu da dil biriminin gösteren yanı tekken gösterilen yanının birden fazla olması demektir. Öyleyse gösterilenin anlamlandırılması yani gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin belirlenmesi, gösterilenin kullanım alanı, kullanım biçimi; ancak ilişki kurduğu diğer dil birimleri aracılığıyla saptanabilir (Üstünova, 2008: 3).

Uzam kavramını karşılayan bazı sözcükler de bağlam dahilinde değerlendirildiğinde belirli bir meslek grubuna ait kişileri belirtebildiği gibi herhangi bir işle uğraşan kişileri karşılayan sözcükler de diğer dil birimleri ile birlikte değerlendirildiğinde uzama karşılık gelebilir. Birden fazla kavramı karşılamaya elverişli, zihinde farklı çağrışımlar uyandıran bu sözcüklerde kimi zaman uzam bilgisi ön plana çıkarken kimi zaman da kişi bilgisi ön plana çıkar. Bu bölümde uzam bilgisinin öne çıktığı örnekler incelenecektir.

Onu kucaklamak, köşedeki kunduracıdan ona bir lastik ayakkabı, biraz ilerideki Yahudi'den bir beyaz keten pantolon almak arzusuyla durdum.

(Abasıyanık, 2011: 54)

Yukarıdaki örnekte “köşedeki kunduracıdan” ifadesi hem uzam bilgisi hem de kişi bilgisi vermeye elverişli bir göstergedir. Gösteren tektir fakat gösterilen birden fazladır. Kunduracı denildiğinde zihnimizde, kundura yapıp bunun satımı ile uğraşan kişi canlandığı gibi aynı zamanda bu alım satım işinin yapıldığı yer de canlanır. Gösterilenleri birden çok göstergelerde, gösteren ile gösterilen arasındaki anlamsal ilişki bağlam incelendiğinde tespit edilir. *Kunduracı* sözcüğü {-CI} ekini alarak kundura işi ile uğraşan kişi bilgisinin yanında kunduranın yapılıp satıldığı yer bilgisinin de verilmesine olanak tanımıştır. Ancak cümle bir bütün olarak irdelendiğinde, *kunduracı* ifadesinde kişi bilgisinden çok uzam bilgisinin ön plana çıktığı görülmektedir. {-CI} ekini alan kundura

sözcüğü aracılığıyla dolaylı olarak uzam bilgisi verilmiştir. “Biraz ilerideki Yahudi’den” ifadesi kişi bilgisinin yanında dolaylı olarak uzam bilgisi de verir ancak bağlam incelendiğinde bu ifadede uzam bilgisinden ziyade kişi bilgisinin öne çıktığı görülür.

Köşe başındaki tütüncüye uğradım. Güneş, satılmamış edebiyat mecmualarının üstündeydi. Tütüncü dükkânındaki edebiyat mecmualarıyla aynı dükkâna vuran akşam ışığı arasında bir nükte, bir hayal yakalayabilmek için bakmaktaydım.

(Abasıyanık, 2011: 55)

Tütüncü sözcüğü ile hem tütün işi ile uğraşan kişi bilgisi hem de tütünün yapılıp satıldığı yer bağlamında uzam bilgisi verilebilmektedir. Gösteren birken zihinde canlandırılan gösterilen tek değildir. İçerisinde tütüncü ifadesinin geçtiği cümleler incelenip bağlama bakıldığında “tütüncüye” diye kastedilenin kişi değil uzam olup bir yer bildirdiği anlaşılmaktadır. Ön planda olup verilmek istenen bilgi uzamdır. {-CI} ekini alan tütün aracılığıyla uzam bilgisi verilmektedir.

Lirayı tütüncüye vermiştim. Bana uzun bir zaman geçmiş gibi geldiği halde ne liramın üstü, ne de tütün paketi bana verilmişti.

(Abasıyanık, 2011: 55)

Örnek cümlede *tütüncü* ile kastedilen, tütünü yapıp satan kişidir. Bu cümlede uzam bilgisinin verilmediği kendisinden sonra gelen cümleden de çıkarılmaktadır.

Bu sene balık yoktu. Bu seneki göçler evvelki senekiler gibi bol keseden para harcamamışlardı. Balığı bile başka balıkçıdan almışlardı.

(Abasıyanık, 2011: 14)

Yukarıdaki cümlelere bakıldığında “balıkçıdan” ile kastedilenin balığı satan kişi değil, balığın satıldığı yer olup uzam belirttiği görülmektedir.

Adada kala kala miskin kasap kedileri ve pamuklar kaldı.

(Abasıyanık: 2011, 30)

TDK Türkçe Sözlük'te *kasap*; sığır, koyun gibi eti yenecek hayvanları kesen veya dükkânında perakende olarak satan kimse, et satılan dükkân olarak tanımlanmıştır (TDK, 2011: 1341). Tanıma göre *kasap* sözcüğünün göstereni tekken gösterileni birden fazladır. Hem kişi hem de uzam bilgisi verebilmektedir. Cümle incelendiğinde, kedilerin sahibinin etlerle uğraşan kasap kişisi olmadığı görülmektedir. Miskin kediler, et satılan dükkânın, yani kasabın önünde durup orayı kendilerine mesken edinmiştir, oraya aittir. Dolayısıyla cümledeki *kasap* sözcüğünde uzam bilgisi ön plandadır.

Yarın erkenden bana gel, dedi. (Abasıyanık, 2011: 86)

Cümlesinde geçen “bana” ifadesinde, kişiden çok uzam ön plandadır. Cümle incelendiğinde “bana” ile anlatılmak istenenin “benim evime” olduğu anlaşılmaktadır.

Biz bu akşam senin pansiyonunda yemek yemeye karar verdik. Yani kendi kendimizi sana davet ediyoruz. (Abasıyanık, 2011: 95)

Örnek cümledeki *sana*, kendisinden önceki cümlede yer alıp uzam belirten *senin pansiyonunda* ifadesine göndermede bulunmaktadır. *Sana* ile kişi bilgisinden ziyade uzam verilmek istenmektedir. İncelenen örneklerde, başka bilgiler aracılığıyla dolaylı olarak uzam verilmektedir.

Evet bu bir kadındı. Saçları uzamış, kirlenmiş, boyanmış yıkanmış, bazen berberde bu saçlarla uzun müddet uğraşmıştı.

(Abasıyanık, 2011: 84)

Berber; saçları yıkayan, kesen, tarayan kişilere verilen bir ad olarak kullanılırken aynı zamanda bu işlerin yapıldığı dükkân, yer anlamına da gelmektedir. *Berber* sözcüğüyle kimi zaman kişi bilgisi verilirken kimi zaman da uzam verilmektedir. Bağlama bakıldığında {-DA} ekini alan “berber” ile kişiden çok uzamın verilmek istendiği anlaşılmaktadır. Kişi bilgisi arka planda kalmaktadır.

Gece yarısı, bu soğukta valiye gideceklerine başka bir koğuş bulmak, daha olmazsa polisler gittikten sonra kahveciye zorla kapıyı açtırmak mümkündü. Valiye kadar çıkmayı akıl edemezler.

(Abasıyanık, 2011: 70)

Vali, **TDK Türkçe Sözlük**’te bir ilde devleti temsil eden en yetkili yönetim görevlisi, ilbay olarak tanımlanıp kişi bilgisi vermektedir (TDK, 2011: 2467). Cümleler incelendiğinde ise {-A} ekini alan bu sözcüğün kişi bilgisi vermediği, bu sözcük aracılığıyla uzam bilgisinin verilmek istendiği anlaşılmaktadır. Kişi bilgisi arka planda kalıp asıl anlatılmak istenilen, gidilecek ve çıkılacak olan valinin bulunduğu yerdir, valiliktir.

Uzam içerisinde birbirleriyle uzamsal ilişkilerde bulunan canlı-cansız varlıklar, aldıkları ek(ler)le yer adı hâline gelip uzam kavramını karşılayabilir. Böylece başka bilgiler aracılığıyla dolaylı olarak uzam verilmiş olur. Varlıkların üzerine gelerek dolaylı olarak uzamın verilmesini sağlayan ekler şunlardır: {-A}, {-DA}, {-Dan}, {-lIk}.

VI. 1. {-A}

Kalk yavrum, işe geç kalacaksın. Ali nihayet iş bulmuştu. Bir haftadır fabrikaya gidiyordu. (Abasıyanık, 2011: 9)

Örnekte geçen “iş”, **TDK Türkçe Sözlük**’te bir sonuç elde etmek, herhangi bir şey ortaya koymak için güç harcayarak yapılan etkinlik, çalışma biçiminde karşımıza çıkmaktadır (TDK, 2011: 1219). {-A} ekini aldıktan sonra yapılan çalışma, etkinlik anlamını yitirip belirli bir uzamı belirttiği görülmektedir. Bağlama bakıldığında “işe” ifadesinin kendisinden sonra gelen cümlede yer alıp uzam belirten “fabrikaya” sözcüğüne gönderme yaptığı anlaşılmaktadır. {-A} ekini alan “iş” sözcüğü aracılığıyla dolaylı olarak uzam (fabrika) belirtilmiştir.

Stelyanos yarın balığa gidecekti. (Abasıyanık, 2011: 15)

Yukarıdaki cümlede geçen “balık” sözcüğü, {-A} ekini aldıktan sonra canlı bir varlık bilgisi dışında dolaylı olarak uzam bilgisi vermektedir. “Balığa” ifadesi, balık tutulacak yeri işaret edip uzam belirtmektedir. “Balığa gitmek”, balık avlamak için denize gitmek anlamında dolaylı olarak uzama gönderme yapmaktadır.

Toriğe çıkmıştık. (Abasıyanık, 2011: 16)

Örnek cümledeki “torik” sözcüğü bir balık çeşidi olup canlı bir varlık bilgisi vermektedir. Bu sözcük, {-A} ekini alınca uzam belirtip torik balığının tutulduğu yeri, denizi işaret etmektedir. Yukarıda olduğu gibi dolaylı yoldan uzam bilgisi verilmektedir.

– Nereye?

– Şöyle bir gezineyim, dedim.

– Cambaza gitmiyor musun? (Abasıyanık, 2011: 37)

Konuşmada geçen *cambaz*, **TDK Türkçe Sözlük**’te yerde ve tel, at, bisiklet, ip vb. üzerinde dengeye dayanan, tehlikeli, heyecan verici gösteriler yapan kimse, akrobat olarak adlandırılmıştır (TDK, 2011: 435). Bu yönüyle “cambaz” sözcüğü bir kişiyi işaret etmektedir. {-A} ekini alan “cambaz” kişisi aracılığıyla dolaylı olarak uzam belirtilmektedir. “Cambaza” ifadesi, cambaz gösterisinin yapıldığı yeri işaret etmektedir.

Her şeyi, herkesi, ilmi, felsefeyi bir ortaoyununa çıkararak, yumuşak ve nefesleri yediklerinin değil güzelliklerinin buharlarını çıkararak insanlar olacağını çocukluktan biliyorum. (Abasıyanık, 2011: 75)

Örnekte yer alan “ortaoyunu”, sahnede canlandırılan göstermeye dayalı bir oyun anlamına gelmektedir. Bu sözcük, {-A} ekini alınca oyun anlamından ziyade bu oyunun sahnelendiği yeri işaret ederek dolaylı olarak uzamı belirtmektedir.

Ahmet’i, on iki yaşına rağmen askere alacaklar.

(Abasıyanık, 2011: 50)

Cümlede “asker” sözcüğüyle vatani görevini yerine getiren kişi bilgisi vermektedir. {-A} ekini aldıktan sonra bu sözcük, kişi bilgisi vermektan çok uzam bilgisi vermektedir. Bu sözcük aracılığıyla vatani görevin yerine getirileceği yer işaret edilip uzam verilmektedir.

*Atların boynundaki çingiraklar ve sabahla şairleşiyor; şifahaneye doğru,
bir gezintiye gider gibi gidiyoruz.*

(Abasıyanık, 2011: 102)

Örneğindeki “gezinti”, herhangi bir yere yapılan gezi anlamını taşıyan, gezme eylemine verilen bir addır. Bu ada gelen {-A} ekiyle meydana gelen “gezintiye” sözcüğü ise gezme eyleminin yapıldığı yeri belirtip uzamı karşılamaktadır. Asıl uzam bilgisi “şifahane”yle verilmiştir. “Gezintiye” ile uzam çok dolaylı bir yoldan verilmiştir. Düşündürerek uzam bilgisine ulaştırılmıştır.

Örnekler incelendiğinde uzam belirtmeyen çeşitli dil birimlerinin, aldıkları eklerle uzamı işaret ettikleri görülmektedir. Bu durum, uzamın yalnızca doğrudan değil, dolaylı olarak başka bilgiler aracılığıyla da verilebileceğini göstermektedir. Dolaylı yoldan uzam verilmesi, aynı derecede, aynı kolaylıkta olmaz çünkü her birinin sunumu, verilmiş yöntemi birbirinden farklı olabilir.

VI. 2. {-DA}

O halde Trifon çok yakınlardaydı. Demek ki ne yelkende, ne balıkta, ne denizdedir.

(Abasıyanık, 2011: 18)

Örnekte geçen *yelken* ve *balık* sözcükleri uzam belirtmedikleri halde aldıkları {-DA} ekiyle birlikte uzamı karşılamışlardır. Bu sözcükler aracılığıyla uzam düşündürülmektedir. *Yelken*, *balık* birincil planda kendilerine gönderme yapsa da ikincil olarak aynı kavram alanına giren kavramlara gönderme yapar. *Yelken* deyince önce gemi, ardından geminin bulunduğu uzam akla gelir. *Balık*, birincil olarak denizde yaşayan canlıya gönderme yapsa da ardından deniz, uzam gelecektir.

VI. 3. {-DAn}

Ali işten çıkmış gibi terli ve pembe idi. (Abasıyanık, 2011: 9)

Örnekteki “iş” sözcüğü, yarar elde etmek amacıyla gerçekleştirilen eylem, iş adıyla {-Dan} ekini aldıktan sonra uzam belirtip işin yapıldığı yeri göstermektedir.

VI. 4. {-Ilk}

Tahriri nüfusta onu samanlığa kapamışlardı. (Abasıyanık, 2011: 50)

Cümledeki “saman” sözcüğü hayvanların beslendiği ekin saplarını ifade ederken aldığı {-Ilk} ekiyle samanların konulduğu yeri belirtip uzamı karşılamıştır. Bu sözcük aracılığıyla uzam verilmiştir.

İsperi balıklarının sazlıklarda yaşadıklarını, barbunların oltaya gelmediklerini, balıkçılar şahının dokuz kat olta ile on iki kiloluk balık çıkardığını biliyorum. (Abasıyanık, 2011: 30)

Genellikle su kenarlarında bulunan bitkiye verilen bir ad olan *saz*, üzerine {-Ilk} ekinin gelmesiyle sazların çok bulunduğu yeri ifade etmiştir. {-DA} ekiyle de uzam bilgisi desteklenmiştir.

Geyve boğazının kayalıkları dibinde birer eşkıya, bazan birer kahraman, hayaletler, insanlar, silahlar ve bombalar, bir çete gizlidir.

(Abasıyanık, 2011: 59)

Büyük kütleli taş anlamına gelen “kaya” sözcüğü, aldığı {-Ilk} ekiyle birlikte kayaların çok bulunduğu yere karşılık gelip uzam belirtmiştir.

Konuşmak istemediği, hâlâ Sapanca gölünün elmalıkları ve kestane ağaçları, çıplak çocuklarıyla uyuduğu anlaşıyordu.

(Abasıyanık, 2011: 59)

Yukarıdaki cümlede yer alıp ağaçta yetişen bir meyve türü olan “elma”, {-Ilk} ekini alarak elma ağaçlarının bulunduğu yeri ifade edip uzam belirtmiştir.

Sonra, yazlığa gelenler küçük sepetlerin içinde, bazan torbalarla daha güzellerini, daha tombullarını getiriyorlardı. (Abasıyanık, 2011: 30)

Cümlesindeki mevsim adı belirten “yaz” sözcüğü, {-Ilk} ekini aldıktan sonra yazları oturlan ev, yer anlamını kazanıp, uzam belirtmiştir.

Ağır ağır dar bir sokaktan geçerek han avlusuna benzer bir taşlığa geldik.

(Abasıyanık, 2011: 95)

Uzam belirtmeyen “taş” sözcüğü, üzerine gelen {-llk} ekiyle taşla döşenmiş avlu anlamına gelerek uzam belirtmiştir.

Öykü kitabındaki örnekler incelendiğinde, uzam belirtmeyen çeşitli dil birimlerinin, aldıkları eklerle uzamı işaret ettikleri görölmektedir. Türkçe için son derece olağan olan bu durum, dilin eklemeli yapısıyla açıklanabilir. Verilen örnekler, uzamın yalnızca doğrudan değil, dolaylı olarak başka bilgiler aracılığıyla da verilebileceğini göstermektedir.

VII. UZAM ARACILIĞIYLA BAŞKA BİLGİLERİN VERİLİŞİ

Uzam içerisinde birbirleriyle uzamsal ilişkilerde bulunan canlı-cansız varlıklar, aldıkları ek(ler)le yer adı hâline gelip, uzam kavramını karşılayabilirler. Bunun tam tersi bir durum da söz konusu olabilir. Uzam ya da konum belirten sözcükler, üzerlerine gelen eklerle canlı-cansız varlık, nesne, belirli bir meslek grubuna ait kişi, bir yere ait olan, o yerde yaşayan kişi vb.ye karşılık gelebilir. Böylece uzam ve konum bildiren sözcükler aracılığıyla uzam, konum bilgisi dışında başka bilgiler de verilebilir. Sait Faik Abasıyanık'ın Semaver adlı eserindeki öykülerde, uzam belirten sözcüklere eklenerek uzam bilgisi dışında başka bilgilerin verilmesine yardımcı ekler şunlardır: {-II}, {-CI}, {-DAki}, {-ki}.

VII.1. {-II}

Türkiye Türkçesinde adların üzerine gelen {-II} ekinin birçok işlevi vardır. Bu çalışmada bu ekin uzam ile yakından ilişkili “aitlik” işlevi üzerinde durulacaktır. Uzam belirten sözcüklere gelen bu ekin anlamsal işlevi; uzama ait olma, uzamda yaşamını sürdürme, uzamla ilişkili olmaktır.

{-II} eki; geldiği ada ilişkin olma, bir niteliğe - bir özelliğe sahip olma, içinde barındırma, birlikte olma, bir şeye ait olma anlamı yükler (Üstünova, 2008: 114).

Aramızda Sırplar, Bulgarlar, Çinliler, İsveçliler, Norveçliler vardı.

(Abasıyanık, İh., 2011: 83)

Örnekte uzam belirten ülke adları *Çin, İsveç* ve *Norveç*, aldıkları {-II} eki ile o ülkeye ait, o ülkede yaşayan kişileri belirtmiştir. Uzam bildiren bu sözcükler aracılığıyla kişi bilgisi verilmiştir.

Ahmet, Trabzonlu zengin bir babanın tek oğluydu.

(Abasıyanık, Gar., 2011: 66)

Örnek cümlede geçip uzam bildirerek {-II} ekini alan Trabzon şehri aracılığıyla Trabzon'da yaşayan, o şehirde doğmuş, o şehre ait kişi bilgisi verilmiştir.

Soğan ekmek yalnız şehirli midesine değil köylü midesine de dokunabilir ve dokunmaktadır.

(Abasıyanık, Üç., 2011: 60)

Uzam belirten ve örtük olarak verilen “şehir” ve “köy” sözcükleri aldıkları {-II} ekiyle şehre, köye ait olan, şehirde, köyde yaşayan kişileri ifade etmiştir. Eserde, {-II} ekini alarak kişi bilgisi veren, uzam belirten diğer ülke, kıta, şehir, ada ve semt adları şunlardır: *Korsikalı, Avrupalı, Danimarkalı, Amerikalı, Napolili, Zonguldaklı,*

Kasımpaşalı, İstanbullu, Haleplizade, Bursalı, Karamanlı, nereli (Abasıyanık, 2011: 23-103).

Muharrem Ergin, bu ekin fonksiyonunun, parça ile bütün arasındaki ilgiyi belirtmek olduğunu söyler (Ergin, 2007: 160). Yukarıda sıralanan örneklerde de uzam bildiren sözcükler, bütünü; bu sözcüklerin {-II} ekini almış biçimleri ise parçayı oluşturur: “Bursa” bütün, “Bursalı” parçadır. Uzam belirten *Bursa*, içine alanı; *Bursalı* ise uzama dahil olanı ifade eder.

VII. 2. {-CI}

Türkiye Türkçesinin en işlek eklerinden biri olan {-CI} eki, pek çok işleve sahiptir. Bu çalışmada, bu ekin uzamla ilgili “sahiplik” ve “uğraşı alanı belirtme” işlevleri üzerinde durulacaktır.

Bir denizci hikâyesi kitabı satın alsaydı.

(Abasıyanık, Stel., 2011: 15)

Örnekte uzam belirten ve {-CI} ekini alan *deniz* sözcüğüyle denizle uğraşan, denizle ilgili işlerde çalışıp geçimini denizden karşılayan kişi bilgisi verilmiştir.

Otelci ağır ağır odadan çıktı.

(Abasıyanık, Me., 2011: 26)

Otel, bir konaklama yeri adıdır ve uzam belirtir. {-CI} ekini alan bu sözcük aracılığıyla oteli işleten, otel sahibi kişi bilgisi verilmiştir.

Ahmet bir türlü anlayamıyor, her sene haziranla beraber içini bir yangın gibi saran bu küçük kahveye kahveci olmak arzusunu bir türlü yenemiyordu.

(Abasıyanık, Gar., 2011: 65)

Kahve; içerisinde çay, kahve, ıhlamur vb.nin içildiği; tavla, bilardo, kâğıt gibi çeşitli oyunların oynandığı uzam belirten bir yer adıdır. Örnekte, üzerine {-CI} ekini alan bu yer adı aracılığıyla kahveyi işleten, buranın sahibi olan, burada kahve pişirip satan kişi belirtilmiştir. Öykü kitabında, {-CI} ekini alarak kişi bilgisi veren, uzam belirten diğer sözcükler şunlardır: *Dükkâncı, meyhaneci, sinemacı*.

(Abasıyanık, 2011: 55- 81)

VII. 3. {-DAki}

{-DAki}, {-DA} bulunma durumu ekiyle bir uzamda, bir nesnede bulunanı ifade eden {-ki} ekinin bir araya gelerek kalıplaşmasıyla oluşan bir birleşik ektir.

{-DAki}; geldiği ada bir yerde, bir nesnede, kimsede olan / bulunan anlamı katan {-DA} ekiyle orada olan / bulunan anlamı katan {-ki} ekinin birleşerek kalıplaşmasından oluşmuş bir ektir: {-DAki} < {-DA} + {-ki}. Kimi zaman {-DAki}, kimi zaman {-DA} biçiminde kullanıma çıkar. {-DAki}, sahiplik- aitlik ilgisıyla adları birbirine bağlar. Kimi zaman bu ilişki bulunma, olma anlamlarını da beraberinde getirir (Üstünova, 2008: 114).

Muharrem Ergin de bu birleşik ek içerisindeki {-ki} ekinin başlıca fonksiyonunun, içinde bulunma, bağlılık ve aitlik ifade etmek olduğunu belirtir (Ergin, 2007: 161).

Kış Haliç etrafında İstanbul'dakinden daha sert, daha sisli olur.

(Abasıyanık, Se., 2011: 12)

Yukarıdaki cümlede geçen *İstanbul*, bir şehir adı olup uzam belirlemektedir. Üzerine aldığı {-DAki} eki ile *İstanbul*, şehirdeki kışı ifade eder hâle gelmiştir. Uzam belirten bu sözcük aracılığıyla mevsim bilgisi verilmiştir.

Yanındaki, gözkapakları yarı açık, uykulu kara gözlü bir adamdı.

(Abasıyanık, Üç., 2011: 58)

Örnekteki *yan*, sözü söyleyen kişiye göre göreceli olarak konum bildiren bir sözcüktür. Bu sözcük, {-DAki} ekinden önce {-I(n)} tamlanan durumu ekini almıştır. Bu ek, “yan” ın kime ait olduğunu göstermiştir. Üzerine {-DAki} ekinin de eklenmesiyle birlikte bu konum sözcüğü aracılığıyla kişi bilgisi vermiştir. Kalıplaşmış bu birleşik ek içerisindeki {-DA} ile bulunulan yer ifade edilirken {-ki} ile o yerde bulunan kişi verilmiştir.

Ölünün karşısındakiler sararmışlardı. (Abasıyanık, Ve., 2011: 31)

Karşı, canlı ve cansız varlıkların bulunduğu yere göre göreceli olarak konum bildiren bir sözcüktür. Bu sözcük, önce {-SI(n)} tamlanan durumu eki almıştır. {-DAki} ekini almasıyla birlikte bu sözcük aracılığıyla ölüye göre karşı tarafta kalan kişi bilgisi verilmiştir. {-IAr} eki ile de kişi sayısının birden fazla olduğu ifade edilmiştir. Eserde, {-DAki} ekini alarak kişi bilgisi veren diğer konum bildiren sözcükler şunlardır: *İlerideki, etrafındakiler* (Abasıyanık, 2011: 32- 56).

VII. 3. 1. {-ki}

{-ki}; bir uzamda, bir nesnede, bir kimsede, bir konumda olanı / bulunanı gösteren bir ektir. Muharrem Ergin, bu ekin başlıca fonksiyonunun, içinde bulunma, bağlılık ve aitlik ifade etmek olduğunu söyler (Ergin, 2007: 161).

— *Gemi yapıyorum.*

— *Yine mi gemi?*

– *Bu seferki ötekine benzemeyecek.* (Abasıyanık, Stel., 2011: 18- 19)

Konuşma metnindeki öte, konuşana ve konuşanın temel aldığı şeye göre göreceli olarak daha uzakta, karşıda, yanda vb.de bulunan nesneyi, canlı varlığı veya yeri işaret eden konum bildiren bir sözcüktür. Örnekte, sözcüğün üzerine {-ki} eki eklenerek o konumda, ötede bulunan gemi ifade edilmiştir. Bu konum sözcüğü aracılığıyla nesne bilgisi verilmiştir.

*Gözün birisi yoktu. Ötekisi, bembeyaz bir iplikle dışarıya uğramış,
sallanıyor, hâlâ uzak dalgalara ve zaman zaman derinlere bakıyordu.*

(Abasıyanık, Ve., 2011: 31)

Yukarıdaki örnekte de “öte” konum sözcüğü, aldığı {-ki} ekiyle ötede bulunan gözü ifade etmiştir. Bu sözcükle görme organı / nesne bilgisi verilmiştir.

*Evet, adamın hakkı vardı. Ona benzer adamlar, ötekilerinden kolaylıkla
ayrılabilirdi.*

(Abasıyanık, Bir., 2011: 69)

Örnekteki öte konum sözcüğü, üzerine aldığı {-ki} ekiyle kişi bilgisi vererek *adam* sözcüğünü karşılamıştır. Sözcüğe eklenen {-IAr} çokluk ekinden kişi sayısının birden fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Örnek cümlelerde {-ki} ekini alan *öte* sözcüğü aracılığıyla konum bilgisi dışında kişi, nesne ve organ bilgisi verilmiştir.

Semaver adlı eserde yer alan öykülerde incelenen örneklere göre Türkçede, uzamı çeşitli şekillerde belirten dil birimleri ile varlıkların uzam içerisinde konumlanmasını sağlayan konum sözcükleri aracılığıyla uzam, konum bilgisi dışında başka bilgilerin de verilebileceği sonucuna varılmıştır. {-II}, {-CI}, {-DAki} ve {-ki} ekleri, bu sözcükler aracılığıyla başka bilgilerin verilmesini mümkün kılmaktadır. Çalışmada, bu eklerin uzamla yakından ilişkili “aitlik”, “sahiplik”, “uğraşı alanı belirtme”, “olma, bulunma” işlevleri üzerinde durularak eklerin, eklendikleri sözcüklere hangi anlamları kattıkları üzerinde durulmuştur. Öykülerdeki örnekler incelendiğinde, uzam ve konum belirten sözcüklerle onlara eklenen ekler aracılığıyla bir yere ait olan, o yerde yaşayan kişi, belirli bir uğraşı alanı edinmiş kimse, nesne, organ ve mevsim ile ilgili bilgilerin verildiği belirlenmiştir.

VIII. UZAMIN TEKRARLARLA VERİLİŞİ

VIII.1. Uzamın Eksik Tekrar Yoluyla Verilişi

İnsanoğlu, bilinçaltında yer eden tekrara düşme endişesi içinde zamandan ve emekten tasarruf etmek amacıyla, estetikte tekrarı aynı pota içinde kaynatma yoluna gider. Anlatıma güzellik, güç kazandırmak için tekrarlardan yararlanabilir. Bunun için kendince yöntemler geliştirir. Bazen tek bir sözcükle, koca bir cümleyi, bazen cümleleri tekrarlayabilir, bazen de kod çözme onları işaret etmek suretiyle hatırlatabilir. Böylece karşımıza çeşitli tekrar biçimleri çıkar. Tam tekrar, eksik tekrar, kıvrımlı tekrar, aşamalı tekrar, ters tekrar gibi. Bunları kimi zaman yüzey yapıda çok net görülecek tarzda, kimi kez derin yapıda bırakacak, yani gözle ve kulakla belirlenemeyecek tarzda dile yerleştirir (Üstünova, 2010: 10).

Uzam bildiren dil birimleri doğrudan verilebildiği gibi dolaylı olarak da verilebilir. Uzamı dolaylı bir şekilde vermenin bir yolu da eksik tekrardır. Günay, bir metnin anlamının, anlatıdaki bazı durumların, nesnelerin ya da kişilerin değişimi, dönüşümü ya da noktasal değişkenlikler içeren olayların anlatı boyunca yinelenmesiyle oluştuğunu söyler (2001: 60).

Eksik tekrar; tekrar yapıldığı yüzey yapıda çok net görülmeyen, daha çok anlama yönelik bir türdür. Gösteren yanı farklı, gösterilen yanı aynı olan tekrar çeşididir. Tamamen tekrara düşme endişesiyle insanoğlunun bulduğu bir yöntemdir. Sözcük, sözcük öbeği ve cümlelerin aynı dil gerçeğine göndermede bulunmalarıyla gerçekleşir (Üstünova, 2010: 10).

Metin içerisinde aynı sözcüklerin yinelenmesi, dilin estetik yapısına zarar verir. Bu nedenle dil tekrarı sevmez. Eksik tekrar, dil birimlerinin bu estetik yapıyı bozmayacak bir biçimde aynı dil gerçeğine göndermede bulunmaları esasına dayanır. Bu tekrarı yüzey yapıda tespit etmek kolay değildir. Bu bölümde uzamın dolaylı bir şekilde eksik tekrar yoluyla verildiği örnekler incelenecektir.

Kocayemiş ağaçlarının çamlarla birleştiği adanın lodos tarafında, hiçbir ev yoktur. Orada kocaman vahşi kayalar, tuhaf kuşlar ve derin uçurumlar vardır. (Abasıyanık, Stel., 2011: 14)

Yukarıdaki örnekte geçen ve uzam belirten *kocayemiş ağaçlarının çamlarla birleştiği adanın lodos tarafında* bir sonraki cümlede karşımıza *orada* olarak çıkmıştır. Uzam bildiren *orada* sözcüğü ile dolaylı olarak *kocayemiş ağaçlarının çamlarla birleştiği adanın lodos tarafında* verilmiştir. Bu iki dil birimi aynı dil gerçekliğine gönderme yapmaktadır. Yazar, aynı sözcüğü tekrardan kaçınarak onun yerine “orada” yı kullanmayı tercih etmiştir. Kocayemiş ağaçlarının çamlarla birleştiği adanın lodos tarafı = orada

olmalıdır. İkisi arasında eksik tekrara dayalı bir ilişki vardır. Gösterenleri farklı olmasına rağmen iki dil biriminin de gösterilenleri aynıdır.

Trifon evin önündeki çınar ağacının dibinde, üstünde otları kuruyan bir sandalyenin yanındaydı.

Trifon orada mısın?

Buradayım!..

(Abasıyanık, Stel., 2011: 18)

Yukarıdaki cümlede geçen ve Trifon'un bulunduğu yeri belirtip uzamı karşılayan *evin önündeki çınar ağacının dibinde, üstünde otları kuruyan bir sandalyenin yanındaydı* ifadesi, sonraki cümlelerde uzam belirten *orada* ve *burada* sözcükleri ile karşılanmıştır. Evin önündeki çınar ağacının dibi + üstünde otları kuruyan bir sandalyenin yanı = *orada* = *burada* şeklindedir. Uzam bildiren bu dil birimleri arasında eksik tekrar ilişkisi vardır. *Orada* ve *burada* sözcükleri ile Trifon'un bulunduğu yer yani uzam, dolaylı olarak verilmiştir.

Trifon toprağı sevmez; ona hürmet ederdi. Çünkü birçok sevdikleri orada, onun altında, aklın durduğu bir yerde yaşıyorlardı. Fakat toprağın üzerinde koşan, onun üstünde beş on para kazanmak kaygısı ile dönüp dolaşan insanlar ne tuhaf mahluklardı. (Abasıyanık, Stel., 2011: 19)

Örnekte başlangıçta uzam belirtmeyen toprak sözcüğü, sonraki cümlelerde uzamı veren farklı dil birimleri ile ifade edilmiştir. Yazar toprak sözcüğünü art arda tekrardan kaçınarak onun yerine *ona*, *orada*, *onun altında*, *aklın durduğu bir yerde*, *onun üstünde* ifadelerini kullanmayı tercih etmiştir. *Ona* ile uzam bilgisi verilmemektedir, toprak ilk geçtiği yerde nesne anlamındadır, dolayısıyla *ona*, toprağa / nesneye eşleştirmesi yapılır ancak diğer ifadeler uzam bilgisi vermektedir. Bu dil birimleri arasında eksik tekrara dayalı bir ilişki vardır. *Orada* = *onun altında* = *aklın durduğu bir yerde* = *onun üstünde* = *toprağın üzerinde* sayılmalıdır. *Toprağın üzerinde* sözcük öbeğinde ayrıca toprak, tekrar yüzey yapıya çıkmıştır. Burada ise tam tekrar vardır.

Yalnız bu önüne, gözlerinin içine serilen ve üzerine arka üstü yattığı zaman büyük güverteleri, boş yelkenlileri, güneşin içinde madenleri ve boyaları uçan vapurları düşünebildiği deniz ona, ciğerlerine çektiği havanın kıymetini, açıkçası yaşamının zevkini ve lezzetini verirdi. Ondan ötesi boş, ıssız manasızdı. (Abasıyanık, Me., 2011: 19)

Uzam belirten "deniz" sözcüğü birinci cümlede yüzey yapıda verilmeyip eksiltide bırakılmıştır. Eksilti tamamlandığında, birinci cümlede denizin derin yapıda verildiği görülmektedir. Burada sıfır tekrar ilişkisi vardır. Bu sözcük, daha sonra yüzey yapıya

çıkıp tam tekrar yoluyla doğrudan verilmiştir. En son cümlede ise denizin yerini ondan sözcüğü almıştır. Deniz = ondan biçimindedir. Aynı gerçekliğe gönderme yaptıkları için aralarında eksik tekrar ilişkisi vardır ancak ondan sözcüğü ile uzam bilgisi verilmemektedir. “Ondan” denizin verdiği zevk ve lezzete gönderme yapmaktadır. Eksilti tamamlandığında karşımıza çıkan “denizin üzerine” sözcük öbeği ile uzam bilgisi verilmektedir.

–Ölü var, dedi. Balıkçı ölüsü. Orada rıhtımın nihayetinde. Git de gör, Ejderhanın marifeti.

Gittim, gördüm. Ölü orada yeşil çakılların üzerindeydi.

(Abasıyanık, Ve., 2011: 31)

Öyküde geçen bir konuşmadan alınan örnekte, *orada* sözcüğü örtük bir biçimde uzam belirtmektedir. Uzamın belirgin hâle gelmesini sağlayan sözcük öbeği, aynı cümle içerisinde yer alan, rıhtımın nihayetindedir. Her ikisi de aynı gerçekliği göstermektedir. Birkaç cümle sonra “orada”nın tekrar yüzey yapıda yer alıp aynı gerçekliğe gönderme yaptığı görülmektedir. *Orada* ile kastedilenin, *yeşil çakılların üzerindeydi* olduğu bağlamdan anlaşılmaktadır. Verici, ara söz olarak verdiği bu ek bilgiyle aynı gerçekliğe gönderme yapan gösterenleri farklı, gösterilenleri aynı birimlerini eksik tekrar ilişkisiyle bir araya getirmiştir: *Orada*= rıhtımın nihayeti= yeşil çakılların üzeri.

Sonra rıhtımın cezirle suları çekilmiş kıyısına indi. Oradan bir kaplan hızıyla denize atıldı.

(Abasıyanık, Ke., 2011: 29)

Örnek cümlede, uzam belirten *rıhtımın cezirle suları çekilmiş kıyısına* sözcük öbeği, sonraki cümlede, tam tekrardan kaçınmak amacıyla uzam bildiren bir başka sözcükle *oradan* ile ifade edilip eksik tekrara başvurulmuştur. *Rıhtımın cezirle suları çekilmiş kıyısı* = *oradan biçimindedir*.

Trifon banyoların kenarına hazırladığı, çocukların her gün bozduğu kızağı da dokunulmamış bir halde buldu. Gemisini oraya yerleştirdi.

(Abasıyanık, Stel., 2011: 21)

Uzam bildiren *banyoların kenarına* sözcük öbeği, ikinci cümlede uzamı örtük bir şekilde ifade eden *oraya* ile karşılanmıştır. “Oraya” sözcüğünün gönderme yaptığı *banyoların kenarına*dır. Uzamı işaret eden bu iki dil birimi arasında eksik tekrar ilişkisi vardır. *Banyoların kenarı* = *oraya* olmalıdır. *Banyoların kenarı*, *oraya* ile dolaylı bir biçimde verilmiştir.

Karşı tarafta bir kapıyı aynı müşfik başla işaret ederek:

– Ömer Ağa, dedi. Fatma içerde, girsenize.

Babam:

– Giremez, dedi. Sen nasılsın? İyisin ya nine.

Kadın başını salladı, biz karşı odaya yollandık. Orada genç bir kadın vardı.
(Abasıyanık, Ba., 2011: 34)

Diyalogda geçen ve *karşı* ile konumu belirlenen *karşı tarafta* sözcük öbeği uzam belirtmektedir. Bu sözcük öbeği sonraki cümlelerde uzam bildiren *içerde*, *karşı odaya* ve *orada* sözcükleri / sözcük öbeği ile karşılanmıştır. *Karşı tarafta* = *içerde* = *karşı odaya* = *orada* biçimindedir. Uzam belirten bu sözcük / sözcük öbekleri aynı gerçekliğe gönderme yapmaktadır. Yazar, tam tekrardan kaçınarak eksik tekrara başvurmuştur. Uzamı farklı dil birimleriyle dolaylı yoldan verme yolunu seçmiştir. Bu dil birimlerinin hepsi Fatma'nın bulunduğu yeri yani uzamı işaret etmektedir.

Bir siyah koyun pöstekisinin üzerine diz çöktü. Bir müddet sonra da boylu boyunca oraya uzanıverdi.
(Abasıyanık, Ba., 2011: 35)

Örnekte belirsiz bir biçimde verilen kişinin yeri, konumsal yakınlık bildiren *üzerine* sözcüğü ile belirgin kılınmıştır. *Bir siyah koyun pötekisi* de bu kişinin uzam içerisindeki konumunun belirlenmesine yardımcı bir nesne vazifesi üstlenmiştir. *Bir siyah koyun pötekisinin üzerine* sözcük öbeği sonraki cümlede örtük bir biçimde uzam belirten *oraya* sözcüğü ile yüzey yapıda yerini almıştır. Yazar gösterilenleri aynı olan bu sözcük ve sözcük öbeği ile eksik tekrara başvurmuştur. *Bir siyah koyun pötekisinin üzerine* = *oraya* sayılmalıdır. Konum bildiren bir sözcük öbeğini dolaylı yoldan uzam bildiren başka bir sözcükle ifade etme yolunu seçmiştir.

Saka kuşu ötede, ayva ağacında ötüyordu.

(Abasıyanık, Boh., 2011: 44)

Örnekte uzam bilgisi, ara söz kullanarak açıklamalı öge yöntemiyle verilmiştir. Konum bildiren asıl unsur niteliğindeki *ötede* sözcüğü ile saka kuşunun uzam içerisindeki yeri örtük bir biçimde verilmiştir. Bu sözcük, kendisinden sonra gelen ve açık bir biçimde uzam bildiren *ayva ağacında* ara sözüne gönderme yapmaktadır. *Ötede* ile *ayva ağacında* saka kuşunun bulunduğu yeri işaret ederek, aynı gerçekliğe gönderme yapan iki dil birimidir. Aralarında eksik tekrar ilişkisi vardır. *Ötede* = *ayva ağacında* biçimindedir.

Ardiye damlarının arkasından gözüken beyaz konağı iyice görebilmek için yan çıkmaz sokağa sapılır. Oradan yüz metre kadar yürüdüktan sonra solunuza rastlayan ahşap kitleye dikkatle bakmalıdır.

(Abasıyanık, Or., 2011: 48)

İlk cümlede, konumsal yakınlık belirten *yan* sözcüğü ile yeri belirgin kılınmaya çalışılan, uzam bildiren *çıkmaz sokağa* sözcük öbeğinin yerini ikinci cümlede *oradan* almıştır. İki arasında eksik tekrar ilişkisi vardır, iki dil birimi de aynı şeyi kastetmektedir. *Yan çıkmaz sokağa = oradan* olmalıdır.

Yazla beraber deniz üstündeki kahveye gelen garsonun bir haftalık kazancı sekiz, sekiz buçuk lirayı ancak bulurdu. Bu kahve şimdi onundur. Burayı her yaz ucuz bir fiyata kiralardı. Sementin sapa bir kahvesiydi. Fakat köy evlerinin müntehasında, deniz üstünde, tahtadan olması, ekseriya köye gezmeye gelenleri ve şair tabiatlıları buraya çektiği, bu nevi insanlar da bir kahveye beş kuruştan aşağı bırakmayan takımdan oldukları için geçinir giderdi.

(Abasıyanık, Gar., 2011: 63)

Metinde, uzam bildiren *deniz* sözcüğü ve konumsal yakınlık bildiren *üstündeki* ile yeri belirgin bir duruma getirilip uzam belirten *kahveye*, ikinci cümlede *bu kahve* ile karşılanmıştır. Üçüncü cümlede, örtük bir biçimde *burayı* ile ifade edilmiştir. Sonraki cümlelerde ise *sementin sapa bir kahvesiydi* ve *buraya* ile verilmiştir. Bu dil birimlerinin hepsi aynı gerçekliğe gönderme yapmaktadır, kastettikleri aynıdır. Aralarında eksik tekrar vardır. Dolayısıyla *deniz üstündeki kahveye = bu kahve = burayı = sementin sapa bir kahvesi = buraya* olmalıdır. Kahvenin yerinin belirlenmesine yardımcı olarak uzam belirten *köy evlerinin müntehasında* ve *deniz üstünde* arasında da eksik tekrar ilişkisi görülmektedir. İki sözcük öbeğinin de işaret ettiği yer aynıdır, kahvedir. *Köy evlerinin müntehasında = deniz üstünde* biçimindedir.

Burada, bu boş ve kimsesiz kahvede bile kendine bin türlü iş bulur.

(Abasıyanık, Gar., 2011: 64)

Örtük bir biçimde uzam bildiren burada sözcüğü, uzamı doğrudan ifade eden ara söz niteliğindeki *bu boş ve kimsesiz kahvede* sözcük öbeğini işaret etmektedir. İki dil birimi arasındaki ilişki eksik tekrara dayanmaktadır. *Burada = bu boş ve kimsesiz kahvede* olduğu görülmektedir.

Hiç gelmediği bir amele mahallesinde idi. Şehrin talebe ve burjuva muhitinden başka taraflara nadiren gittiği için, buralarını hiç bilmiyordu. Buralarda ne güzel kahveler vardı.

(Abasıyanık, İh., 2011: 93)

Örnekte, yüklem görevini üstlenen *hiç gelmediği bir amele mahallesinde* idi uzam belirtmektedir. Uzam bildiren bu dil birimi, diğer cümlelerde *buralarını* ve *buralarda* sözcükleri ile örtük bir biçimde karşılanmıştır. *Hiç gelmediği bir amele mahallesinde* = *buralarını* = *buralarda* biçimindedir. Bu dil birimleri arasında eksik tekrar ilişkisi vardır.

– *Gider yemeği, şu geçenlerde bahsettiğim Amerikalı kızların pansiyonunda yeriz, dedi. Shouvalar oradadır.*

(Abasıyanık, İh., 2011: 95)

Uzam bildiren *şu geçenlerde bahsettiğim Amerikalı kızların pansiyonunda* sözcük öbeği, bir sonraki cümlede yüklem görevini üstlenip uzamı örtük olarak belirten *oradadır* sözcüğü ile karşılanmıştır. Eserde bu iki dil birimi, eksik tekrar yoluyla birbirini karşılayacak bir biçimde verilmiştir. Dolayısıyla *şu geçenlerde bahsettiğim Amerikalı kızların pansiyonunda* = *orada* sayılmalıdır.

Biraz sonra aynı taşlığın etrafına çöreklenmiş köhne evlerden başka bir evin ikinci katında, hafif hafif radyo çalan temiz bir salondaydık. Burada on, on beş kişi sessiz sedasız yemek yiyorlar; aralarında adeta hiç konuşmuyorlardı.

(Abasıyanık, İh., 2011: 96)

Eksilteleri tamamlandığında yüklem görevini üstlenen uzam bilgisi veren dil birimi aynı yerin farklı özelliklerini gösteren *aynı taşlığın etrafına çöreklenmiş köhne evlerden başka bir evin ikinci katı* sözcük öbeği ile *hafif hafif radyo çalan temiz bir salon* sözcük öbeğinden oluşmaktadır. Metinde aynı gerçekliğe gönderme yapıyor gözükmele birlikte her ikisi de mekânın farklı özelliklerini dile getirmektedir: Nasıl salon? Aynı taşlığın etrafına çöreklenmiş köhne evlerden başka bir evin ikinci katında hafif hafif radyo çalan temiz bir salon. Her iki sözcük öbeği de kişilerin içerisinde bulunduğu yeri betimleyip uzam belirtmektedir. Bu iki dil birimi, bir sonraki cümlede ise uzamı örtük bir şekilde ifade eden *burada* ile karşılanmıştır. Uzam bildiren bu dil birimleri arasında eksik tekrar ilişkisi vardır. Bu nedenle *aynı taşlığın etrafına çöreklenmiş köhne evlerden başka bir evin ikinci katında* + *hafif hafif radyo çalan temiz bir salonda* = *burada* olmalıdır.

Ötede; küçük bir masanın etrafında üç kadın, dört erkek önlerinde şarap şişeleri gülüp eğlenerek, şakalaşarak çorbalarını içiyorlardı. Beride, yine dört beş kişilik bir masada yapayalnız sarışın ve sporcu bir genç oturmuş, arkadaşlarını bekliyor, bir taraftan da çorba içiyordu.

(Abasıyanık, İh., 2011: 96)

Göreceli olarak konumsal yakınlık / uzaklık belirten *ötede* sözcüğü, *küçük bir masanın etrafında* sözcük öbeğini işaret etmektedir. Bu iki dil birimi aracılığıyla kişilerin

uzam içerisindeki konumu belirgin kılınmıştır. İkisi arasındaki ilişki, eksik tekrara dayanmaktadır. *Ötede = küçük bir masanın etrafında* biçiminde gösterilebilir. Kişilerin buldukları yere göre göreceli bir biçimde yakınlık / uzaklık bildirip bu kişilerin uzam içerisinde konumlanmasını sağlayan *beride* sözcüğünün gönderme yaptığı sözcük öbeği ise *yine dört beş kişilik bir masadadır*. İki dil birimi de aynı uzamı kastetmektedir. Aralarında eksik tekrar ilişkisi vardır. *Beride = yine dört beş kişilik bir masada* sayılmalıdır.

Şehirde insanlar, saat kaçta hangi rüzgârın, hangi tarafta estiğini keşfediyorlar ve akın akın oralara koşuyorlarmış.

(Abasıyanık, İh., 2011: 99)

İlk cümlede uzam bildiren *hangi tarafta* sözcük öbeği ikinci cümlede uzamı örtük bir biçimde belirten *oralara* ile karşılanmıştır. İki dil birimi aynı uzamsal gerçekliğe gönderme yapmaktadır. Aralarındaki ilişki eksik tekrara dayanmaktadır. *Hangi tarafta = oralara* olmalıdır.

Bir kır kahvesi açılmıştı. Biraz orada oturduk.

(Abasıyanık, İh., 2011: 101)

Örnekte nesne görevini üstlenip uzam bildiren *bir kır kahvesi*, ikinci cümlede uzam belirten *orada* ile ifade edilmiştir. *Orada* ile kastedilen *bir kır kahvesi* sözcük öbeğidir. İkisi arasında eksik tekrar ilişkisi vardır. *Bir kır kahvesi = oradadır*.

Öyküde incelenen örneklere göre uzam, doğrudan verilebileceği gibi dolaylı biçimde de verilebilir. Uzamı dolaylı olarak vermenin yollarından biri de eksik tekrardır. Gösterenleri farklı, gösterilenleri aynı olan ve uzam belirten dil birimleri, eksik tekrar yoluyla aynı dil gerçekliğine gönderme yaparak dolaylı bir biçimde verilebilir.

VIII.2. Uzamın Sıfır Tekrar Yoluyla Verilişi

İletişimde zamandan tasarruf, dilin tekrardan hoşlanmayışı, en az çaba ilkesi gibi nedenler, anlatım kısalığına yol açan etkenlerdendir. Konuşanın dinleyenin birkaç şeyi bildiğini, konuşmayı dikkatle dinlediğini sanması ve duyduklarını doğru yorumlayabileceğini düşünmesi, konuşmalarda kimi birimlerin atlanmasına, düşürülmesine, yarım bırakılmasına yol açmaktadır. Bütün bunlara rağmen anlatımın gerçekleştiğini, iletişimin sağlandığını söyleyebiliriz. Ancak anlam bütünlüğünü bozmadan, cümlelerin bazı öğelerinin düşürülmesiyle oluşan eksilteli yapılarla iletişim sağlanmaya çalışılmaktadır. Eksiltelerin bir kısmının da tıpkı tekrarlar gibi daha çarpıcı, daha etkili anlatımlara ulaşmak için yapıldığını görmezden gelemeyiz. (Üstünova, 2011: 124)

Tekrardan kaçınmanın, tekrara düşmemenin yollarından biri, eksiltidir. Yani cümledeki öğelerden biri ya da bir kısmını cümleden çıkarma işi. Eksik öğelerin oluşturduğu

boşluğu, okuyucu / dinleyici iletişim yetisi aracılığıyla çok kısa süre içinde çeşitli yollarla doldurur ve ancak o zaman sağlıklı iletişim kurulabilmiş olur. Eksiltili yapı birkaç aşamada doldurulabilmektedir. Önce dinleyici / okuyucu, okuduklarını, dinlediklerini, doğal dildeki ifade diline, mantık yapısına yaklaştırmaya çalışacaktır. Sonra göndermeler yoluyla belirsizlikleri gidermeye, ardından eksiksiz önerme hâline getirmeye, derin yapıyı sağlıklı bir biçimde su yüzüne çıkarmaya çalışacaktır. Ne var ki, bunun gerçekleşebilmesi için eksiltinin kestirilebilir, tamamlanabilir olması gerekmektedir. Kimi zaman eksiltinin giderilmesi, önceki ya da sonraki cümle yardımıyla olur; kimi zamansa cümleden büyük birimleri gerekli kılabılır (Üstünova, 2011: 124).

Özmen, eksiltiyi dilde en az çaba kuralına bağlı olarak bir kelimenin, bir kelime grubunun veya bir cümlenin, herhangi bir ögesinin, herhangi bir anlam karışıklığına yol açmayacak bir biçimde düşürülmesi, eksiltilmesi olarak tanımlar (Özmen, 1996: 71).

Kerime Üstünova, cümle analizi açısından cümlelerin derin yapı ve yüzey yapı olmak üzere iki yapıdan oluştuğunu söyler. Derin yapı; cümlede yer alan mantıksal yapı, soyut yapıdır. Yüzeysel yapı ise derin yapıda var olan anlamların açıklanmış biçimi, sözcüklere dökülmüş biçimdir, somut yapıdır (Üstünova, 2014: 54).

Port Royal dilbilimcileri gibi, N. Chomsky de sözce çözümlemesinde iki düzeyden söz eder. Bir yanda konuşucunun ürettiği ya da alıcının algıladığı yüzey yapı adı verilen, görünen dizimsel bir birleşim, öte yanda tümcenin anlamını taşıyan derin yapı vardır (Kıran- Eziler Kıran, 2009: 159- 160)

Metin içerisinde aynı sözcüklerin yinelenmesi, dilin estetik yapısına zarar verir. Bu nedenle en az çaba ilkesiyle dil tekrarı sevmez. Sıfır tekrar, dil birimlerinin bu estetik yapıyı bozmayacak biçimde derin yapıda bırakılarak eksilti yoluyla aynı dil gerçeğine göndermede bulunmaları esasına dayanır. Bu tekrarı yüzey yapıda tespit etmek kolay değildir. Çünkü göndermede bulunulan dil birimleri derin yapıda bırakılır. Bu dil birimleri kimi zaman bir önceki ve bir sonraki cümleye bakılarak bağlam dahilinde anlaşılır. Kimi zaman da sıfır tekrar yoluyla verilen bu dil birimlerini tespit etmek için cümleden büyük birimlerden yararlanılır. Bu bölümde uzamın sıfır tekrar yoluyla örtük bir biçimde derin yapıda bırakılarak verildiği örnekler üzerinde durulacaktır.

Bu sinema, uzak ve sessiz bir amele mahallesinin sinemasıydı. Uzun bir koridordan girilirdi. Antresinde iki cılız palmyenin içinde yemyeşil ampuller yanmıştı. (Abasıyanık, Sev., 2011: 76)

İlk cümlede uzam bildirerek özne görevini üstlenen *bu sinema* söz öbeği ikinci cümlede yüzey yapıda yer almayarak örtük bir biçimde derin yapıda bırakılmıştır. Yönelme tümleci biçimindeki *bu sinemaya* eksik öge olarak ikinci cümlede söylenmeyerek sıfır tekrara başvurulmuştur. Bir sonraki cümlede ise tamlayan durumundaki *bu sinemanın*, eksiltide bırakılıp sıfır tekrara başvurulmuştur.

bu sinema, uzak ve sessiz bir amele mahallesinin sinemasıydı

bu sinemaya uzun bir koridordan girilirdi

(yönelme tümleci eksiltisi)

bu sinemanın antresinde iki cılız palmiyenin içinde yemyeşil ampuller yanmıştı

(tamlayan eksiltisi)

Kenarcıkta bir havuz vardı. Fiskiyesinden rengârenk ışıklı bir ampul zaman zaman fişkırırdı. (Abasıyanık, Sev., 2011: 76-77)

Örnekte, havuzun yerleştirilmesine yardımcı olup uzam bildiren sözcük *kenarcıkta*dır. Bu uzam sözcüğü, nesne konumundaki havuz ile birlikte bir sonraki cümlede söylenmeyip derin yapıda bırakılmıştır. Eksik öge olarak yüzey yapıda yer almayıp sıfır tekrara başvurulmuştur.

kenarcıkta bir havuz vardı

kenarcıkta havuzun fiskiyesinden rengârenk ışıklı bir ampul zaman zaman fişkırırdı

(bulunma tümleci eksiltisi)

Salonun içinde hemen hemen hiç konuşmazdık. Ben kafamın içinde biraz sonra çevireceğimiz filmi çevirir; o, masum, habersiz şekillerle güler, hayallerle ağlardı. (Abasıyanık, Sev., 2011: 77)

Uzam belirten *salonun içinde* sözcük öbeği bir sonraki cümlede dilde en az çaba ilkesiyle söylenmemiştir. Sıfır tekrara başvurulmuştur. İlk cümleden çıkarılacağı üzere *salonun içinde* bulunma tümleci ikinci cümlede eksiltide bırakılmıştır.

salonun içinde hemen hemen hiç konuşmazdık

salonun içinde ben kafamın içinde biraz sonra çevireceğimiz filmi çevirir; o, masum, habersiz

(bulunma tümleci eksiltisi)

şekillerle güler, hayallerle ağlardı

Yuvarlak dünyanın üstünde fiyortlar, berzahlar, limanlar doludur. Denizler karalardan daha geniştirler. (Abasıyanık, Ro., 2011: 81)

Uzam bildiren *yuvarlak dünyanın üstünde* söz öbeği ilk cümlede yüzey yapıda yer almış ancak bir sonraki cümlede derin yapıda bırakılıp söylenmemiştir. Tam tekrardan kaçınmak adına sıfır tekrara başvurulmuştur.

yuvarlak dünyanın üstünde fiyortlar, berzahlar, limanlar doludur

yuvarlak dünyanın üstünde denizler karalardan daha geniştirler

(bulunma tümleci eksiltisi)

Nihayet kahvenin önündeydim. İçerisi bu akşam ne kadar tenhaydı. Dört kişi kâğıt oynuyorlar. Bir asker hizmetçi kızla ayakta konuşuyor. Patron madamla güzel bir ihtiyar, kim bilir belki gençliklerinden bahsediyorlar. Ya bu kenarda baş başa bir ihtilal, bir facia, hatta bir vaka, bir çapul hazırlar gibi konuşanlar kim? (Abasıyanık, İh., 2011: 87)

İlk cümlede örtük biçimde verilen *ben* öznesi *kahve* aracılığıyla uzamda yerleştirilmiştir. Cümle içerisindeki yüklem konumundaki *kahvenin önü* söz öbeği uzam belirtmektedir. İkinci cümlede *kahve* uzam sözcüğü yüzey yapıda verilmeyerek tamlayan durumunda derin yapıda bırakılmıştır. Diğer cümlelerde de derin yapıda bırakılıp eksiltili bir biçimde kullanıma çıkmıştır. Uzam bildiren *kahve* sözcüğü yüzey yapıda söylenmeyerek sıfır tekrara başvurulmuştur.

nihayet kahvenin önündeydim

kahvenin içerisi bu akşam ne kadar tenhaydı

(tamlayan eksiltisi)

kahvenin içerisinde dört kişi kâğıt oynuyorlar

(bulunma tümleci eksiltisi)

kahvenin içerisinde bir asker hizmetçi kızla ayakta konuşuyor

(bulunma tümleci eksiltisi)

kahvenin içerisinde patron madamla güzel bir ihtiyar, kim bilir belki gençliklerinden

(bulunma tümleci eksiltisi)

bahsediyorlar

kahvenin içerisinde ya bu kenarda baş başa bir ihtilal, bir facia, hatta bir vaka, bir çapul hazırlar

(bulunma tümleci eksiltisi)

gibi konuşanlar kim

Köye akşama doğru ancak varabildim. Meydandan geçerken ağalar el ettiler.
(Abasıyanık, Kıs., 2011: 40)

İlk cümlede uzam bildiren *köye* sözcüğü, bir sonraki cümlede derin yapıda bırakılarak yan cümlenin eksik ögesi olmuştur. Eksilteli bir biçimde kullanılmış, cümle içerisinde sıfır tekrar meydana gelmiştir.

köye akşama doğru ancak varabildim

meydandan **köye** geçerken ağalar el ettiler

(yönelme tümleci eksiltisi)

Bu geminin içinde insan, küçücük minyatür tayfalar tahayyül ediyor; bir Gülliver Seyahatnamesi okuyor gibi oluyordu.

(Abasıyanık, Stel., 2011: 21)

Bu geminin içinde uzam öbeği ilk cümlede yüzey yapıda yer alırken sonraki cümlede eksiltide bırakılmıştır. Sıfır tekrara başvurulmuştur.

bu geminin içinde insan, küçücük minyatür tayfalar tahayyül ediyor

bu geminin içinde insan bir Gülliver Seyahatnamesi okuyor gibi oluyordu

(bulunma tümleci eksiltisi)

Köyde ilaç pahalıydı. Şehre inmek bir meseleydi.

(Abasıyanık, Stel., 2011: 14)

Köyde uzam sözcüğü, ilk cümlede yüzey yapıda yer alırken ikinci cümlede ayrılma tümleci eksiltisi biçiminde eksik öge olarak derin yapıda bırakılmıştır.

köyde ilaç pahalıydı

köyden şehre inmek bir meseleydi

(ayrılma tümleci eksiltisi)

Otelci ağır ağır odadan çıktı. Birkaç saniye sonra tekrar içeriye girdi.

(Abasıyanık, Me., 2011: 26)

İlk cümlede yer alıp uzam bildiren *odadan* sözcüğü ikinci cümlede yüzey yapıda yer almamış, tam tekrara başvurulmamıştır. Ayrılma tümleci eksiltisi olarak eksik öge biçiminde bırakılmıştır. Sıfır tekrara başvurulmuştur.

otelci ağır ağır odadan çıktı

birkaç saniye sonra tekrar **odadan** içeriye girdi

(ayrılma tümleci eksiltisi)

Bir akşam rıhtım boyunda yalnızca geziniyordum. Kalabalıktı. Kızlar delikanlıların koluna girmişler, kızların kollarına girmediği gençler, gürültülü ve şarkılı erkeksiz kızlara laf atarak geçiyorlardı.

(Abasıyanık, Ke., 2011: 29)

Uzam belirten *rıhtım boyunda* söz öbeği, ikinci cümle içerisinde yer almayıp *rıhtım boyu* biçiminde özne eksiltisi olarak derin yapıda kalmıştır. Üçüncü ve dördüncü cümlelerde ise *rıhtım boyunda* bulunma tümleci tam tekrardan kaçınılarak söylenmeyip eksiltide bırakılmıştır.

bir akşam rıhtım boyunda yalnızca geziniyordum

bir akşam rıhtım boyu kalabalıktı

(özne eksiltisi)

bir akşam rıhtım boyunda kızlar delikanlıların koluna girmişler

(bulunma tümleci eksiltisi)

bir akşam rıhtım boyunda kızların kollarına girmediği gençler, gürültülü ve şarkılı erkeksiz

(bulunma tümleci eksiltisi)

kızlara laf atarak geçiyorlardı

— *Ölü var, dedi. Balıkçı ölüsü. Orada rıhtımın nihayetinde.*

(Abasıyanık, Ve., 2011: 31)

Öyküde geçen bir konuşmadan alınan örnekte, üçüncü cümle içerisinde yer alan *orada* sözcüğü örtük bir biçimde uzam belirtmektedir. Uzamın belirgin hâle gelmesini sağlayan sözcük öbeği, aynı cümle içerisinde yer alan, rıhtımın nihayetindedir. Her ikisi de aynı gerçekliği göstermektedir. Verici, ara söz olarak verdiği bu ek bilgiyle aynı gerçekliğe gönderme yapan gösterenleri farklı, gösterilenleri aynı birimlerini eksik tekrar ilişkisiyle bir araya getirmiştir: *Orada = rıhtımın nihayeti*. Üçüncü cümleden yola çıkarak birinci ve ikinci cümlede uzam bildiren *orada* sözcüğü ile ve *rıhtımın nihayetinde* söz öbeğinin söylenmediği, derin yapıda bırakıldığı ve bu yolla sıfır tekrara başvurulduğu görülmüştür.

— **orada rıhtımın nihayetinde** ölü var, dedi

(bulunma tümleci eksiltisi)

— **orada rıhtımın nihayetinde** balıkçı ölüsü **var, dedi**

(bulunma tümleci eksiltisi)

— orada rıhtımın nihayetinde **var, dedi**

O hâlâ kapının önünde beni bekliyordu. Bana bakmıyordu.

(Abasıyanık, Boh., 2011: 43)

Uzam belirten *kapının önünde* söz öbeği, ilk cümlede yüzey yapıda yer alırken ikinci cümlede derin yapıda kalıp söylenmemiştir. Eksilteli bir biçimde kullanılarak sıfır tekrar meydana gelmiştir.

o hâlâ kapının önünde beni bekliyordu

o hâlâ kapının önünde bana bakmıyordu

(bulunma tümleci eksiltisi)

— *Kayseri'ye gidiyorum. İlk defa.*

(Abasıyanık, Dü., 2011: 53)

İlk cümlede uzam bildiren *Kayseri'ye* sözcüğü, ikinci cümlede derin yapıda bırakılıp söylenmemiştir. Eksik öge olarak bırakılmıştır. Sıfır tekrara başvurulmuştur.

— Kayseri'ye gidiyorum

— ilk defa **Kayseri'ye gidiyorum**

(yönelme tümleci eksiltisi)

Köylü, Eskişehir'de indi. Onun indiğinin farkındayım.

(Abasıyanık, Üç., 2011: 61)

Eskişehir'de uzam sözcüğü ilk cümlede yer alırken ikinci cümlede söylenmemiştir. İkinci cümlede bulunma tümleci biçiminde eksik öge olarak bırakılıp sıfır tekrar meydana gelmiştir.

köylü, Eskişehir'de indi

onun **Eskişehir'de** indiğinin farkındayım

(bulunma tümleci eksiltisi)

Meydanda kimseler yoktu. Ara sıra bir bisikletli, yağmurluğunun içinde büzülmüş koşuyor; bazan iki serçe önünde sevişiyorlardı.

(Abasıyanık, İh., 2011: 92)

İlk cümle içerisinde yer alıp uzam bildiren *meydanda* sözcüğü ikinci ve üçüncü cümlelerde yer almayıp derin yapıda bırakılmıştır. Bulunma tümleci eksiltisi olarak kullanıma çıkmıştır. Sıfır tekrara başvurulmuştur.

meydanda kimseler yoktu

meydanda ara sıra bir bisikletli, yağmurluğunun içinde büzülmüş koşuyor

(bulunma tümleci eksiltisi)

meydanda bazan iki serçe önünde sevişiyorlardı

(bulunma tümleci eksiltisi)

Buralarda ne güzel kahveler vardı. Küçük sinemalar... Küçük sinemaların kapılarına sinmiş ameleler, ne ağız dolusu gevrek bir lisan konuşuyorlardı.

(Abasıyanık, İh., 2011: 93)

Örtük bir biçimde uzam bildiren *buralarda* sözcüğü, kendisinden sonra gelen cümlelerde yer almayıp eksiltide bırakılmıştır. Bu cümlelerde sıfır tekrara başvurulmuştur.

buralarda ne güzel kahveler vardı

buralarda küçük sinemalar vardı

(bulunma tümleci eksiltisi)

buralarda küçük sinemaların kapılarına sinmiş ameleler, ne ağız dolusu gevrek bir lisan

(bulunma tümleci eksiltisi)

konuşuyorlardı

Yağmurun altında saatlerce dolaştı. Ne mesuttu. Ne kadar mesuttu.”

(Abasıyanık, İh., 2011: 93)

Uzam bildiren *yağmurun altında* söz öbeği ilk cümlede yüzey yapıda verilirken ikinci ve üçüncü cümlede yer almayıp eksiltide bırakılmıştır.

yağmurun altında saatlerce dolaştı

yağmurun altında ne mesuttu

(bulunma tümleci eksiltisi)

yağmurun altında ne kadar mesuttu

(bulunma tümleci eksiltisi)

*Yıldızlı ve karanlık güvertede baş başa oturuyorduk. Elini tutuyordum.
Gözlerini kapayıp delikanlıyı tahayyül ederek elimi sıkıyordu.*

(Abasıyanık, B. V., 2011: 104)

İlk cümle içerisinde yer alan *yıldızlı ve karanlık güvertede* söz öbeği uzam bildirmektedir. Bu söz öbeği diğer cümlelerde yüzey yapıda yer almayıp derin yapıda bırakılmış, bulunma tümleci eksiltisi biçiminde sıfır tekrara yol açmıştır.

yıldızlı ve karanlık güvertede baş başa oturuyorduk

yıldızlı ve karanlık güvertede elini tutuyordum

(bulunma tümleci eksiltisi)

yıldızlı ve karanlık güvertede gözlerini kapayıp delikanlıyı tahayyül ederek elimi sıkıyordu

(bulunma tümleci eksiltisi)

Gözlerimi göğe kaldırdım. Boşluğun içine saklanmış, düşünme düşünme yarattığım Allah'a güvenerek gözlerimi kapamış ve o gece, Tadla'nın güvertesinde müsterih bir çocuk uykusuyla uyumuştum.

(Abasıyanık, B. V., 2011: 105)

Uzam bildiren *Tadla'nın güvertesinde* söz öbeği son cümleden çıkarılacağı üzere ilk cümlelerde söylenmeyip eksiltide bırakılmıştır. Bulunma tümleci eksiltisi yüzey yapıda gösterilmemiştir. Bu durum son cümleye bakıldığında anlaşılmaktadır.

Tadla'nın güvertesinde gözlerimi göğe kaldırdım

(bulunma tümleci eksiltisi)

Tadla'nın güvertesinde boşluğun içine saklanmış

(bulunma tümleci eksiltisi)

Tadla'nın güvertesinde düşünme düşünme yarattığım Allah'a güvenerek gözlerimi kapamış

(bulunma tümleci eksiltisi)

ve o gece, Tadla'nın güvertesinde müsterih bir çocuk uykusuyla uyumuştum

Kapıcı söylene söylene odadan içeri giriyordu. Arkamdan da hırsız...

(Abasıyanık, İ., 2011: 38)

İlk cümle içerisinde yer alıp uzam bildiren *odadan* sözcüğü ile *içeri* konum sözcüğü ikinci cümlede derin yapıda bırakılıp söylenmemiştir. Ayrılma / çıkma tümleci eksiltisi ve yer- yön zarf tümleci eksiltisi biçiminde eksiltide bırakılmıştır.

kapıcı söylene söylene odadan içeri giriyordu

arkamdan da hırsız **odadan içeri giriyordu**

(çıkma tümleci eksiltisi) (yer- yön zarf tümleci eksiltisi)

Bir küçük kazanın istasyonunda inip unutulmak, şişmanlamak.

(Abasıyanık, İ., 2011: 38)

Eksiltili cümle içerisinde yer alan *bir küçük kazanın istasyonunda* uzam öbeği örtük bir biçimde uzam bildirmektedir. Bu uzam öbeği, ilk cümlede yüzey yapıda yer alırken diğer eksiltili cümlede söylenmemiştir. Bu durumda sıfır tekrar meydana gelmiştir.

bir küçük kazanın istasyonunda inip unutulmak

bir küçük kazanın istasyonunda şişmanlamak

(bulunma tümleci eksiltisi)

Gerçek yaşamda yalnızca somut dil olayları var, somut dil olayları da genellikle yapısal bakımdan eksik ve bozuk, ancak bağlamsal bakımdan uygun sözcük kalıntılarıyla dolu. Böyle bozuk, eksik, bölük pörçük sözcükleri onararak düşünsel yapıdaki asıl görüntülerine dönüştürmek, sonra bunları denilmek istendiği biçimde anlayıp yorumlamak, kişinin iletişim yetisinin bir işlevidir (Tura, 1991: 104- 123).

Dilin tekrarı sevmemesi, en az çaba ilkesi vb. gereği dilde öğeleri atma eğilimi sıkça görülür. Eksilti yani sıfır tekrar; özne, nesne, tümleç, yüklem vb. öğelerde meydana gelebilir. Bu başlıkta uzam ile yakından ilgili yönelme/ yaklaşma tümleci eksiltisi, bulunma/ kalma tümleci eksiltisi ve ayrılma/ çıkma tümleci eksiltisi örnekleri üzerinde durulmuştur. Örnek cümleler içerisinde yer alan bu eksiltili yapılar, derin yapıda sıfır

tekrar meydana getirmiştir. Eksiltelerin giderilmesinde, kimi zaman eksiltinin yapıldığı cümleden önceki cümlelerden kimi zaman da sonraki cümlelerden yararlanılmıştır.

VIII.3. Uzamın Tam Tekrar Yoluyla Verilişi

Sözü etkileyici bir biçimde vermek, iletilmek istenen mesajı ya da ön plana çıkarılmak istenen nesneyi vurgulamak amacıyla sıkça başvurulan tekrar çeşitlerinden biri de tam tekrardır. Tam tekrar, dil biriminin aynı cümle içerisinde ya da kendisinden önceki ve sonraki cümlelerde yüzey yapıda aynen tekrar edip yer alması ile meydana gelir. Öykü içerisinde de yazar, sözü etkileyici bir biçimde vermek, kimi dil birimlerine dikkat çekip onları vurgulamak amacıyla bu tekrara sıkça başvurmuştur. Bu başlıkta uzamın tam tekrar yoluyla verildiği örnekler incelenecektir.

Küçük sinemalar... Küçük sinemaların kapılarına sinmiş ameleler, ne ağız dolusu gevrek bir lisan konuşuyorlardı.

(Abasıyanık, İh., 2011: 93)

Eksiltili cümle içerisinde yer alıp uzam bildiren *küçük sinemalar* söz öbeği, ikinci cümlede de tamlayan görevini üstlenerek yüzey yapıda aynen yer almış, tam tekrar meydana gelmiştir.

Otomobilin içinde... Bu bir elektrik düğmesiyle rengi değişen otomobilin içinde projelerini anlatacaklar.

(Abasıyanık, İh., 2011: 94)

Eksiltili cümle içerisinde yer alan *otomobilin içinde* söz öbeği, uzam belirtmektedir. Bu söz öbeği ikinci cümle içerisinde de sözü etkili kılmak amacıyla aynen tekrarlanmış, tam tekrara başvurulmuştur.

Kadın pencerenin önünde oturmuştu. Pencerenin önünde dışarıya, karanlığa ve yağmura bakan kadın görünmüyordu.

(Abasıyanık, Dü., 2011: 52)

İlk cümle içerisinde yer alan *pencerenin önünde* söz öbeği, birkaç cümle sonra öyküde geçen cümlede tam tekrar yoluyla aynen verilmiştir.

Temiz yüzlü bir bina... İnsana, içindeki insanların derdini söylemeyen binalardan bir binaydı.

(Abasıyanık, İh., 2011: 102)

Uzam bildiren *temiz yüzlü bir bina* uzam öbeği içinde yer alan *bina*, kendisinden sonra gelen cümle içerisinde sözü etkili kılmak amacıyla *içindeki insanların derdini söylemeyen binalardan bir bina* söz öbeği içinde aynen tekrar ederek tam tekrar meydana getirmiştir.

— *Hanım teyze, dedim. Lûtfi evde mi?*

Lûtfi evde yoktu, mektepten daha dönmemişti.

(Abasıyanık, Or., 2011: 49)

Soru cümlesi içerisinde yer alan *evde* uzam sözcüğü, kendisinden sonra gelen cümlede de aynen tekrarlanıp yüzey yapıda yer almıştır. Tam tekrara başvurulmuştur.

Bütün kasaba evleri gibi dedim. Böyle demekle bütün kasaba evlerinin bir sofa beş oda, bir sofa yedi oda olduğunu kastettim.

(Abasıyanık, Or., 2011: 48)

İlk cümle içinde yer alan *bütün kasaba evleri* uzam öbeği, ikinci cümlede de tamlayan görevinde aynen tekrar etmiş, tam tekrar meydana getirmiştir.

— *Eee... dediler. Yoruldun zaar. Koca cumayı dağda bayırda ne diye geçirirsin anlamayız.*

— *Ağalar be, dedim. Siz her gün dağda bayırdasınız.*

(Abasıyanık, Kıs., 2011: 40)

Karşılıklı konuşma cümlesinin ilkinde yer alan *dağda bayırda* uzam öbeği, diğer konuşma cümlesi içerisinde de yüklem konumunda aynen tekrar etmiştir. Cümle içerisinde tam tekrara başvurulmuştur.

Hiçbir şehirde üç saatten fazla kalmadan, büyük şehirlerin gece ışıklarını, dört mil mesafeden son hızla geçip giderken seyretmek... Hiçbir şehirde beş saat kalmadan şehirden şehire, denizlerden denizlere, insanlardan insanlara, yurtlardan yurtlara...

(Abasıyanık, Stel., 2011: 20)

Eksilteli cümle içerisinde yer alan örtük bir biçimde uzam bildiren *hiçbir şehirde* sözcük öbeği, kendisinden sonra gelen eksilteli cümle içinde de aynen tekrar ederek yüzey yapıda yer almıştır. Tam tekrar meydana gelmiştir. Şehirden şehire, denizlerden denizlere ve yurtlardan yurtlara ikilemeleri de uzam belirten şehir, deniz ve yurt sözcüklerinin aynen tekrarı ile kurulmuştur. Bu ikilemelerde de tam tekrara başvurulmuştur.

Şehir şehir, köy köy buğday, mısır, domuz taşıyacağız.

(Abasıyanık, Ro., 2011: 81)

İkileme içerisinde yer alıp aynen tekrarlanarak uzam belirten *şehir* ve *köy* sözcükleri tam tekrar meydana getirmiştir.

Bu sinema, uzak ve sessiz bir amele mahallesinin sinemasıydı.

(Abasıyanık, Sev., 2011: 76)

Özne görevini üstlenen *bu sinema* söz öbeği içerisinde yer alıp uzam bildiren *sinema*, yüklem görevini üstlenen *uzak ve sessiz bir amele mahallesinin sinemasıydı* söz öbeğinin içinde aynen tekrar edilmiştir. Tam tekrar meydana gelmiştir.

Ben 'İstakozların en büyüğü' ne uğramıştım. 'İstakozların en büyüğü' meyhanecinin hayalini genişletmek için hususi suretle tanzim edilmiş kocaman aynaları ve içeriye dört beş kişilik bir grup girince her tarafı doluveren esrarengiz bir meyhanedir. (Abasıyanık, Ro., 2011: 81)

İlk cümlede geçen ve *İstakozların en büyüğü* olarak anılan meyhane, uzam bildirmektedir. Bu uzam öbeği ikinci cümlede de yer alıp özne görevini üstlenerek tam tekrar meydana getirmiştir.

Sinemanın zili aynı tarzda çalar, sinemanın içinde aynı film oynanır, aynı insanlar önümden geçip giderler; biletlerini alıp sinemaya girerlerdi.

(Abasıyanık, Sev., 2011: 76)

İlk cümlede geçip özne görevini üstlenen *sinemanın zili* tamlama öbeğinin içinde yer alıp uzam bildiren *sinema*, ikinci cümlede de tamlama öbeğinin tamlayanı görevinde aynen tekrar etmiştir. Dördüncü cümlede de yönelme tümleci göreviyle yüzey yapıda yer alan ve tekrarlanan *sinemayla* tam tekrar meydana gelmiştir.

Trifon sokak çocuklarıyla kavga etmesin; bütün bunlar ihtiyarı sokak sokak dolaşmaya mecbur ederdi. (Abasıyanık, Stel., 2011:18)

Uzam belirten *sokak* sözcüğünün aynen tekrar edilmesi sonucu oluşan *sokak sokak* ikilemesi yan cümlenin durum zarf tümleci görevini üstlenmiştir. Cümle içerisinde yer alan bu ikilemeyle tam tekrara başvurulmuştur.

Dersler deniz kadar güzel; deniz kadar öğretici miydi acaba?

(Abasıyanık, Stel., 2011: 19)

Uzam belirten *deniz* sözcüğü, kadar edatı ile öbekleşerek ilk cümle içerisinde yer almıştır. Ardından gelen cümle içinde de *deniz kadar* edat öbeği içerisinde yer alarak aynen tekrar edilip tam tekrar meydana getirmiştir.

Kayseri'ye giden, kısa boylu, sevimli yüzü, sarı gözlü, cüssesinden hiç umulmayan kalın, kocaman tüylü ellere malik bir adamdı. Karşısındaki

şışman adam gazetesini gazetesini bir tarafa bıraktıktan sonra Kayseri'ye giden adama baktı, gülümsedi.

—*Demek ki Kayseri'ye, dedi.* (Abasıyanık, Üç., 2011: 58)

Kayseri'ye giden, daire müdürü hatırını sormuş ihtiyar ve mahcup bir memur gibi sevindi. (Abasıyanık, Üç., 2011: 59)

— *Evet, Kayseri'ye efendim. Zati aliniz demi? Güzel midir efendim? Kayseri nasıldır?*

— *Kayseri'ye demek hiç teşrif buyrulmadı?* (Abasıyanık, Üç., 2011: 59)

Gazetesinin ilan sahifelerini okumaya dalan şışman adama, Kayseri'ye giden Kasımpaşalı hayretle baktı. Niçin ah vah diyordu. Acaba Kayseri'ye gidiyor diye mi üzüliyor? (Abasıyanık, Üç., 2011: 59)

Yan cümle içerisinde yer alıp uzam bildiren *Kayseri'ye* uzam sözcüğü kendisinden sonra gelen cümlelerde farklı görevler üstlenerek aynen tekrarlanmıştır. Bu sayede uzam bildiren *Kayseri'ye* sözcüğünün yer aldığı cümleler birbirine tam tekrar ilişkisiyle bağlanmıştır.

IX. UZAMIN ÖRTÜK BİR BİÇİMDE VERİLİŞİ

Uzam, doğrudan verilebildiği gibi örtük bir biçimde sezdirme yoluyla da verilebilir. Uzam, kimi zaman cümleler boyunca hatta cümleden büyük birlikler boyunca yüzey yapıda ve derin yapıda yer almaz. Ancak bağlam dahilinde değerlendirildiğinde sezdirme yoluyla tahmin edilebilir.

Kerime Üstünova bu konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde belirtir: Verici, bilgiyi değişik yollarla sunabilir. Buna bağlı olarak alıcı, bilgiye ya doğrudan ya da dolaylı yoldan ulaşır. Ancak dolaylı yoldan ulaşma, aynı tarzda olmaz; derece derece çeşitlenebilir. Verici, alıcının bilgiye sezdirim yoluyla ulaşmasını isteyebilir; uzun uzun düşünerek kodları çözmesini bekleyebilir; alıcıyı hissettirerek harekete geçirebilir; metinler arasılığı devreye sokmasını hedefleyebilir. İşte bu nedenledir ki verici, yetkin iletişime ulaşmak için bildirim cümlelerinin yanı sıra çıkarım cümlelerinin gücünden destek alır (Üstünova, 2019: 145).

Hasene Aydın, bu konuyla ilgili derin yapıda bırakılan kimi dil birimlerinin alıcı tarafından kestirilemeyeceğini, bu durumda da eksilti değil eksiklikten söz edilebileceğini söyler. Aydın'a göre eksiklik, anlatımı daha etkili kılabilmek için yararlanılan yapılardan biridir. Çünkü bu tür boşlukları her alıcı, kendi bilgisini ve hayal gücünü kullanarak farklı biçimlerde doldurmaktadır. Yüzey yapıda bırakılan boşlukları göstermek için, yüzey yapıda herhangi bir işareti olmayan ancak dil denen dizge içinde var olduğu ve işlev üstlendiği kabul edilen dil birimlerini ifade eden sıfır birim (Ø) ve sıfır biçimbirim (-Ø) kullanılır. Bu boşluklar; ek, sözcük, sözcük öbeği ya da cümlelerin eksiltiye bırakılması sonucu ortaya çıkabilmektedir. Sözcük, sözcük öbeği, cümle eksiltilerini göstermek için kullanılan işaret "sıfır birim (Ø)", düşen ya da başka nedenlerle derin yapıda kalan eklerin yerine kullanılan işaretse "sıfır biçimbirim (-Ø)" adını alır. Sıfır birim / sıfır biçimbirim, temel önermede olabileceği gibi yan önermelerdeki boşlukları göstermek için de kullanılabilir (Aydın, 2012: 170).

Erdoğan Boz da dilin bir dizge olduğunu, bu dizgenin oluşumunun söz dizimsel ve anlamsal bağla gerçekleştiğini savunarak dil birimleri aralarındaki ilişkilerde bağlamın önemini ortaya koyar (Boz, 2013: 8). Hülya Kasapoğlu Çengel'in de dediği gibi dil yalnızca basit bir anlaşma vasıtası değildir (Kasapoğlu, 2018: 129). Bunun çok üzerinde

hem anlamsal hem de söz dizimsel boyutta incelenmesi gereken sosyal bir varlıktır. Mustafa Argunşah da Türkçenin bu yönüyle oldukça zengin bir dil olduğunu ortaya koyar (Argunşah, 2018: 27).

Bu bölümde uzamın örtük bir biçimde sezdirme yoluyla verildiği cümleler ve cümleden büyük birlikler üzerinde durulacaktır.

Ali nihayet uyandı. Anasını kucakladı. Her sabah yaptığı gibi yorganı kafasına büsbütün çekti. Anası yorgandan dışarıda kalan ayaklarını gıdıkladı. Yataktan bir hamlede fırlayan oğluyla beraber tekrar yatağa düştükleri zaman bir genç kız kahkahasıyla gülen kadın mesut sayılabilirdi. Mesutları çok az bir mahallenin çocukları değil miydiler? Anasının çocuğundan, çocuğun anasından başka gelirleri var mıydı? Yemek odasına kucak kucağa geçtiler. Odanın içini kızarmış bir ekmek kokusu doldurmuştu.

(Abasıyanık, Se., 2011: 9)

Cümlelere bakıldığında ilk cümleden itibaren uzamın yüzey yapıda yer almadığı örtük bir biçimde okuyucuya sezdirilmek istendiği görülmektedir. Bağlam dahilinde değerlendirildiğinde uzamın Ali'nin ve annesinin içerisinde bulunduğu oda olduğu anlaşılmaktadır. İlk cümlelerde örtük bir biçimde verilen *oda*, son iki cümlede yüzey yapıya çıkmıştır ve ilk cümlelerde sezdirme yoluyla buldurulmaya çalışılan uzamın *oda* olduğu kesinleşmiştir.

İhtiyar kadın da minderin üzerinde uyuklamaktaydı. Ben onun yanı başındaydım. Elim elindeydi. Uyku sâri bir hastalık gibi bu elden bana geçiyor, gözlerim kapanıyordu. Elim kadının kuzu, mazlum elinden kurtardım. Biraz uzağa Emin'in pöstekisine doğru uzattım.

(Abasıyanık, Ba., 2011: 36)

Örnek cümleler incelendiğinde uzamın cümlelerde yer almadığı ancak bağlama bakıldığında uzamın bir iç mekân olabileceği anlaşılmaktadır. Örtük olarak sezdirilmeye çalışılan uzam, ihtiyar kadın, Emin ve örtük biçimde verilen öznenin bulunduğu evin bir odasıdır.

Ali annesinin elini öptü. Sonra şekerli bir şey yemiş gibi dudaklarını yaladı. Annesi gülüyordu. O annesini her öpüşte, böyle bir defa yalanmayı âdet etmişti. Evin küçük bahçesindeki saksıların içinde fesleğenler vardı.

(Abasıyanık, Se., 2011: 10)

Ali ve annesinin özne görevini üstlendiği cümlelerden son cümleye değin uzam, örtüktür. Ancak son cümle olmasa dahi Ali ve annesinin evde bulunduğu bağlama bakılıp

tüm cümleler incelendiğinde çıkarılmaktadır. Son cümlede, bu durumu destekler bir biçimde uzam belirten *ev*, yüzey yapıya çıkararak yerini almıştır.

Yağmur olabildiğine yağıyordu. Yerde çukurlar peyda olmuş, fenerin ışığı uzaklaşmıştı. Su birikintilerine dikkat etmeden yürüyorlardı. Pantolonları yarı bellerine kadar ıslanmıştı.

(Abasıyanık, Dü., 2011: 51)

Cümlelerde uzam, açık bir biçimde verilmemiştir. Örtük bir biçimde bırakılmıştır. Ancak cümlelere bakıldığında bulunulan uzamın dış bir ortam olduğu sezdirilmiştir. Muhtemelen örtük bırakılan uzam, yine örtük biçimde cümlelerde söz edilen öznelerin / kişilerin bulunduğu belirsiz olan *sokaktır*.

Yeni dostlar bulmakta gecikmedim. Adanın çocukları akşamları etrafıma toplanıyorlar. Hepsine birer cıgara veriyorum. Bütün dünyadan gizli cıgara içiyoruz. Onlar kuşlardan bahsediyorlar. Ökselerin balla yapıldığını anlatıyorlar. Hangi ağacın dallarına hangi kuşların konduğunu öğreniyorum. İspari balıklarının sazlıklarda yaşadıklarını, barbunyalının oltaya gelmediklerini, balıkçılar şahının dokuz kat olta ile on iki kiloluk balık çıkardığını biliyorum. Karşı boş ve sarp kayalı adanın kıyılarında balıkçıların ağlarını parçalayan, dalyanları bozan, ihtiyar balıkçıları kapan bir ejderhanın hikâyesini yanakları şiş, kara gözlü, tombul, su buharı gibi ılık ve temiz, tombulluğu nisbetinde saf ve saflığı kadar hassas, derisi tuzlu bir balıkçı çocuk bana anlattı. Yalnız bana anlattı. Öteki arkadaşları, onunla eğleniyorlar. İki parmağıyla yanağının üstünde trampet çaldığı zaman geçtikten sonra arkasından yalnız ben “davulcu” diye bağırmadığım için ejderhanın hikâyesini yalnız bana anlatıyor. Ben sakın, onun kadar inanmış, ejderhanın tasvirini dinliyorum: Gözleri sırtında, kocaman projektör gibi parlak, uzun ayı tüyü gibi sert tüyleri var. Ağzı bir kuyu ağzı gibi.

(Abasıyanık, Ço., 2011: 30-31)

Cümlelere bakıldığında cümleler içerisinde uzamın yer almadığı, yüzey yapıya çıkmadığı görülmektedir. Fakat bağlam değerlendirildiğinde örtük biçimde özne konumunda yer alan *ben* ile etrafında bulunan kişilerin bulunduğu uzamın muhtemelen denize yakın bir ada olduğu çocukların söylemlerinden anlaşılmaktadır. Cümlelerde uzam örtük biçimde verilir sezdirilmek istenmiştir.

XI. SONUÇ

Çalışmanın evrenini uzam oluştururken örneklemini Semaver adlı öykü kitabı içerisinde yer alan öykülerde bulunup uzam belirten dil birimleri oluşturmaktadır. Sait Faik Abasıyanık'ın Semaver öyküsü içerisinde on dokuz hikâye bulunmaktadır: Semaver, Stelyanos Hrisopulos Gemisi, Meserret Oteli, Bir Kıyının Dört Hikâyesi, Babamın İkinci Evi, İpekli Mendil, Kıskaçlık, Bohça, Orman ve Ev, Düşün Gecesi, Şehri Unutan Adam, Üçüncü Mevki, Garson, Birtakım İnsanlar, Sevmek Korkusu, Louvre'dan Çaldığım Heykel, Robenson, İhtiyar Talebe, Bir Vapur. Bir Kıyının Dört Hikâyesi adlı öykü de dört öyküden oluşmaktadır: Soğan Kayığı, Kediler, Çocuklar, Ve Ölü.

Öykü, roman, şiir, röportaj gibi pek çok türde eser veren Sait Faik, asıl kimliğini öyküde bulmuş bir yazardır. Çehov tarzı yani durum öyküsünün edebiyatımızdaki ilk ve en başarılı temsilcisi olan Sait Faik, şiirsel bir dille kaleme aldığı öykülerinde İstanbul'u, adaları, balıkçıları, geçim sıkıntısı çeken yoksul halkı ve denizi konu edinerek Türk edebiyatına yeni bir soluk getirmiştir. İlk öykü kitabı olan Semaver' de ve bu öykü kitabı içindeki on dokuz öyküde de bu izlekler üzerinde durmuştur. Günlük hayatta karşımıza çıkabilecek bu sıradan konular, onun şairane kalemıyla birleşerek betimlemelerde kendini ustaca göstermiştir. Semaver, uzam belirten dil birimlerine fazlaca yer vermesi açısından zengin bir eserdir. Çünkü eser içerisindeki öyküler genellikle adalarda, adalar çevresinde ve denizde geçmektedir. Öyküler Sait Faik'in hayatından izler barındırmaktadır. Sait Faik, kaleme aldığı bu öykülerde bizzat bulunduğu uzamlara yer verdiği için eser içerisindeki betimlemeler, gerçeklik hissi vermektedir.

Öyküler irdelendiğinde uzamın doğrudan verildiği örneklerin, uzamın örtük verildiği örneklerden daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Sait Faik'te Semaver içindeki öykülerde uzamı doğrudan verme eğilimi vardır. Bunu sıfır tekrar, eksik tekrar ya da tam tekrara başvurarak sık sık yapar. Uzamı örtük olarak verdiği örnekler ise eserde oldukça sınırlıdır. Sait Faik bulunduğu uzamlara öykülerinde yer verdiği için eserdeki uzamlar genellikle ada, deniz, orman gibi dış uzam olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ev, oda, mutfak gibi iç uzamlara da eserde sıkça rastlanır.

Bu çalışmada Sait Faik Abasıyanık'ın Semaver adlı öykü kitabı incelenerek öykü içerisindeki uzam bildiren dil birimleri saptanmış, bu sözcüklere dair malzemeler sunulmuştur. Çalışmanın amacı belirtildikten sonra çalışmanın evreni ve örneklemini ortaya konulmuş, araştırma yöntemi olarak kaynak taramasından yararlanılmıştır. Giriş kısmında "uzam nedir?" sorusunun cevabı aranarak uzamın çeşitli bilim dalları tarafından nasıl tanımlandığı ortaya konulmuş, uzamın özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Uzamın felsefe, dilbilim, coğrafya, antropoloji gibi alanlarda tanımları yapılarak uzam, farklı bakış açıları ile değerlendirilmiştir.

Bu değerlendirmenin ardından uzam içerisinde yerleşen varlıkla yani hedefle bu varlığın yerleştirilmesine yardımcı varlık yani araç arasında meydana gelen uzamsal ilişkiler üzerinde durulmuştur. Devingen uzamsal ilişkiler ve durağan uzamsal ilişkiler olmak üzere ikiye ayrılan uzamsal ilişkilerin, betimlenmesine yardımcı dil birimlerinin neler olduğu belirtilmiştir. Uzamsal ilişkilerin betimlenmesine yardımcı dil birimleri; uzam ekleri, yer / yön zarf tümleçleri, konum sözcükleri / yerleştirme sözcükleri ve eylemlerdir.

Uzam ekleri uzamsal ilişkilerin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynar. Uzamsal ilişkilerin belirlenmesinde rol oynayan, ad işletiminde kullanılan uzam ekleri şunlardır: {-A}, {-DA}, {-DAn}, {-DAki}. Yer / yön zarf tümleçleri, eylemin / eylemsinin önüne gelerek eylemi / eylemsiyi yer ve yön bakımından betimler. Eylemin çıkış noktasını ya da ayrıldığı / ayrılmadığı uzamı belirtir. Eserde çok fazla yer- yön zarf tümlecine yer verilmemiştir. Örnekler sınırlıdır. Konum sözcükleri / yerleştirme sözcükleri ile canlı ve cansız varlıklar, uzam içerisinde birbirlerine göre konumlanabildikleri gibi buldukları yere de çeşitli şekillerde yerleşir. Varlıkların yeri, konum bildiren sözcüklerle belirgin bir hâle getirilir. Konum sözcükleri / yerleştirme sözcükleri içsel yerleştirme sözcükleri ve dışsal yerleştirme sözcükleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Öykülerde ağırlıklı olarak içsel yerleştirme sözcüklerine yer verilmiştir. Dışsal yerleştirme sözcüklerinin sayısı oldukça azdır. Eylemler; varlıkların hareketlerini, yer değiştirmelerini, durumlarını ve oluşlarını bildirirken durağan ve devingen ilişkilerin ortaya çıkmasında büyük rol oynar. Eylemler, durağan eylemler ve devingen eylemler olmak üzere ikiye ayrılır. Sait Faik, betimlemelerde bu eylemlere sıkça yer vermiştir.

Uzam içerisinde birbirleriyle uzamsal ilişkilerde bulunan canlı-cansız varlıklar ve uzam bildirmeyen birtakım sözcükler, aldıkları ek(ler)le yer adı hâline gelip uzam kavramını karşılayabilir. Böylece başka bilgiler aracılığıyla dolaylı olarak uzam verilmiş olur. Bunun tam tersi bir durum da söz konusu olabilir. Uzam ya da konum belirten sözcükler, üzerlerine gelen eklerle canlı-cansız varlık, nesne, belirli bir meslek grubuna ait kişi, bir yere ait olan, o yerde yaşayan kişi vb.ye karşılık gelebilir. Böylece uzam ve konum bildiren sözcükler aracılığıyla uzam, konum bilgisi dışında başka bilgiler de verilebilir.

Uzam bildiren dil birimleri doğrudan verilebildiği gibi dolaylı olarak da verilebilir. Uzamı dolaylı bir şekilde vermenin bir yolu da eksik tekrardır. Metin içerisinde aynı sözcüklerin yinelenmesi, dilin estetik yapısına zarar verir. Bu nedenle dil tekrarı sevmez. Eksik tekrar, dil birimlerinin bu estetik yapıyı bozmayacak bir biçimde aynı dil gerçeğine göndermede bulunmaları esasına dayanır. Sait Faik, öykülerde eksik tekrara sıkça başvurmuştur.

Dilin estetik yapısından dolayı tekrara başvurmanın, düşmemenin yollarından biri de sıfır tekrar yani eksiltidir. Bu tekrar çeşidinde cümle içerisinde yer alan öğelerden biri ya da birkaçı cümleden çıkarılıp derin yapıda bırakılarak yüzey yapıda yer almaz. Sıfır tekrarı/ eksiltiyi yüzey yapıda tespit etmek kolay değildir. Çünkü göndermede bulunan dil birimleri derin yapıda bırakılır. Bu dil birimleri kimi zaman bir önceki ve bir sonraki cümleye bakılarak bağlam dahilinde anlaşılır. Kimi zaman da sıfır tekrar yoluyla verilen bu dil birimlerini tespit etmek için cümleden büyük birimlerden yararlanılır.

Sözün etkileyici bir biçimde vermek, iletilmek istenen mesajı ya da ön plana çıkarılmak istenen nesneyi vurgulamak amacıyla sıkça başvurulan tekrar çeşitlerinden biri de tam tekrardır. Tam tekrar, dil biriminin aynı cümle içerisinde ya da kendisinden önceki ve sonraki cümlelerde yüzey yapıda aynen tekrar edip yer alması ile meydana gelir. Öykü içerisinde de yazar, sözün etkileyici bir biçimde vermek, kimi dil birimlerine dikkat çekip onları vurgulamak amacıyla bu tekrara sıkça başvurmuştur

Dilin en az çaba ilkesi sonucu uzatım da geleneksel dil bilgisinde bir anlatım bozukluğu olarak değerlendirilmiştir. Ancak uzatımların birçoğunun dilimize yerleşip kabul gördüğü gözlenmiştir. Uzatımın pek çok nedeni vardır: ön plana çıkarılmak istenen

sözlüksel ögeyi vurgulama, anlamı pekiştirme, kuvvetlendirme, işlevini yitirmiş ya da işlevselliği azalmış kimi dil birimlerini belirgin hâle getirme, iletinin doğru bir biçimde aktarılmasını engelleyen eksiklikleri giderme, anlam belirsizliğini ortadan kaldırma gibi.

Uzamda zıtlık; farklı biçimlerde, farklı dil birimleri ile ortaya çıkabilir. Kimi zaman aynı cümle içerisinde yer alan uzam sözcükleri arasında zıtlık ilişkisi görülürken kimi zaman da bu ilişki cümleler arası görülebilir. Aşağı- yukarı, içeri- dışarı, ön- arka, ileri- geri, iç- dış gibi varlıkların uzam içerisinde yerleşmesini sağlayan yerleştirme/konum sözcükleri bir arada kullanıldıklarında aralarında zıtlık ilişkisi meydana gelir. Kimi zaman uzam belirten dil birimlerini niteleyip sıfat görevini üstlenen sözcükler aracılığıyla uzamda zıtlık ilişkisi meydana gelebilir. Kimi zaman da cümle içerisinde yer alan uzam sözcükleri arasında anlamsal açıdan zıtlık meydana gelebilir. Sait Faik bu zıtlıkları betimlemelerinde ustaca kullanmıştır.

Uzam doğrudan verilebildiği gibi örtük bir biçimde de verilebilir. Eserde az da olsa uzamın örtük biçimde verildiği örneklerle rastlanmaktadır. Bu örneklerde uzam, yüzey yapıda hiçbir biçimde yer almamış ancak sezdirme yoluyla okuyucunun zihninde canlandırılmak istenmiştir. Çehov tarzı öyküleriyle Türk edebiyatında çığır açan Sait Faik, başarılı betimlemeleriyle uzama dair ipuçları vererek uzamın örtük biçimde verildiği örneklerle eser içerisinde yer vermiştir.

Çalışma içerisinde yer alan bölümler, Sait Faik Abasıyanık'ın Semaver adlı öykü kitabı esas alınarak değerlendirilmiştir. Uzam belirten dil birimleri ve bu dil birimleri arasında meydana gelen ilişkiler irdelenerek sunulmuştur.

XII. KAYNAKÇA

- Abasıyanık Sait Faik, *Semaver*, 32. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Argunşah Mustafa, *Türk Dilinin Çağdaş Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Ankara: Kesit Yayınları, 2018.
- Atabay Neşe ve diğerleri (yöneten: Doğan Aksan), *Sözcük Türleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.
- Atak Ata, *Fransızca ve Türkçedeki Yer Belirticilerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi ve Yabancı Dil Olarak Türkçede Yer Belirticilerinin Önemi*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, 2010.
- Aydın Hasene, *Dilde Sıfır Birim ve Sıfır Biçimbirimin Kullanımı*, Ankara: Turkish Studies, 2012.
- Banguoğlu Tahsin, *Türkçenin Grameri*, 8. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Boz Erdoğan, *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları, 2013.
- Budak Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, 5.b., Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000.
- Buran Ahmet, *Türkçede İsim Çekimleri Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- Cevizci Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 2. b., İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003.
- Dizdaroğlu Hikmet, *Tümcebilgisi*, Ankara: TDK Yayınları, 1974.
- Duran Suzan, “*Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler*”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- Ediskun Haydar, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 2003.
- Emiroğlu Kudret, Aydın Suavi, *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2003.
- Ergin Muharrem, *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil bilgisi*, İstanbul: Bayrak, Basım, Yayım, Tanıtım, 1998.
- Ergin Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, 1.b., İstanbul: Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım, 2007.
- Gökmen Seda, *Uzamsal Sözcükler-Konum Sözcükleri*, Dil Dergisi 138, 2007.
- Günay Doğan, *Metin Bilgisi*, Ankara: Multilingual Yayınları, 2001.
- İzbırak Reşat, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, 1.b., Ankara: MÖM Yayınları, 1975.
- Kasapoğlu Çengel Hülya, *Türk Dilinin Çağdaş Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Ankara: Kesit Yayınları, 2018.
- Kıran Zeynel- Eziler Kıran Ayşe, *Dilbilime Giriş*, 5. b., Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2009.
- Korkmaz Zeynep, *Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

- Korkmaz Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 3.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Öner Mustafa, “*Türkçede Edatlı İsim Çekimi*”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- Özmen Mehmet, “*Bir Eksilteli Cümle Tipi üzerine*”, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Enstitü Dergisi, 1996.
- Sarı İsa, *Dilbilimsel Uzatım ve Türkçedeki Yaygın Örnekleri*, 10 /16, Turkish Studies, 2015.
- Şahin Hatice, *Eski Anadolu Türkçesi*, 2. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.
- Tura Sabahat, *Anlam ve Yorum, Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları I*, Ankara: Hitit Yayınevi, 1991.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 11. b., Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2011.
- Üstünova Kerime, *Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*, 1. b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2008.
- Üstünova Kerime, *Dil Bilgisi Sorunları*, 1.b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2010.
- Üstünova Kerime, *Dil İncelemeleri*, 1.b., Bursa: Sentez Yayıncılık, 2019.
- Üstünova Kerime, *Dil Yazıları*, 2.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- Üstünova Kerime, *Eylem İşletimi*, 1.b., İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016.
- Üstünova Kerime, *Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri*, 1. b., İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2014.